

249 168

1900 кн. V.

Т. XXXVII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

IX Jahrgang.

1900, V B.

B. XXXVII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Вийшло 1. (13). VI. 1900.

КНИГАРНЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

у Львові, ул. Чарнецького ч. 26.

має на складі між иньшими отсі книжки:

Байда П. (Ніщинський) Гомерова Одиссея 2 томи	2 20 зр.
Верхратський Ів. — Начерк соматології	1 50 "
" Про говор долівський	0 65 "
Гнатюк Вол. Словацький опришок Яношік в народній поезії	0 25 "
" Русини Пряшівської епархії і їх говори	0 35 "
Грушевський М. — Віймки з жерел до історії України-Руси, ч. I, до пол. XI в.	1 00 "
" Розвідки й матеріяли до історії України-Руси, I—III	3 50 "
" Останні романи Г. Сівкевича	0 20 "
" Вступний виклад в історії давньої Руси	0 10 "
" Хмельницький і Хмельщина	0 25 "
" Звенигород галицький	0 35 "
" Похоронне поле в с. Чехах	0 30 "
" Описи Ратенського староства	0 30 "
Драгоманов М. — Листочки до вінка на могилу Шевченка	0 10 "
" Рай і поступ 2 вид.	0 50 "
Етнографічний збірник т. I, II, III, IV, VII по 1 50 зр. т. V і VI по Жерела до історії України-Руси, т. I. — Ілюстрації королівщин в землях Галицькій і Перемишльській	2 00 "
" т. II Ілюстрації королівщин в землях Перемишльській і Сяноцькій	2 00 "
" т. III, теж -- в землях Холмській, Львівській і Белзькій	2 50 "
" т. IV Галицькі акти з р. 1648—9	2 00 "
Житє і Слово, вістник літератури, історії і фольклору, рік 1 і 2 по б, р. 3	2 50 "
Заклинський Ром. — Чи можна Федьковича Косованом звати?	0 20 "
Заневич — Знесена панцини в Галичині	0 50 "
Записки наукового товариства імени Шевченка т. I—XXII і XXV—XXX XXXIII, XXXIV по 1 50, т. XXXIII—IV 2 50, т. XXXI—II, XXXV—XXXVI по 2 50, комплети I—XX по	24 00 "
Збірник фізйологічної секції т. I: Т. Шевченко, хроніка його життя, т. I, нап. О. Кописький, 1 50 зр., на ліпшій папері 2 00, в оправі	2 50 "
" т. II: Розвідки М. Драгоманова, про українську народню словесність і письменство, т. I. 1 50, на ліпшій пап.	2 00 "
" т. III: Розвідки М. Драгоманова, т. II 1 50, на ліпшій папері	2 00 "
Збірник історично-філософичної секції т. I: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. I — 2 00, на ліпшій папері 2 50, в оправі	3 20 "
" т. II: Історія України-Руси, нап. М. Грушевський, т. II. — 2 00, на ліпшій папері 2 50, в оправі	3 20 "
Збірник математично-природописно-лікарської секції, т. I, II і III по 1 50 т. IV і V (кождий в двох окремих випусках) по	1 00 "
"Зоря" письмо літературно-наукове р. III, V, VI без Бібліотеки по	3 00 "
" " " " " р. VII, IX, X і XI по	5 00 "
" " літературно-наукове ілюстроване р. XII, XIII, XIV, XV, XVI і XVII по	6 00 "
Руська історична бібліотека:	
т. I. С. Качала — Коротка історія Руси	1 20 "
т. II. М. Костомаров — Дві рус. народности, Федеративні засновини, Нарис народ. історії	2 00 "
т. III. і IV. Д. Іловайський — Княжий період України-Руси	3 40 "

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŠKYJ.

IX Jahrgang.

1900, V B.

B. XXXVII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під надзором К. Ведварського.

Вийшло 1. (18). VI. 1900.

НБ ПНУС

249168

Зміст XXXVII тому.

1. Ковтки т. зв. „київського типа“ у сучасних Кавказців, подав Михайло Грушевський . с. 1—4
2. *Карпаторуське письменство XVII - XVIII віків, подав Др. Іван Франко . с. 1—91
3. Археологічний з'їзд у Києві, подав Микола Княжевич . с. 1—11
4. Miscellanea: а) Довжанське Четверовангеліє под. др. І. Франко; б) Незвістний лист Мазени до міста Львова, под. С. Томашівський; в) Два автографи Францішка Смольки, под. др. Ів. Франко . с. 1—16
5. Наукова Хроніка: Огляд західно-європейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури й штуки, за 1899 р., подає др. М. Кордуба: I. Історіозофія, номічні науки історії, загальні публікації. II. Старинні часи . с. 1—28
6. Бібліографія (рецензії й справоздання, зміст на с. 43) . с. 1—44

Реферати призначені на київський археологічний з'їзд означені зв'язкою *).

Inhalt des XXXVII Bandes.

1. Die Ohringe des sog. Kijever Typus bei modernen Kaukasiern, von Michael Hruševský . S. 1—4
2. *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. Ivan Franko . S. 1—91
3. Der Kijever Archäologen-Congress, von Nicolaus Knjaževyč . S. 1—11
4. Miscellanea . S. 1—16
5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba, I. Allgemeines, II. Alterthum . S. 1—28
6. Bibliographie . S. 1—44

Inhalt voriger Bände siehe letzte Seite des Buches.

*) Die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten Referate sind mit einem Sternchen bezeichnet.

Ковтки „київського типа“ у сучасних Кавказців.

ПОДАВ

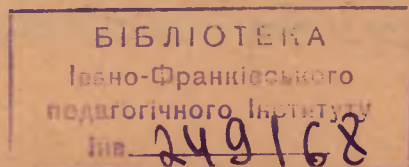
М. Грушевський.

В своїм рефераті про Молотівський скарб¹⁾ я між иньшим застановив ся над так званим київським ковтком (дротяний обручик з трома металічними насадженими на нього і прикрученими галочками); я вказав на варіяції сього типа, його розповсюдження та розвій, який можемо слідити на підставі більш або менш докладно датованих находок. Я спігнув там і про кавказький варіант старих осетинських могил: срібні, гладкі галочки, форми жолудя, одначе не міг ще щось ближше сказати про ковтки сього типа, які й тепер ще уживають ся кавказькими тубильцями.

Перший раз я побачив на виставі одного азіатського золотника у Владикавказі ковтки сього типа в 1896 р. Літом минулого року удало ся мені купити пару таких ковтків, срібних і позолочених, доброї роботи, за смішну ціну півтора рубля. Коли показав я їх одному виднійшому українському археологу, він на хвилю не вагав ся признати в них предмет нашої старої штуки, новий варіант київського ковтка з якоїсь київської розкопки. І дійсно, ся пара ковтків як би що йно вийшла з якої київської робітні XI—XII в.

На долученім рисунку подано один такий ковток в натуральній великості. На срібний дротяний кружок посаджені три

¹⁾ Записки т. XXV і XXXI.

однакові галочки; різниця тільки в тім, що вони не нализані на дріт, а присаджені (прильотовані) до нього: се ослабленне первісного типа, котрого слід заховав ся в тоненькім дротику, що обвиває дріт між галочками: коли галочки насажували ся на дротяну обручку, він мав на меті примоцувати сі галочки (що сиділи на ній зовсім свobodно), аби не їздили по дроті; тепер, коли галочки й без того прильотовані до дротяної обручки, сей дротик властиво безпотрібний, се пережиток давнішого типа.

Галочки ажурні, кожда з них зложена з двох половинок — чашочок, прильотованих до себе, а знову кожда половина зложена з шести листків; листок складаєть ся з бляшаної дужечки, заповненої звитком філігранового дротика, в формі цифри 8; кожда галочка закінчена срібною перлинкою, всадженою в гніздо, зроблене з філігранового дротика.

Серед різнородних варіацій ажурних ковтків староруських находок можемо вказати типи й досить зближені до сього кавказького ковтка. Нпр. між ковтками переяславської нахідки 1885 р. маємо оден, котрого галочки зложені з чашочок вправді не з двох, але з трох, з котрих кожда зложена з шести листків — дужечок, з перлинкою посередині (Кондаков, — Русские клады I таб. XII. 10); з другого боку підходить сюди широко розповсюднений тип галочки, що складаєть ся з очків, з котрих кожде знову зроблене з кількох звитків філігранового дротика (нпр. Кондаков op. c. таб. IV 1, 2, 4, 5, 9, 10). Галочки кавказького ковтка розвивають далі сі варіанти.

По словам золотника, такі ковтки досі уживають ся гірниками околиць Владикавказа (правдоподобно — Осетинами); що

маємо до діла з предметом і технікою дуже розповсюдженою, показує й сьмішно мала ціна сеї — як бачимо, дуже скомплікованой й досить делікатно виробленої окраси.

Її деталі не стоять одиноко: в виробках місцевого золотництва можна на кождім кроці стріннути подібні. Наприклад, головка сього їдзика (від осетинського станика, подана в натуральній великості) в меншій і трохи простійшій формі повторяє галочку ковтка. Головки аграфа (що нашивають ся на грудях станика осетинських дам), з котрих подаю тут одну — меншшу, дають модифікацію тогож типа: чашочка з шести листків, заповнених філіграновим звитком, що кінчить ся срібною перлинкою, і т. и.

Тепер само собою насуваєть ся питання, як пояснити собі се істнованє на далекім Кавказі нашого київського ковтка?

Припустити, що предмет староруської штуки, якийсь руський винахід перейшов і так сильно зачнівдив ся на північнім Кавказі, досить трудно: стичність північно-кавказької культури з київською (через Тмуторокань) не була дуже трівка й інтензивна; з другого боку, як ми бачили, кавказький ковток не стоїть одиноко в місцевім золотництві, тим часом як для ажурних галочок наших давніх ковтків не багато знайдемо паралелів в староруськім золотництві. Тож правдоподобнійше думати, що на Руси й на Кавказі сей ковток — взагалі, й спеціально — ажурний явив ся з одного спільного джерела. Якого?

Два спільні джерела можуть бути а ргіогі прийняті для Руси й Кавказу, одно — Візантія, котрої культура якийсь час сильно впливала на грузинську й осетинську, друге — Схід:

Персія, Сирія. З сих двох джерел в данім разі я уважав би більш правдоподібним се друге — східне.

Се вже, розумієть ся, я схожу на ґрунт здогадів і гіпотез, бо для аналізи орієнтальних впливів у нашій давній культурі й штуці зроблено ще небогато, але мині здаєть ся вповні правдоподібною гадка, що нпр. в так улюбленім в староруській штуці дрібно-перлястім орнаменті, в різблених круглих бляшечках маємо ми орієнтальні мотиви. Супроти того й гадка, що тригладочний ковток взагалі й ажуровий — спеціально, прийшов до нас зі сходу, здаєть ся мені зовсім можливою.

На закінченне піднесу, що в сучаснім кавказькім золотництві можна знайти й більше паралель для нашої старої штуки. От хоч би той осетинський ґузик — чи не пригадує він нам (відкинувши головку) київських ґузиків (що правда — далеко простійших) з нахідки 1880 р. (Кондаков ор. с. таб. II), або ще більше — ґузиків рязанського скарба 1822 р., де боки ґузика вже заповнені, які і на сім кавказькім, філіграновими звитками, що правда завитками — більш штучними, ніж більш примитивний рисунок кавказького ґузика.

10 (22). I. 900.

Карпаторуська література XVII—XVIII віків.

Подав Др. ІВАН ФРАНКО.

Дослід історії літератури по територіям у нас доси майже не початий, хоча приклад дослідів політичної і соціальної історії ріжних територій нашого краю, з такими гарними успіхами ведений в остатніх десятках літ, повинен би був заохотити до анальоґічної праці і на історично-літературному полі. Правда, досліді над історією української літератури, особливо давнійших віків, на українськім ґрунті доси загалом не дуже широкі. Маємо цінні монографії, але одинока проба цілости, зроблена пок. Огоновським, не сповняє навіть задач порядної бібліографії. Та при тім в часі, коли пок. Огоновський писав перший том свого компендіюма, справа дослідів територіяльних відмін і течій літературного руху і де інде (прим. у Поляків) тільки що дискутувалась і від тоді, можна сказати, майже й не поступила наперед по за деякі надто апріорні і невдатні проби.

У нас поставив справу на широкім науковім ґрунті у перше Драгоманов у своїх статях про галицьку й українську літературу, хоч і він не встеріг ся в тій праці від надто поспішних і наскрізь ненаукових розріжнень (прим. розриваючи Тургенева на російського і великоруського, Гоголя на південно- і обще-руського писателя і т. д.). Виразнійше підчеркнено принцип студіювання писателя в звязку з територією, на якій і для якої він працював, у його статях про Квітку і Шевченка (Громада т. IV). Але публіцистична і полемічно-тенденційна закреска шкодила тим статтям, так що тільки в звісній рецензії проф. Дашкевича на „Очерки“ Петрова ми одержали перший широкий і строго мето-

дольоґічно виконаний огляд української літературної історії від Котляревського аж до 60-тих років. Розвій укр. літератури в зв'язку з суспільним життєм, місцевими традиціями і інтересами показаний тут дуже гарно і широко; укр. література являєть ся впливом дійсних духових потреб, впливом історії і розвою даної території.

Від часу видання праці проф. Дашкевича зроблено дуже мало для того, щоб провести далі, розширити і поглибити його досліді. Певна річ, матеріялів прибула й прибуває раз у раз велика сила, але брак тямущої руки, що вміла-б вивискати їх. Особливо соті роковини видання Енеїди і початку нової укр. літератури оживили на ново питанє про перші незначні початки тої літератури, тих язикових і літературних форм, у яких вилила ся талановита діяльність Котляревського. Звернено увагу на попередників Енеїди — гумористичні вірші, інтермедії, драми; в цілїм ряді моноґрафій Дашкевича, Грушевського, Житецького, Сумцова і иньших освітлювано чи то поодинокі питання, чи більші їх комплекси, а проф. Петров, і в остатнім році Житецький дають проби огляду всего письменського дорібку України в XVIII в. Та коли праця Петрова своїм обсягом занадто тісна і обмежаєть ся майже на самий Київ з його „Академією“, в праці Житецького видно вже бажанє роздивити ріжні центри письменської праці і ріжні її форми — православні й уніятські, то-б то східні й західні.

Правда, і ся найновіша праця, при всіх її добрих прикметах, не може вичерпати теми. Одно тому, що автор обмежив себе на дослідженє генезіса Енеїди, а друге тому, що великі обшари досліді, великі території, де була своєрідна духова і літературна робота, лишают ся д. Житецькому невідомі задля браку опублікованого матеріялу. Одною з таких невідомих доси територій я вважаю нашу Карпатську Русь, то-б то весь обшир Карпатських гір заселений Русинами починаючи від Спішу на заході і доходячи до Кімполонґа на Буковині, разом з досить широкими підгір'ями на північ і на південь Карпат, по Перемишль, горішній Дністер, Прут і Черемош з одного, над Угом, Лаборцою і горішньою Тисою з другого боку. Етноґрафічно се (з висміком найдалших західніх осад) територія найчистіше заселена Русинами, з найменшим процентом чужинців, найменше винародовлювана і найконсервативніша в захованю свого типа, своєї мови, звичаїв і способу життя. Історично се територія найменше шарпана чужими наїздами, найзатпніша; хвилі історичних

катастроф, що потрясали иньші частини нашої вітчизни, сюди доходили в дуже ослабленій формі: козацькі рухи 1648—49, шведські напади, на Угорщині боротьба Куруців з Лабанцями — от і все. Та рівночасно суспільний побут народа був тут не такий тяжкий, як де інде. Країна переважно лісисто, бідна на хліб, робила неможливим заведене панщизняного гнету, давала багато поля до кочового, пастирського або й розбійницького життя. Часті неврожаї змушували з давна гірняків періодично шукати заробітків по долах; відси їх цікавість до новинок, до авантур і смілих вандрівок. Освіта в тих сторонах з давна була мінімальна, держала ся в селі звичайно в якійсь попівській родині. Се мало той добрий бік, що реліґійна пропаганда, протестантська, уніятська чи католицька, не горячила тут нікого. На прості обставини життя вистарчала проста етика, а для доїматичних тонкостей не було зрозуміння.

Про спеціальне письменство, яке могло істнувати на тій території в XVII—XVIII в., доси не було мови. Воно спочивало в рукописах розсипаних по курних мужицьких хатах, дяківках або парафіяльних горищах; маса памяток без сумніву затратилась, нераз на наших очах, а те, що було звісне, прим. невеличка публікація дра Ом. Калитовського, могло вважатися якимсь спорадичним, виємковим явищем. Люди, що мали в руках більше число рукописних памяток сего письменства, прим. о. Петрушевич, дивили ся на них з погордою за їх буцім то попсовану польсько-руську мову, або публікували з них (тай то не критично) тільки дрібні шматочки (вказу на томи Петрушевичевої „Сводной Лѣтописи“). Тільки в остатніх роках, по часті рядом щасливих випадків удало ся розшукати значнійше число рукописів, із яких ми можемо хоч у приближеню виробити собі образ духового життя і письменських інтересів на тій території. Видані мною два томи „Памяток українсько-руської мови і літератури“ подали вже досить значне число текстів і нозволяють робити деякі виводи. Але те, що опубліковано в тих томах — тільки мала частина того рукописного матеріялу, який був доступний мені. От тим то я бажаю на основі рукописів, яких детальні описи подані в додатку до отсеї статі, показати хоч із дебільшого характер і розвій того Карпаторуського письменства, що по моїй думці в XVII—XVIII в. виявило до певної міри свою окрему фізіономію і повинно зайняти своє місце в загальній конструкції нашої літературної історії як один із її добре обрисованих типів.

Що наперед усього треба вважати характерною прикметою сего письменства, так се його популярність. На Карпаторуській території в XVII—XVIII в. не було руських значніших шкіл ані просвітних центрів, отже не було для кого писати по вченому, по церковному. За те тут, особливо в західній часті сеї території, в Перемищині, Сянїччині, Сандеччині і на Спішу, чи то через сусідство до Мазурів і Словаків, чи через які невідомі нам впливи, прим. протестантизму, вчасно виростає потреба проповідництва, навчання народа народньою мовою. Варто пригадати, що в тих сторонах ще в половині XVI в. дуже голосною і рухливою була купка людей, що хилили ся до протестантизму, в їх числі Станіслав Оріховський, син руського св'ященника, що сам себе завсїгда називав Русином і значно перед руськими полемістами написав книжку в обороні руського обряду, особливо-ж права св'ященників на женячку. В Сандецьких горах якийсь час був центр соціїянства, були школи, проповіді — певно по латині, для панів, але дещо з того могло дійти й до руських св'ященників. Пригадаю, що й таємниче доси послання Половця Смери до Володимира якимось робом вяжуть ся в Перемишлем, де його мав знайти по церковному і перекласти на руську, то-б то близьку до народньої, мову Андрій Колодинський, диякон із Вітебська¹⁾. Чи Колодинський був автором сего апокріфічного послання, як догадуєть ся Малишевський, чи ні, в усякім разі вказівка на Перемишль як на місце, де буцім то заховав ся старий його оригінал і де зладжений був переклад на новітшу мову, має деяке значінє. Як певного рода противдїланє протестантській пропаганді в тих сторонах можна би вважати „Другий лист небесний“, апокріф, що буцім то був доповненєм до першого листа, то-б то звісної „Епистолиї о недѣли“. Сей другий лист небесний, на мові досить близькій до народньої, був зложений при кінці XVI в. десь у Перемищині (див. Додаток I) і визначаєть головнo тим, що з великим натиском підносить конєчність заховування постів, проти котрих виступали протестанти. Відгук антипротестантської полеміки бачимо ще в половині XVIII в. в рукописі о. Іллі Яремецького-Білашевича (дод. XVI).

Та про те, полемізуючи з протестантами на таких пунктах, як пости або шанованє образів, руське духовенство могло від них

¹⁾ Малышевській, Полложное письмо Половца Ивана Смеры (Труды III археологического съезда, Кієвъ, 1878, т. II), ст. 307 — 316.

брати собі приклад проповідницького западу. Правда, те духовенство було невчене, і йому треба було дати в руки підручники, готові проповіді. Поки їх не було на руській мові, духовні, особливо по селах, хапали польські „Postylle“, протестантські і католицькі. І так біографи польського письменника Миколи Рея (родив ся і жив у Журавні над Дністром) подають — не знати чи факт, чи анекдоту, що руські духовні відчитували в церквах замісь власних проповідей казаня із його „Postylli“, а один навіть звик був говорити, забираючи ся до такого читаня: „Послушайте, християне, казаня сьвятого Рея“¹⁾. А який міг бути вплив сего оригінального сьвятого, легко зрозуміти, коли пригадаємо, що його „Postylla“ наїжена злобними нападами на католицьке духовенство, а між ілюстраціями поміщеними в ній знаходимо прим. образки папи, латинських єпископів і кардиналів у зьвірячих шкурах і з вовчими мордами, або Єзуйтів як злодіїв, що по ночп по драбині лїзуть у вікно дому, коли тимчасом пана і єпискони вилазять із нутра тогож дому на дах дірами проломаними в дасі (див. Postylla, вид. 1571 р. ч. II, к. 187 і ч. III, к. 344). От тим то не диво, що для противдїланя таким впливам православні ще в кінці XVI в. приступили до виданя т. зв. Учительного євангелія, то-б то коротких проповідей на всі неділі і сьвята цілого року. Перше таке „Євангеліє тольковое“, зложено мовою близькою до народньої української, вийшло в Вільні 1595 р. Як дуже на часі була ся книга, видно з того, що швидко треба було нових видань. І так 1606 р. видає Болобан у Крилосі в церковно-славянськїм перекладі „Учительное Євангеліє“ Калліста „въ шестрѣхъ ползхъ великомъ мѣстѣ россійскома ролѣ“; сю саму книгу передруковано 1616 р. в Вільні, а вже 1619 р. виходить у Рохманові „Учительное Євангеліє“ Кирила Транквіліона Стравроецкого, що було потім передруковане 1668 і 1696 р. в Уневі. Того самого 1619 р. вийшло якесь Учительне євангеліє в Могилеві, а 1643 в Яссах (Каратаєвъ, Описаніє 357, 358, 504). Що однак і сї друквані виданя не вистарчали для потреб церкви, се бачимо з великого числа писаних екземплярів, які заховали ся до наших часів. Лишаючи на боці иньші околиці України-Руси я згадаю тут тільки про ті Учительні євангелія, що були списані на Карпаторуській території. І так у нинішнїм Жидачівськїм повіті, в с.

¹⁾ Bronislaw Zawadzki, Mikołaj Rej z Nagłowic, Lwów, 1875, стор. 63.

Човганах була списана в р. 1603 „Книга Євангеліє выкладное“ (Петрушевичъ, Сводная Лѣтопись в Литератур. Сборн. Матицы 1872—73, стор. 21); ся книга була до недавна в посіданю пок. Миколи Устїяновича. В р. 1635 списав сьвященик Тимофій у Височанах, теперішнього Сянїцького пов., Учительне євангеліє „малорусскимъ нарѣчіемъ“, як подає о. Петрушевич (ор. сіт. 75), що бачив сю книгу в бібліотеці Народного Дому. В бібліотеці капітульній у Перемишлі маємо аж 9 копій Учительних євангелій із XVII в., а з них бодай деякі на народній мові. До таких належить євангеліє сьвящ. Яворського, писане також десь у Сянїцьких горах і євангеліє Стефана Рихвальського, писане 1666 р. у Рихвалті; о Петрушевич (ор. сіт. 147) твердить, що се копія виданя Печерської Лаври з р. 1637, але в тім році ані загалом у Печерській Лаврі ніяке Учительне євангеліє не було видане. З половини XVII в. походить також Угроруське Учительне євангеліє, писане в Данилові, віднайдене д. Гїядором Стринським; із сего євангелія були проби тексту опубліковані в моїй збірці апокріфів (Памятки II, 98—100, 101—102, 112—116, 220—221); опис рукопису подаю в додатку II. На угорській Русі списане було й те Учительне євангеліє о. Теодора Дулишковича з р. 1673, про яке подав звістку др. В. Охримович (Записки XIX, Misc. 4—6).

Щоб зрозуміти важність докладного простудіюваня всіх Учительних євангелій, як друкованих (особливо вид. з 1595 і Транквіліонового) так і писаних, не завадить додати, що майже ані одна копія не передає докладно оригіналу, а в писаних Учит. єванг., навіть там, де в титулі виставлено якогось сьвятого отця, можна здібати вставки самого переписувача, черпані з найріжніших жерел, не виключаючи й народніх традицій та вірувань, як ось прим. бачимо і в Данилівській Учит. євангелію. Не маючи змоги присвятити сій темі докладнійшій праці, я рад би бодай заохотити до неї декого з наших молодших учених.

До типу Учительних євангелій прийдець ся мабуть зачислити і той рукопис, що описаний у додатку під III jako „Староміський рукопис“. Се властиво уривок якоїсь більшої цілости, знайдений недавно одним нашим товаришем — у виходку одного сьвященика в Староміській повіті. До сім'ї Учительних євангелій можна зачислити сей рукопис тому, бо подає мовою близькою до народньої переклади уступів євангелій на всі неділі в році і дає до них декуди короткі поученя; але по над се він дає дещо таке, чого нема звичайно в Учительних євангеліях, а власне

переклади перікоп апостольських писань на тіж неділі і навіть на поодинокі дні кожного тижня, а в відділі празників господських і богородичних дає також ширші оповіданя та легенди, що дотикають ся тих празників, і переклади деяких церковних гимнів та стихир, що співають ся в ті празники. Для якої цілі міг бути зложений сей рукопис? Перша часть очевидно має на меті уживанє його в церкві, звісно, не для відрави, а для проповіді та поучень, але яку мету мала друга часть? Ми бачимо в ній перехід від типу старших Учительних євангелій до пізнійшого типу популярних „Соборників“, про які зараз буде мова, заповнених оповіданями, апокріфами, життями сьвятих, легендами та притчами. Новістю треба вважати поученя держані в лірично-риторичнім тоні і зложені в значній части з церковних стихир та гимнів. На якийсь посторонній, може латинсько-католицький вплив при складаню сего рукопису вказують систематичні при кожній неділі вказівки на польське євангеліє. Автор покликаєть ся також на якесь Учительне євангеліє, з якого черпає свої поученя. Особливо варті уваги дві перші картки рукопису, на жаль, не вповні заховані, де знаходить ся переклад „Вірую“ і „Десятьох божих заповідей“, переклад dokonаний мабуть із якогось польського взірця, на що крім польонїзмів у мові вказує також латинський, зглядно уніятський додаток filioque у Вірую.

Політичні і громадські інтереси в житю Русинів тої території займали дуже мале місце. І не диво. Ті Русини, що полишали нам свої письменні памяткі з того часу, були люде вбогі, прості, неповноправні — селяне, дяки, духовні, виєжково може дрібні шляхтичі. Значнійша шляхта, навіть коли вона признавала ся до Русинів і держала ся руської церкви, писала по польськи або по латині. Вузкість політичних інтересів видно найліпше з тих літописних записок, які роблено в тих сторонах у XVII і XVIII в. Таких записок дійшло до нас декілька. Найстарша з них — Добромильська, частками опублікована кр. Петрушевичем у його Сводній літописі, а в цілости В. Б. Антоновичем¹⁾. Вона ведена від 1648 до 1700 р. Сежеоном Коростенським, деканом добромильським; її історична вартість майже ніяка, але як характеристика того, чим цікавив ся автор, вона цінна. Елементарні нещастя, фамілійні події місцевих панів

¹⁾ Сборникъ лѣтописей относящихся къ исторіи Южной и Западной Руси. Кіевъ 1888, стор. 239—240.

і тільки в ряди-годи скупі вісти про далекі війни та напади — ось що заносить він у свою „літопись“. Вкладна Страшевицької Минеї з 1578 р. (дод. I) виявляє далеко ширший політичний кругозір. З язикового погляду Добромильська літопись має деякий інтерес; особливо цікаві тут такі форми, як: „по вшисткуй Польще“, „вуйна“ зам. война, „Подулски“ зам. Подолски, „рукъ“ зам. рокъ, „люпъшую“ зам. лѣпшую, „Лѣвувъ“ зам. Львовъ, „дорогутня“ зам. дороготня, „для панувъ Полякувъ“, „вувторка“, „огномъ“ зам. огньою і т. и. Роком 1660-тим починаєть ся Гукливська літопись, писана в с. Гукливе на північній Угорщині; виривки з неї опублікував Е. Сабов¹⁾. І тут обік деяких мадяризмів (марга) знаходимо такі форми, як „на нудгору“, „зимивлѣ“. Подібним характером визначають ся літописні записки Солотвинські і Лаврівські, опубліковані о. Петрушевичем (Свод. лѣтоп., див. стор. 34, 252—253), на жаль не повно і без докладного опису оригіналів.

Далеко більший інтерес мають пам'ятки поетичного письменства, що зберегли ся з тих часів. Може найстарша з них, захована з датою, се уривок рождественської вірші, списаний на маргінесах Комарнянського Прольога. Дата, покладена коло того уривка і написана тим самим скорописом, що й сам уривок, стверджує, що писано його 1 цвітня 1655 р. На жаль при пізнійшій оправі рукопис обрізано і через се пропав дальший текст нашої вірші. Ось те, що заховало ся з неї:

Панове братя, що то за рада?
Або коли тежъ меже вами яка звада,
послухайте но вы мене,
услышете щоколевекъ от мене.
Слышалежъ, же ангели слывають,
„Слава во вишнихъ“ оповѣдають.
„На земли покой, добрая воля!“
котрая то пѣснь заgrimѣла с поля.
Ово ено ся мѣ....
котрый то повѣсть нам речет певную.

Є се найстарший, скільки можна зміркувати, певний слід істнованя на галицькім Підгір'ю духовної вірші, держаної в легкім, гумористичнім тоні. В XVIII в. таких віршів складало ся багато на Україні, але в Галичині їх майже нема. Далеким важнішою пам'яткою треба вважати віднайдену о. Петрушевичем

¹⁾ Евменій Сабовъ, Христоматія церковно-славянскихъ и Угроскихъ лит. памятниковъ. Унгарь, 1893, стор. 2—3.

пісню про події 1683 р., хоча на жаль, текст її, опублікований сим ученим¹⁾, дуже далекий від коректності і дійшов до нас у досить попсованій копії. Відсилаючи цікавих до публікації о. Петрушевича і його уваг доданих до неї, передаю сю пісню громадянським письмом і з такими поправками, які мені видають ся реституцією (де можна) первісного тексту, та з зазначенем прогалин там, де їх не зазначив о. Петрушевич (дод. X). Пісня зложена, як видно зі змісту, безпосередно по оповіданих у ній подіях, а оповідане приточено до факту спаленя церкви в Клокочі, Уніського комітату, і перенесеня з того села образу Божої Матери до Мукачова.

Ся пісня, зложена якимось досить письменним і зі станом подій обізнаним чоловіком, уводить нас в осередок бажань та симпатій тодішніх освічених Русинів. Її автор, як і слід було ждати, противник мадярської самостійної, чи мадярсько-турецької держави, а прихильник Німців. Він рад би, щоб Турків вигнано не тільки з Угорщини, але і зі Стамбула і ся евентуальність по побіді 1683 р. видаєть ся йому досить близькою. Про польську поміч під Віднем він згадує симпатично, але не признає їй такого рішучого впливу на побіду, як се чинять Поляки. Віденський терен від него далекий; за те про утяжливу роботу очищуваня Угорщини від Турків він знає більше, а тут виступають уже самі Німці.

При кінці XVII в. бачимо на території, про яку говоримо в нашім огляді, певну зміну в смаку і в духових вимогах письменних людей. Ми не знаходимо вже нових копій Учительних евангелій, так улюблених недавно; правда, форма „Слова“ або „Казаня“ лишаєть ся, але зміст її розширяєть ся. Зі сходу і з заходу нанесено вже перед тим велику силу ріжних творів, апокріфів, легенд, апольотів, сьвітських оповідань, і ось тепер на ріжних точках нашої території (подібне діяло ся зрештою й по иньших сторонах) іде популяризація сего материялу. Початок зробили звісні укр. писателі, автори проповідей та збірок, як ось Ставровецкий зі своїм „Перломъ многоцѣннымъ“, Галятовський і иньші. Їх твори здобувають собі на нашій території велику популяриність, якої подекуди не стратили й доси. Уступи з Перла многоцѣнного, з Ключа разумнія і т. и. переписують ся і заводять ся до рукописних збірників, а оповідані там „прикладі“ та чуда переходять в уста народа, вплітають ся в канву давніших оповідань, пісень, колядок. Прикладом може служити колядка записана о. М. Зубрицьким у с. Мшанци

¹⁾ А. С. Петрушевичъ, Историческая пѣснь Карпаторуссовъ изъ 1683 г. (Литерат. Сборн. Матицы 1886, стор. 190—198).

староміського пов., де знаходимо оповіданє про те, як з наказу Божої Матери сорок ремісників будувало

св'яту Софію в св'ятім Кійові,
що на ній було сімдесять верхів,
сімдесять верхів, сімдесять крижів,
семеро дверий, а одні підлоги.

Далі оповідаєть ся ось яка пригода:

Тамтуди лежить в давну стежейка,
стежкою іде польська вінойка,
меже ними йде полковничейко.
Стала вінойка в крижі стріляти.
Рече словейко полковничейко:
„А не стріляйте ж в св'ятії крижі,
бо спустит Господь огняний дожджик,
огняний дожджик, громові кулі,
затопит Господь польську вінойку“.
Ви не слухали, в крижі стріляли;
а й так ся стало, як він говорив:
іспустив Господь огняний дожджик,
огняний дожджик, громові кулі,
затопив Господь польську вінойку,
хиба лиш зістав полковничейко¹⁾.

В „Кіевской Старинѣ“ 1891 р. (кн. XII, ст. 476) я вказав безпосереднє, по моїй думці, жерело сего устуна колядки в однім „чуді“, яке оповідає Галатовський у додатку до свого „Ключа разумѣнія“. Читаємо там (львівське вид. к. 138): „Чудо пѣ. Року 1630. Гды одного часу войско полское приступило подъ монастырь Печерскій и хотѣло его збурити, чуючи, же тамъ Шулга полковникъ в рицетствомъ запоровкимъ знайдуется, в той часъ Пресвятая Богородица монастырь свой отъ небезпеченьства оборонила, бо за ея предстателствомъ огнистый дождъ спалъ в неба на войско польское и одогнал его от монастыря Печерского, що потымъ сами Ляхове и Нѣмцы, которые были зъ ними, повѣдали. Надъ тымъ войскомъ Бутлеръ и Жолтовскій были предложеными“²⁾.

¹⁾ Повний текст сеї колядки з моїми увагами див. Кіевская Старина 1889, янв. ст. 231—233.

²⁾ Подібний мотив, тільки ще в більше чудесним підмальованєм, перенесено в XVIII в. і на Почаївську ікону Божої Матери. Тут Турки і Татари облягають Почаїв і стріляють до монастиря, але, як каже в польській пісні апост. нотарій Каспрович:

Nazad leciały puszczone tu strzały,
Co widząc zgraie Otomańskie drżały,

На живе чутє спільности з Кійвом, на добру пам'ять про його св'ятоші вказує також віднайдений дром Охримовичем на окладці угроруського Учительного евангелія уривок пісні „киевскаго печарского монастыря“, буцімто „виложеної в Кіевѣ градѣ пресвятой Богородици“ (Записки XIX, Misc. 6). Ся пісня, так як вона записана в угроруським рукописі, не має нічого спільного з Кійвом; є се невдатний переклад звісного польського гимну „Panno chógu anielskiego“, переклад dokonаний правдоподібно таки на нашій Карпаторуській території, повний польонізмів. Для нас цікавий тільки його титул, а власнє факт, що перекладачеви захотіло ся конче припишити сей гимн до Кієвського Печерського монастиря; він силкував ся для сеї цілі робити вставки і в сам текст гимну і так повстав двостих:

Високо лѣтают орлове,
Кіевськихъ печар отцове —

що ані розміром, ані змістом не вяжеть ся з рештою гимну, але відповідав патріотичному намірови перекладача.

З якогось книжного жерела, подібного до „Ключа разумѣнія“, пішла також „Кіевская“ пісня, захована в Кам'янським рукописнім Богогласнику з 1734 р. (дод. XIX). Хоча зложена твердою церковною мовою, вона варта нашої уваги вже тим, що й доси не перестала служити до церковного вжитку в однім із найдальше на захід висунених закутків нашого краю, не перестала піддержувати там пам'яті про Кієв.

Текст пісні сильно попсований, декуди майже незрозумілий; топографія неясна; так і видно, що складав пісню хтось, що не мав ясного понятя про місцевість, а користував ся тільки книжковими ремінісценціями. Про ті жерела, з яких черпав автор пісні і про сам факт, що творить її основу, поки що не вмію сказати нічого. Та чи була ся пісня зложена в західніх Карпатах, чи ні, в усякім разі вже те, що вона там співала ся і співаєть ся й доси, в зв'язку з мшанецькою колядкою, де говорить ся також про Кієв, показує, що зацікавленє навіть тодіш-

Kiedy się na nich broń ich obróciła
I trupem zaraz poległo ich siła.

(Богогласникъ 1790).

А в звісній руській пісні читаємо:

Турки Татари смѣло ступають,
На гору стрѣлы якъ дощъ пускають,
Ихже всѣ стрѣлы
Назадъ летѣли.

нім, ніби то мертвим та схолястичним письменством, будило і піддержувало серед народа ширші національні інтереси, тямку про далекі центри національного життя, свідомість про його ворогів.

При кінці XVII і з початком XVIII в. в нашій території йде досить живий письменський рух, про який ми поки що знаємо дуже мало. При страшнім браку освіти, при упадку громадського життя і національної свідомости сей рух варт близької уваги. Він проявляє себе в ріжних рукописних збірниках, у яких крізь зверхню хаотичність і ріжнородність тем проглядає бажане — обняти як найширший круг відомостей, знайти відповідь на масу фізикографічних, історичних та моральних питань — і передати те все широкій масі, мовою доступною для неї, в формі легкій і привичній — проповіді, коротенького оповідання, вірші. Правда, відомости се застарілі супроти тодішньої європейської науки, відповіді не виходять із круга традиційної византийщини або середньовікової схоластики, але сама форма — нова, стиль простий, виклад приладжений до потреб невчених читачів і слухачів.

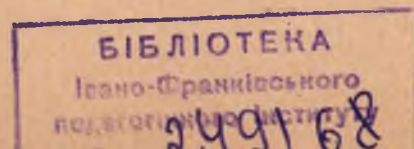
Сей енциклопедичний характер мають рукописні збірники, яких доси звісно нам кілька, а яких певно мусіло бути далеко більше. Такі збірники складано у нас церковною мовою з давніх давен; ще один із давніх індексів заборонених книг говорить про „толстые сборники обрѣтающіеся по попомъ“ і начинені всякими неправовірними річами. Маємо в руках один такий збірник із XVII в., прозваний мною відповідно до підпису його власника (а може й складача) збірником о. Теодора з Дубівця, але я вважаю зайвим подавати тут його опис, бо він зложений ще весь церковною мовою і правдоподібно в місцевости досить далекій від обнятої нашими увагами території. Завважу тільки, що окрім численних статей апокріфічного змісту тут переписано чимало житий, легенд, проповідей, цілий Апокаліпсис св. Івана, Зизанієву книжечку про Антихриста і староруське „Хождение“ Данила Паломника.

Одним із найстарших рукописних збірників нового типу, тоб то в нар. мові був мабуть той самбірський рукопис із кінця XVII в., про який згадує Жеґота Паулі (*Ž. Pauli, Pieśni ludu ruskiego w Galicyi I, 134*). Сей рукопис, у 8-ці, писаний на замку Старосамбірським якимсь Юриєм ковалем Грушатицьким містив, як подає Ж. Павлі „крім кількох набожних пісень молитви відмовлювані в часі татарських нападів, ріжні легенди, в тім числі жите Володимира Великого, зложене укр.-руською

мовою“, а також звісну, передруковану в збірці Ж. Павлі пісню про здобуте козаками Варни 1605 р. Де подів ся сей рукопис — не звісно; правдоподібно знайдець ся в музеї Чарторийських у Кракові.

Що житие св. Володимира в перекладі на народню мову в XVII в. не було унікатом, на се маємо доказ у однім Прольові, що знаходить ся в Перемиській капітульній бібліотеці (LII, B. 5) і був написаний у XVII в. церковною мовою; тільки одно житие, а власне житие Евстахія Плакиди написано мовою близькою до народньої.

До нас дійшли чотири збірники, зложені або виключно або переважно народньою мовою при кінці XVII або в початку XVIII в. і то всі чотири з північної Угорщини, а три подібні збірники з Галичини, зложені або в самих горах або на Підгір'ю. Се збірники: Ст. Теслевцьового (додаток IV), Уніварський (дод. V), два рукописи з с. Літманової на Спішу (дод. VI і VII), Теодора Поповича Тухлянського (дод. VIII) і Кузикичича (дод. IX). Оті збірники дозволяють сказати декілька слів загальної характеристики. Їх автори очевидно сільські духовні, а їх рукописи — або готові проповіді, або материяли приладжені для визискання в проповідях. Але якжеж далеко відбігли ті проповіді від типа Учительних евангелій! Коли там переважав простий виклад евангелія і головних точок віри та моралізація, тут найголовніше місце займають оповідання. Авторі рукописей стягають для сеї ціли материял із усяких можливих жерел, із житий святих, із збірок середньовікових легенд і прикладів, із світських новель та казок або моралізаційних аполіотів, не гордують навіть оповіданнями зачутими в народніх уст, народніми віруваннями та традиціями. Все те подиктоване щирим і горячим бажанем — просвітити нарід, напутити темних. Але при тім якже зворушує нас вид тих просвітителів! Вони-ж самі темні! Хоч уміють читати і писати, володіють крім руської ще церковною, польською чи може й ще якою мовою, та про те від дійсної науки, тої, що була тоді в Європі, вони стоять майже так само далеко, як і їх неписьменні слухачі. Що може бути наївніше частих упіменень тих проповідників: „Прислухай ся добре отьому мойому казаню, а будеш знати“ се й те! Що може бути забавніше, як їх вияснюване природних явищ, як їх мітологічні коментарії про метеори, „еродия“ і т. и. (див. Памятки I, 326 — 328; II, 105 — 106). На яким допотопнім рівні стоїть їх полеміка з недовірками! Сих наших проповідників не ці-

кавлять ніякі догматичні тонкості ані диялектичні докази; їх теологія груба, антропоморфічна, примітивна, хоч і порушається в рамах „православної“ церкви. Унії бачимо хіба сліди, але не чуємо найменшого подиху тої боротьби, що велася довкола неї. Авторів і їх слухачів цікавлять найбільше оповідання, чудеса; но за се їх моралізація обертає ся в тіснім крузі конвенціональної моралі, можна сказати, в крузі десятих заповідей, а пастирське богословіє зводить ся до давання „постраху християнського“ і до упізнень, щоб люди не жалували давати духовному приносів. Але що є справді нове і цінне в тих оповіданнях і поученнях, так се їх мова — проста, народна, з мадаризмами і польонізмами вживаними в даній місцевості, з закраскою місцевого диялекту, декуди з невеличкою примішкою церковщини, не більшою, як її можна було чути в устах дяків і сільських грамотіїв. А надто спосіб оповідання! Автори наших рукописних збірок ніде не перекладають дословно своїх жерел, не переписують дословно своїх взірців. Кожний із них бере зі свого взірця тільки основу і перероблює, переповідає її по своєму, один з меншим, другий з більшим талантом. Хоча автори збірок Унівварської, Теслевцьового і Тухлянської по часті черпають із спільних жерел, подають спільні оповідання, то про те ані одно оповідане не згоджує ся з другим дословно, а звичайно перерібка сягає далеко дальше по за стилістичні відміни, модифікує й саму річ. Видно, що автори трактують свої теми зовсім не як якісь сьвятощі, а по prostu як літературні теми і оброблюють їх свобідно, силкуючи ся поперед усього надати їм по змові яркий місцевий кольорит. Старі патріархи і пророки, Греки і Римляне, царі і сьвяті говорять тут зовсім так як Карпаторуські гірняки, уживають їх характерних зворотів і поведінок. Пригадаю поведжене Йосифових братів у Єгипті (Памятки I, 168—172) і їх характерну промову: „ми сини патріарха Якова — може-сте чували про него“. Пригадаю епізод із Валаамом, де в однім рукописі сказано по prostu, що Мадияніти покликали його на поміч, а в другім уже скомпоновано лист до него від короля (Пам. I, 258, 260) на взір численної в тім самім роді дипломатичної переписки поданої в популярній „Александрії“.

Бо й „Александрія“ належала до тих творів, що в тім самім часі, в кінці XVII і на початку XVIII в. мали широку популярність на нашій території; і вона була перероблювана таким самим методом. Ми маємо під рукою дві такі перерібки: одну з північної Угорщини (див. додаток XI), а другу поміщену

в Хитарській рукописі, описанім мною і д. Гнатюком (Записки т. X, Misc. ст. 7—14). Про третю перерібку, що була dokonана на Покутю над Прутом в с Ілинцях Коломийського пов., подав коротку звістку о. Петрушевич (Сводная лѣтопись 1700—1772 г. стор. 102). Вона була списана 1726 р. Андрієм Помяковим „на малорусскомъ нарѣчїи“; рукопис знаходить ся в бібліотеці о. Петрушевича. Надіючи ся з часом опублікувати ті перерібки, я поки що даю тільки невеличкі проби їх текстів, вибираючи для сего один розділ, який подаю в обох перерібках, а надто випис розділів, на які поділено текст повісти в обох перерібках і вставлений у оповідане виклад космографії (додаток XI).

Сімнадцятий вік був у нас загалом героїчним часом, а тим самим і часом, коли люди, самі переживаючи найрізномордніші пригоди, любували ся в оповіданнях таких пригод. Бачимо се і на нашій території, де те саме замидуване від міської інтелігенції звільна переходить і на села і стає ся мотивом до перероблювання, перекладання різних романтичних повістей та легенд на народню мову. „Александрія“ була найяркішим, але не одиноким прикладом. Ще в половині XVII в., як уже згадано, в однім перемиськім Прольові (ЛІ, В, 5) зложенім церковною мовою, знаходимо (стор. 116—130) „Житіє Євстафія Плакида стратилата и Феонисты жены его и чадъ его Феониста и Агапія“ перекладене на народню мову з відтінками гірського диялекту. Житє сьв. Володимира і иньші легенди бачили ми в Старосамбірській рукописі, збірку легенд у Хитарській рукописі (дод. XI), оповідане про чистилище сьв. Патрикія додав о. Прислопский до свого перекладу коментованої Псалтирі з 1760 р. (дод. XIII), а в рукописі Степана Самборини (додаток XII) знаходимо крім збірки апокріфічних оповідань про життя апостолів та про загробне житє також переклад звісної книжки *Gesta Romanorum*, dokonаний із польського. Переклад, що правда, не блискучий; він вповні підходить під ту характеристику руських перекладаних повістей XVII—XVIII в., яку подав др. Мурко¹⁾, — але видно, що була тоді потреба таких перекладів, і то потреба серед кругів, для яких неврозумілою була стара, книжна церковщина. Правда, ся потреба неосьвічених селян, далеких від цивілізаційного руху, не була широка. Вони мали свої казки і пісні, свою устню словесність; письменство доповнювало її, подаючи їм легенди та притчі, приладжені

¹⁾ М. Murko, Die ersten Schritte des russischen Romanes, Wien, 1897, стор. 12—14.

для моралізації, а іноді й не зовсім приладжені для неї, як ось прим. оповідане про Большевича і Волотовича в рукописі Унівській і Теслевцьового, про бражника в Калуській (дод. XIV), про Соломона і чортів у бочці в Іспаській (дод. XV), про Елевферія в збірці Кузиковича (дод. IX). Цікаво, що дуже пильну увагу звертано на есхатологію. Сюди належать не тільки широкі перерібки оповідань про Антихриста і страшний суд (у рукоп. Теслевцьового, Поповича), але також збірки перекладених статей про митарства і загробне жите в рукописі Самборини і ширші або коротші перерібки старого апокріфа про вандрівку Богородиці по муках; у наших рукописах маємо дві такі перерібки: в збірці Кузиковича і в рукописі о. Яремецького Білашевича (дод. XVI, друковано в Житю і Слові II, 81—88, 224—237). Сюди належить також переклад польського твору „Пекельная вѣчность“, що заховав ся нам у двох нечовних копіях, у кожній з додатком цілого ряду легенд, що також мають темою загробне жите (дод. XVII і XVIII). Ми маємо свідощтва, що власне загробне жите і пекельні кари були улюбленими темами руських проповідників старої дати при кінці XVIII в. і що ті проповідники помагали собі при проповідях не тільки драстичними ушмненнями, легендами і притчами, але також малюнками страшного суду, що часто переходили всякі границі „чемної подобі“, так що аж церковні власти мусіли виступати против них (Записки Наук. тов. ім. Шевченка, т. XXVII, Misc. 10—11).

Нам лишає ся ще сказати декілька слів про вірші і пісні, які в XVIII в. були зложені або розширені на нашій території. Головну увагу треба тут звернути на цікаву пробу, зроблену 1734 р. далеко на заході в Карпатських горах, на угорськiм чи на польськiм боці — сего не можемо сказати напевно, — зложити великий Богогласник, себ то збірку духовних віршів на всі неділі і свята цілого року, на різні чудовні образи і на різні пригоди людського життя. О скільки можемо догадувати ся, ся збірка складала са з трьох а може й більше частей. Із першої з них, яку мав у руках о. Петрушевич і про котру каже (Литературный Сборникъ Матицы 1886, ст. 190), що вона знаходиться при церкві в Малім Липнику, Попрадського деканату, Шариського комітату, ми привели пісню про Клокочівський образ. Із с. Кам'яної в грибівськiм повіті ми одержали недавно третю часть тої самої збірки (дод. XIX), відки також подаємо пісню про Київобратську ікону Божої матери. Маючи в руках тільки сю одну частину сего Карпаторуського Богогласника з 1734 р. ми можемо

сказати, що загалом його вартість дуже невелика. Пісні зложені переважно (з невеликими виїмками) церковною мовою, без теплогo чуття і без поетичного таланту; вони сухі і шабьонові, а коли перекладені з польського, то переклад слабкий. Виїмків не багато, та до них треба зачислити пісню про Новосамбірську ікону Божої Матери; ся пісня зложена популярним розміром, мовою досить близькою до народньої і визначає ся простотою і ясністю вислову і щирим чутем; як звісно, вона вийшла й до почаївського Богогласника з 1790 р., а на Угорській Русі була з невеличкою зміною в тексті приложена до Повчанської ікони Божої Матери (див. дод. XXI, 35).

До віршів нецерковного змісту, зложених, а бодай тільки розповсюджених на нашій території в XVIII в., належить „Піснь о свѣтѣ“, як вона названа в рукописі о. Теодора Поповича, або „Піснь о плачливомъ житіи бѣдного студента“, як вона називаєть ся в рукописній збірці пісень і віршів, списаній 1759 р. Дмитром Левковським; ся збірка, як подає о. Петрушевич (ор. сіт. 211), тепер в капітульній бібліотеці в Перемислі. Автор нашої вірші в акростиху називає себе Александром Нададьським. Що його вірша була розповсюджена широко в наших горах, се доказує ще одна її копія, яку сими днями надіслав мені о. Зубрицький із Мшанця Староміського пов., копія цікава тим, що текет вірші тут далеко сильніше, ніж у копії Поповича, закрашений признаками гірського діалекту (дод. VIII, варіанти).

Загалом треба сказати, що в XVIII в. чим далі до його кінця, тим більше переводить ся мода списувати збірки оповідань, житий і т. и., а бере перевагу охота до списування пісень і віршів. До нас дійшло велике число сьпіванників, з разу майже виключно духовних, між якими найстарші поки що ті, що були зложені в 1734 р. в західніх Карпатах, а далі з чим раз більшим числом сьвітських пісень. До таких належить мабуть той рукописний збірник, який бачив о. Петрушевич у с. Добрянах коло Стрия і з якого він цитує віршу про війну Москалів з Турками під Хотином 1739 р. (Свод. лѣтоп. 1700—1772 г. стор. 146), хоч на жаль учений автор нічого сьнінько не сказав про дальший зміст сьпіванника ані про те, коли і де він був списаний; саму віршу зложено правдоподібно в Тернопільщині, бо вона згадує про Буцнівську ікону Матери Божої. З нашої території походить мабуть иньший сьпіванник із XVIII в., що його має о. Петрушевич і з якого він (також не подавши нічого близького

про рукопис) цитує (ор. cit. 226—227) цікаву „Піснь свѣцку о Ляхахъ зъ Москалями“, себ то про бійку російського війська з польськими конфедератами в Станіславові 1764 р. Я вже при иньшій нагоді передрукував сю пісню (Жите і Слово II, 274—275), а тут наводжу її ще раз як характерне для нашої території свідoctво про настрій Русинів супроти Поляків перед розбором Польщі.

Гей чи чувавъ хто о Ляховской [славѣ],
котрой достали въ мѣстѣ Станѣславѣ:
якъ почали були мѣсто рабувати,
передъ Москалями мусѣли втѣкати.

Якъ въ кошару вѣвцѣ, такъ ихъ занудили,
а въ Станіславовѣ южъ ихъ осочили.
Москалѣ из жарту почали стріляти,
а Ляхи зо страху почали вмирати.

Ударили з гармать, ажъ баня упала
зъ певного костела, тамъ ментрога стала;
выходять Ляхи, абы не пустити,
Москаловъ отъ мѣста не могли отбити.

Лечъ не доказали, бо не годни [того]
Москаловъ отбити, хоць ихъ [и] не много;
дали собѣ палоръ на середу рано,
а другимъ Москаломъ въ той часѣ знати дано,

Абы на всю ноць ишли на ратунокъ:
въ той часѣ упавъ на нихъ великій фрасунокъ!
Єдень каже: біймо! десять: утѣкаймо!
а сто каже: всѣ ся Москаломъ поддаймо!

Били ся отъ рая ажъ [мали до] волѣ,
а въ вечеръ zostали въ Москаловъ въ неволѣ.
Любилисте Ляхи ѣсти курій, гусій много,
Седѣть же въ неволѣ, не иджете нѣчого.

Такъ Москалѣ вмѣють Ляховъ частовати,
бы ся зарекли больше рабувати:
дають мало ѣсти, а ще женьше пити,
щоб ся зарекли больше бунтовъ чинити.

Не забуваймо, що сю віршу складав підданий Польської держави, в якій Москалі в ту пору господарювали per nefas, були простими наїздниками. А тимчасом із вірші виходить, що Поляки грабують своє власне місто, а Москалі приводять їх до порядку, карають їх за ворохобню. Як до дна мусів польський режим перевернути всі правні почуття у своїх підданих, коли на його ґрунті могла вирости вірша з таким основним поглядом! І не можна сказати, щоб автор вірші був який свідомий моска-

льофіл. Ні з чого сего не видно, але йому подобаєть ся очевидно в Москалях той елемент дисципліни, енергії і порядку, якого не зник бачити в своїх найближших зверхниках — Поляках.

Нарешті зазначу, що від самого кінця XVII в. на нашій території стрічаємо проби записування народніх або напівнародніх (дворацьких) пісень. Першу таку пробу ми бачили в Старосамбірській рукописі, з якого Жетота Павлі виняв текст пісні про здобуте козаками Варни. Коло половини XVIII в. знаходимо одну коротеньку пісеньку записану на мартінеєї Дрогобицького рукописного збірника, вложеного в значній мірі церковною мовою (дод. XIX), а з Калуського пов. маємо уривок більшої рукописної збірки пісень і віршів (дод. XXIII), на жаль уривок дуже дрібний і не повний. Аналогічні явища бачимо також у північній Угорщині, де Клокочівська пісня певно не була першою, а в XVIII в. бачимо дальші проби сьніванників (дод. XXI і XXII), складаних по части оригінально, по части на взір Почаївського Богогласника.

І ще одно явище варто уваги в Карпаторуських рукописах XVIII в. Разом з зацікавленем до есхатології, до повістей про загробне жите і кінець сьвіта, до чудес і леґенд — росте також серед простого народа охота до ворожби, примівок і т. и. шгук, і духовні силкують ся заспокоїти й сю „інтелектуальну“ потребу. В рукописі Т. Поповича бачимо перероблені по народньому молитви та вірування про бжолі; тамже знаходять ся й иньші пам'ятки старої матічної літератури, як ось: „Книга звѣдочетства“, себ то стара „остронумія“, ворожба при хорих і т. и. В рукописі Яремецького-Білахевича знаходимо (правда, по церковному) старі апокріфічні твори: Громникъ, Рождественникъ, Путникъ і т. и., хоч також досить змодернізовані що до змісту. А російський учений Петров знайшов на Угорській Русі багату збірку апокріфічних молитов і замовлянь, вложених народною мовою і списаних ще в початку XVIII в., бо коло 1707 р.¹⁾ Крім чародійських молитов і примівок знаходимо тут також „Върожку святыхъ апостолъ“, те, що над Черемошем називало ся Раздакъ (у мене є копія з рукопису зладженого кутеським міщанином Рендигевичем у 1842 р.), а в Московщині Рафлі. Крип. Петрушевич догадуєть ся, що сей рукопис — копія з якоїсь збірки зло-

¹⁾ Вони опубліковані в „Журналѣ минист. нар. просвѣщенія“ 1892 р. Тільки відтам довідались про сю пам'ятку Угоруси і передрукували її в ч. 21—24 „Угрор. Листка“ 1892 р.

женої в Галицькій Русі і додає, що подібна рукописна збірка, якою в прикарпатських сторонах користувалися наші малоосвічені священники, знаходиться також у митрополітальній бібліотеці у Львові.

На цьому я міг би й скінчити свої уваги. Але тут насувається питання: який був кінець цього письменства? Чи підготувало воно терен для нової народньої літератури, чи перетворилося органічно в нові, висші форми? В тім то й наше нещасте, що від довгих сот літ усі гарні початки нашого розвою рвалися і нові покоління завжди мусіли зачинати на ново, мусіли боєм здобувати терени завойовані вже давно їх предками, а потім знов утрачені Бог зна яким фаталізмом. Так було й сим разом. Оце досить широке і досить живе письменство, якого істноване посвідчують описані тут рукописи, та яке правдоподібно було далеко багатше і різнородніше, ніж ми можемо міркувати з тих шматочків, що дійшли до нас, — при кінці XVIII в. вже було в такім упадку, що майже зовсім не заважило на вазі нашого розвою, коли приходилося шукати для него нових доріг. Як звісно, в ту пору з волі австрійського цесаря повстають для Русинів висші школи, волею цесаря Русини повинні просвічатися *lingua patria*; але серед світліших Русинів затратилося розуміння, що се таке та *lingua patria*, затратилася тямка про ту довгу письменську діяльність, що з кінця XVI в. силкувалася ввести в письменство живу мову простого люду. І хоча ще 1790 р. Ставронігійське Братство в своїм Букварі подає „Свѣтску політику“ майже чистою народньою мовою, то вчені професори на львівськім „руськім“ університеті мучаться викладаючи важкою церковщиною, пишуть по польськи, по латині, по німецьки, навіть по французьки, але по своєму не вміють. Вихованці того університету силкують ся внести церковщину навіть у елементарне навчання по селах, як прим. о. Н. Щавінський, котрий у р. 1814 складає „Букварь славінскаго языка рода Россіанскаго“, або як пише докладніше в другім титулі „Букварь славінскаго языка, чтеніа ѣ писаніа, къ благопотребноѣ обученію ѣ полезноѣ рѣковожденію оучащим ся дѣтемъ своимъ ѣ парохіанъ, ѣзданъ ѣ іереа Шакѣнскаго Николаа, пароха Белоуховецк. питающаго во Академіи Львовской составленной ѣ Іосифа II імператора“. Сей буквар не був друкований, рукопис тепер у мене.

Фатальним способом висша просвіта замість зблизити Русинів до живого жерела розвитку — народа і його мови, відда-

дила їх від нього, повела інтелігенцію в обійми Німців, Поляків, Мадяр, а простий народ лишила в темряві, або що найбільше — лишила йому ті старі пам'ятки своєї письменської роботи, які ми оглянули висше і які він зберіг і зберігає й доси. Тільки менше освічені, або виемково організовані одиниці з поміж тої інтелігенції не порвали зв'язків з простим народом і його мовою. До таких належав мабуть той Пастелій, мукачівський канонік з кінця XVIII в., що зложив сатиричну віршу на попа, яка заховала ся в відписах у співанниках з додатками інших дяківських або селянських рук (див. дод. XXII, 36). Який контраст до него творить инший церковний угорський достойник, Гр. Таркович, що 1805 р. складає віршу на честь палатина архикнязя Йосифа і в ній виразно відрікає ся простої мови, простого віршованя:

Бо где рыкъ,
бечъ, бунчъ, крикъ,
звукъ, квакъ, кликъ,
тамъ не миль ликъ;
за Ладу, Коляду, Лелію, Русалки
тамъ гнусны пѣсенки и просты пишалки —

і вказує новій поезії самотні гідні теми — або „Невску нимфу плакати“, або „колѣномъ и сердцемъ дати поклон глибокій“ будапештенському князеві¹⁾.

Заніжені екземпляри старомодних віршарів бачимо ще в XIX в. не тільки серед селян і сільських дяків (приміри їх віршів див. Житє і Слово II, стор. 222 — 224), але й серед священників таких, як ось о. Ферлеєвич у Товтрах на Буковині, котрого Пѣсни и псалмы (дод. XXIV) були навіть друковані, або як Степан Шепедій у скільських горах, котрого „Історіостіх“ і инші вірші були опубліковані мною (Записки XI, Misc. 3—14).

Але такі проби в XIX в. були ще менше популярні, ніж уперед і не мали ніякого впливу на суспільність. Обхідною дорогою через польський романтизм і чеський панславизм дійшли деякі талановиті Русини до нового зближення з рідним народом, поклали в 30-их роках основи нової народньої літератури. Карпатська територія дала тому новому рухови талановитого співробітника в особі Вагилевича, потім інших у Миколі Устияновичу, Антоні Могильницькім, Йосафаті Кобринськім, а в другій половині XIX в. видала Юрія Федьковича, поета і новеліста,

¹⁾ Див. Житє і Слово III, 462 — 463. Початок вірші Тарковича, надрукованої тут із паперів Осипа Левіцького, був надрукований ним у його Граматиці 1834, ст. 190.

першого в Карпаторусів, у котрого писанях такий Європеець як Турґенєв міг добачити справжнє „жерело живої води“¹⁾.

Забуті і погорджені письменними Русинами пам'ятки старого Карпаторуського письменства знайшли захист під стріхами простих селян, убогих дяків та стародавніх сільських учителів; там і доси вони читають ся і будять у вбогих душах небуденні думки, часом вишні, чистійші пориви. Але від початку XIX в. і тут ґрунт для розвою сего письменства був підкопаний. Доля пхнула всю масу нашого народа на нові шляхи, якими вона мусить іти наперед, чи хоче чи не хоче. Появили ся для простого люду такі перспективи, такі можности, про які вперед нікому й не снило ся. Можність забезпеченого правного становища супроти пана, можність осьвіти і сполучених з нею ширших прав, можність економічної незалежности, національної рівноправности, громадської автономії, соціальної рівности — все се величезні поля діяльности і сама присутність їх мусіла зробити великий вплив на народню душу, на весь склад її ідей. Тим новим ідеям, новим потребам те старе письменство зовсім не відповідало і ми не без зачудування бачимо, як часом нові народні змагання мов у старій масці виступають у формах вироблених сим старим письменством, як ось приміром ся писана кирилицею з титлами просьба селян покутського села Залуча „над Черемшов“ з 1840 р. (дод. XXV), котрої автори з таким притиском допрошують ся, „аби наша наука в школѣ для наших дѣтей на завше була“. *Pium desiderium* Русинів і до нині!

ДОДАТОК.

I. Другий лист небесний.

Отсей рідкий апокріф заховав ся і в иньших рукописах (пор. Архим. Леонидъ, Описаніе рукописей гр. Уварова IV, 254), але у нас був пізнійше зовсім забутий. Я віднайшов його на маргінесах старої празничної Миней, писаної в рр. 1570—1571 у с. Страшевичах, внїшнього Самбірського пов. для перемиського єпископа Антона Радловського, як довідуємо ся із вкладної записки на маргінесах кількох початкових карток, передрукованої далі в додатку до сього тексту. Загалом сей рукопис варт ближшої уваги, бо, як бачимо з тої вкладної, крім мвинейних відправ у ньому подано також короткі поученя на відповідні празники, значить, була би се проба зробити щось посереднє між Минею і Учительним євангелиєм. Оправа сеї книги дуже стара, правдоподібно зладжена ще в XVI в.; отже важно те, що написаний на маргінесі незугарним полууставом апокріф багато потерпів підчас оправлюваня, бо деякі рядки зовсім пообрізувано, иньші втратили конець. Значить, апокріф був написаний ще заким книгу дано до оправи. Пізнійше, коли рукопис був уживаний у церкві, якась благочестива рука повишкрябувала тут і там букви і цілі слова, а бачучи, що не може впорати ся з цілістю, яку рада була зовсім знівечити, позаліплювала обрізками паперу ті маргінеси, де був апокріф. У такім стані рукопис дістав ся до бібліотеки Оссолінських (ркпс. ч. 3617) і мені прийшло ся відмочуючи наклеєний папір відкрити схований під ним апокріф.

¹⁾ Див. лист Турґенєва до Драгоманова, Зоря 1885, стор. 248.

Во іма Оца ѿ Сна ѿ сѣго Дѣла аминь.

Сѣла сѣла епистолїа Гдѣ Бга ѿ Спас[а] нашего по законѣ влѣчимъ поданнаа. Оу нбесѣ на землю упалъ камень малий во градѣ сѣом Іер[салимѣ] во сѣомъ Сїонѣ. Оупалъ камень съ нбесѣ, малъ выст[ъ] виденїемъ, ѿ не выстѣ такового чѣка, ави его мѣла ѿ земля воздвигнѣти. Въ тоий [sic!] час сѣий патрїарха влѣже ныи Іѡаннїкїи во сѣомъ градѣ Іер[салимѣ] ѿ ко всей Палестинсткїи странѣ, совравши сѣ митрополити ѿ еїскїи ѿ ксѣ священники [ѿ] дїавони оучинили молевъ великѣю ко Гдѣ Бгѣ съ всенош[ни]мъ [вдѣ]нїемъ три дни ѿ три ноци. ѿ во третїи день снїде голо[с] съ нбесѣ надъ камень сїи ѿ тогда патрїа[р]ха взалъ [sic!] камень [рѣк]ою своєю ѿ швачиль в немъ такое писанїе, слова сѣий [мо]кчи:

„Язѣ есмь вамъ послалъ ѡстерѣгаючи вас, [да] а покаанїа вашего, хрїтїане, ѿ дрѣвѣю епистолю, [нон]еже ѡ першой не покаалисте сѣ, якъ повеленїю выстѣ. [пр]казано, ѿ не хотѣли есте сѣхати слова мой вѣжественн[и]. [н] дла того послалъ на вас карности: їзїки поганїи [ва]с попѣкнати, поважѣти, в неволю поверѣти [н по]провадѣти. ѿ не ѡвернѣлисте сѣ ѿ злихъ оучинковъ своихъ н не пошли есте дорогою правою, ѿ слова сѣи [е]вѣгїи [мб. евангелѣскїи] не хотѣли есте сѣхати. якома сѣма мовиль: [нбо ѿ] земля [sic!] мимондет, а слова мой не мимондѣтъ [до] вѣка. ничтоже повеленїи моихъ не радите ѿ тѣю [епистоли]ю не читите, не сѣтите. ѿ за то пѣщѣ на васъ зими ѿ вѣтри силнїи ѿ громи страшнїи, гради, метѣл[ни]ци великїи, води поточи [sic!] випѣщѣ из мат[ер]ки земной, [. . .] на васъ голодъ ѿ смерть лютѣю, ѿ на все имѣнїе [ваше], трасенѣ ѿ многое знаменїе ѿ скрѣвь, не познали [. . .] якого лица моего. гнѣвъ мой на васъ естѣ за злїи [оучин]ки ваша ѿ за сѣю ндлю. ѿ не вѣсте, смртнїи [чл]ци, иже дахъ вамъ на землю всего добра, хлѣва, [вн]а, медѣ ѿ ѡвоци, всего до ситостїи вашнхъ, а ви все [. . .] тѣ вашнхъ престѣпаете, Бга не читите ѿ не держите [въ чис]лотѣ ѿ в набоженствѣ црковномъ, але квалїстесѣ [к сѣтъ] дїаволскѣю ѿ в дѣла его сквернїи, ѡсквернили есте [. . .]. ѿ за то восхотѣхъ погѣбити всю землю [. . . .] земнї, н дрѣва ваша посѣвшѣ н шимѣ ѿ васъ водѣ н не вѣдете м[али] что пити. н взедѣ [sic!] на васъ все злое, ѿж не храните повеленїи моихъ. ѡчества моего вѣчнаго не стережете. ѿ нен[. . .]шлївїи чловец[н]и н многопохотлив[їи] ѿ лживїи! ненави[дите], едн дрѣгомѣ иригодѣ радѣ[ете] сѣ н едн дрѣг[ого] ѡклетѣете. [. . .] васъ ждѣтъ мѣк[а] вѣчнаа ѿ оу[. . .] не вспомага[ете] ѿ не жалѣете н мѣсти на нн[цнх] не маєте, сн[ротам] кривѣс чинит[е], горшї есте ѿ поган,

иж н[е] мають] закона, ѿ то[. . .] по законѣ свом[ѣ] мѣсть чинати. а ѿ вамъ зак[онѣ] даль, а ви е[го] не держите, але ѡсквер[нени] есте нечестѣми [?] вашнми [тїи]нми, н нез[наете] ѡкаанїи н прещенїи [яко] азѣ къ сѣю ндлю послахъ архїггала Гаврїїла къ Назаредѣ вѣговѣстити мѣри мои прещенїи ѡ народженїи моемъ, в ндлю рождество мое было, [в ндлю коскрїнїе] [к. 356 г.] из мертвыхъ, ѿ Идама ѿ ада извед[охъ], в ндлю вознес[енїе] мое на нбо крѣсть, в ндлю дахъ вамъ законъ пророкомъ Моисеємъ на горѣ синаїской [. . . гор]шї есте ѿ поган. не вѣсте, окаанїи, иж ндлю вѣдѣ сѣди[ти] живїи ѿ мертвїи, н ввекъ скѣтъ, н вздамъ комѣждо [по д]ѣломъ его: якъ кто заслѣжитѣ, такъ ѿ заплатѣ возметѣ. [кот]орїи доврїи по законѣ моемъ, ѿ за то нхъ вѣдѣ звати [на п]равнїс мою ѿ во црство нхъ прїмѣ, а которїи чинїли [sic!] [злїи] дѣла, ѿ ѡженѣ нхъ ѿ себѣ, коли оуслишатъ гласъ мой великий [н ст]рашнїи во шнїи вѣкма: ѡтїдѣте ѿ мене [нер]адїкїи во мѣкѣ вѣчнѣю, ко мѣсто дїаволе, тамъ житїе [ваше] во градѣ дїаволскомъ съ погани творащнми [зл]а. азѣ же кленѣ сѣ вамъ десницею моею вѣчною [вис]окою ѿ престо[лом] моимъ прещенїи: аще не оставите сѣ [злос]ти вашнхъ, пошлю на васъ страхъ ѿ трепетъ великїи. [к сѣ]ю неделю аще которїи чѣкъ безпаметливїи [. . .]кни не ѡставитъ дѣло свое в свѣтѣ ѿ дежатаго часа до понеделка восходѣ снѣца, да вѣдѣтъ проклатѣ. [к]то оучинитѣ безаконство н грѣх[ъ] законпрещенїи [во] сѣма дни, к ндлю, в средѣ ѿ в патокѣ, [в к]оторїи сѣла днїи претерпѣлемъ распѣтїа ѿ смртѣ [лют]ѣю, такоїи вѣдѣтъ проклатѣ. Глїю вамъ: читите ндлю, патнїс н средѣ в чистотѣ ѿ в добромъ хотѣнїи, [мол]ите сѣ ѿ в мѣтївахъ навѣже прекївайте. тїми во [мѣтївах]и вибавите сѣ ѿ ада ѿ дамъ вамъ радость на дїи [н на] тѣлѣ, н землю во сладкѣю пїщѣ, всѣхъ вѣгъ [земнїх] до ситостїи вашнхъ. Глїю вамъ: в средѣ ѿ в патокъ [рївы] да не їасте, а мѣнок[н]те во пости сѣма в законнїи [. . .]имъ в празнїки гѣскїа ѿ прещенїа Бга. аще кто [їаст в с]редѣ ѿ патокѣ рївы, разорѣтъ црковѣ [. . . .] анадема ѿ оца моего нбсгаго [. . .] мѣре моеа [попаленѣ] вѣдѣтъ ѡгнемъ несогарлемїи. да разѣмете, коли ки ви днїи сѣи в законнїи ѿ празнїки бгослокенїи молитвїами н пѣнїемъ црковнїмъ препровождатїе тїи дни сѣ [. . .], глїю вамъ, н кленѣ сѣ престо[лом] моимъ сѣымъ, же юж ѿ сего [дне] не пошлю вамъ третїю епистолію такоїю, [яко] сїю. аще не покает[е] сѣ, ѡтверѣс нбо ѿ проліе на [вас] дождѣ съ [. . .] навалнмъ [. . .] фєврала. н сожжѣ всѣк[. . .] земнї. н пак[н] пошлю на васъ дождѣ съ крѣвїю ѿ ѡгнемъ, н пож[ж]ет ѡгнѣ

Що ли[ца] всея земля. ѿ пакы пошлю на вас звѣрен [. . .] и живихъ вас пойдуть. ѿ Фимѣ Щ вас лѣча солнечнаа свѣта сего, и бѣдетъ темность вели[каа] ѿ не бѣдете видѣти [. . .]. пошлю на вас громи страшнѣи со нѣсъ и бланскаицѣк, [а]вн есте погорѣли. тогда бѣдете ѿтконовати грѣши мертвими и плакати начнете: востаните, [оу]мерли, видите [. . .] рече не може [. . .] терѣти [. . .] ошениа Гдѣна [. . .] ими мы [. . .] грѣбы каша [. . .] тамо погрѣбем [. . .] юж не можем [. . .] те[р]ѣти [. . .] сти ѿ преще[нїа] Гдѣна [. . .] посла Гдѣ [за] злостъ нашѣ [. . .] омо учинїан [. . .] да плачемъ [вели]кимъ и горкимъ [. . .] тѣ ридати [. . .] ла нѣко [? sic] [. . .] тогда Фвернѣ [лиц]е свое Щ вас [. . .] бѣдѣ васъ [ка]рати до вѣка [. . .] же оучинїан [. . .] а замн и лживїи и строптивїи, не любите [еди]нѣ дрѣгаго. загублю вас на вѣки ѿ прийдете [. . .] и загнели и в' чѣжоложнїки и чѣжол[ож]-ницѣ. о горе кам! Злимъ нѣтем есте пошлы пакъ [. . .] домлане ол[. . .] вас ждет [. . .] пѣназѣк да[. . .] и такъ [. . .] чѣжолѣство [. . .] навикаете [. . .] ре вамъ, освѣ[рн]ли есте з[акон] бжїи и цркви [. . .] бвин загуб[. . .] заплатѣ и [. . .] оубогихъ ли[ш]аете, сиротѣ не жалѣте и крив[ди] имъ чинит[е . . .] зотов[. . .] мѣ [. . .] закон [. . .] дахъ. П[. . .] цркви [. . .] а ви его [. . .] црков [. . .] стѣ [. . .] на омитѣ грѣховъ вашнхъ, сдѣха[. . .] един дрѣгомѣ [. . .] до бконѣ, и все есте на ворожкахъ и волухахъ и все [си]ла дѣкол[с]каа [. . .] нїте лѣнше [ви] са такоком[мѣ] члѣкѣ [не ро]дити. О го[ре] к[ам], кезако[нннн]! чемѣ [не ст]рахаєте са [. . .] са не роса[дет]ъ земля [и по]жретъ васъ [. . .] неподержанїа вашего, недоврїи, хиткланїи, ници[. . .] гордий, неблгодарнїи. видите тихаго члѣка и правого срѣца и про[ста]го, а вы его оуязвляете и з него са насмѣваете и шидите, един на дрѣгаго при[сага]ете име[нем] моим, [кле]нете са [ак] старїи т[акъ] молодїи [не]престанно. Злостїи вашнхъ [. . .] цркви [. . .] стѣм оз[. . .] шанте [. . .] и рано д[. . .] оустаканте на мѣтѣ, на оубогихъ мѣстѣ манте ѿ жалите ихъ. о горе томѣ, иж [. . .] злословитъ или оукараетъ чернца. О горе те[мѣ], иже [зло]словитъ гдѣна ского дѣховнаго! пакъ са емѣ [. . .] еста незна[. . .] шни во свѣтѣ [. . .] нїи Гдѣви [. . .] вѣдѣ стѣаго [. . .] она повѣк[. . .] тѣ не попу[. . .] лет [. . .] ко но [. . .] ца Ха [. . .] црк[ов]кѣ стѣю [ш] горѣ томѣ [. . .] Фсвждает [. . .] нициан [. . .] ши колшаго, [ст]аршаго, [. . .] соваго [. . .] всадѣ са [. . .] грѣва [. . .] звѣк[ра] л[ю]таго, и не вкрїтѣ во стѣю црковъ и Трїицѣ [. . .] ого

томѣ [. . .] ж.лими [. . .] или крѣстнымъ снѣомъ своимъ и крѣвними своими.

Не менше цїкава з язикового погляду, а важна для означеня часу і мїсця написаня сеї Минеї вкладна, написана гарним курсивом на марї. над текстом на картах 2—13, по обох боках кожної картки, всюди по одному рядкови; на жалѣ у однім мїсці бракує одної або двох карток, так що і вкладна дійшла до нас неповна. Ось що читаємо в нїй:

Исписаны бы сїа книги в селѣ ѿ дворѣ епїсѣпском в Страшевичахъ при Янтонии Радловском епїсѣ премиском и самборском, на имя Миней изкраннїи обѣ боукатѣ. септєврий мѣць, в немже ѣ ѣ. мѣць и в каждой слоужевѣ на седмой пѣсни на Гдѣскаа празники повченїа дїшполезнаа, а на памяти стѣх оубогихъ бжїїхъ житїа ихъ. ѿ другаа боуката мѣць фєвроуар, въ немже ѣ з-мѣ мѣць ѿ седмой пѣсни повченїа тако ѿ кѣ першеи, ѿ шк-щина на зади книги. ѿ тыж кѣ тыи часы ѿ роки тако по кѣпальщени Сїа Бжїїа из прѣчтыа его Бггшмтре тисача пат сотѣ седмь десатого и седмьдесатѣ прѣвого бы глад велики по всеи тои земли, а в третин годѣ повѣтра морокы немалы. ѿ в томже роцѣ рафѣов. прѣстави са Жигмонтѣ Якоуствѣ велики крал полсски ѿ не бы краля цѣкми год, аж был вчинен сїимъ велики на шкїрана краля в Варшавѣ ѿ там са зевколили вшитци пїнове едносталне на французского Индрїха княжа Индегакенске ѿ послы но него кшправили, ави его на крѣлек [далѣ бракує картки рукоп.] Хѣа Димитрїа а также ави тыа книги вышше писанык не были ѿдалены Щ том црке стѣм. ѿ кто бы ихъ малѣ ѿдалити ѿкимъ колєкъ шѣвчаем, то хочѣ соуд с ним ѿматн прѣд Гдѣмъ Бггшм къ ден страшнаго Сг[о] соуднїа, ѿ на нем да бѣдетъ влѣтва стѣхъ ѿць .тїї. ѿже къ Никии.

II. Данилівське (угроруське) Учительне евангелїє.

Рукопис сего твору, писаний у XVII в. на грубїм, тривкїм паперї in folio, переважно одною рукою, тїлько деякї прогалїни доповнила якась друга рука, гарним, грубим полууставом, з кишоварними титулами і декуди з орнаментами на чолї уступїв. Книга складає ся нинї з 233 карт, переважно дуже добре захованих, з широкими марїнесами, що почорнїли по краях. На одній сторонї

пересічно 29 рядків, на горі жива пагінація, кустодів нема. Початок рукопису затратив ся; бракує, як видно з нумерації кватерніонів, з переду 16 карток; декілька карток бракує також у середині і при кінці. Оправа і пагінація нові. Книжка належала, як видно із вкладної, що буде наведена далі, від 1723 р. до церкви в Данилові, у північній Угорщині, Ось її зміст:

1. Неділя в бажаном снѣ (стор. 1—5), без початку і кінця.

2. Неділя сыропост. (стор. 5—7), без початку.

3. Неділя перваго поста, еґліе в Івана зач. ї. (стор. 7—12).

4. Неділя в-а поста, еґліе в Марка зач. з. (стор. 12—16).

5. Неділя г. крестоноклоннѣю, еґліе в Марка зачало л. з. (стор. 17—24), оповіданє про старозавітні події, що означали хрест (Мойсєва палиця, вода з каменя, мідяна гадюка, дерево в водах Мерри), далі згадано про хрестове видінє Константина. Хрест названо гербом Сина божого.

6. Неділя д. стго поста, еґліе в Марка зач. м. (стор. 25—34). Вривок із сего казаня про те, як диявол спокушував апостолів, щоб зрадили Ісуса, був надрукований (Памятки II, 220—221).

7. Неділя ї. стго поста, еґліе в Мар. зач. м. з. (стор. 34—40).

8. Неділя Лазоревѣ стго поста, еґліе в Івана зачало л. д. (стор. 40—46). Вривок із сего казаня про Лазарево єпископство в Кипрі був надрукований (Памятки II, 348—349).

9. Неділя цвѣтнѣ на сеханіє Г'а нашєго Іс Х'а, еґліе в Івана зач. м. (стор. 47—54).

10. Неділя свѣтлѣю пасхи вченіє православному хртіаном (стор. 54—63). Знаходимо тут між иньшим ось який цікавий уступ: „Боуди вѣдомо всѣмъ православному хртіаном, иже сєса свѣтлаа неділя днѣ великій и стый є, понеже в вѣсврніи Г'дни слнце зышло 5-и години в ночи и стало на востокѣ два дни, на полждни стало г. дни, а над вечеромъ стало [sic!] два дни, и про то зовет са великій днѣ и не годит са нам хртіаном ніякого д'кла д'клати в тотъ неділю стоюю. а кто бы важилъ са квал'тити тоты дни стый, да боудеть проклатъ в сій вѣкѣ и во боудущій. Так' же съ женами не съвокуплати са, але з радостію и в чистости и оу на-

вѣн'ствѣ приывати“. Далі оповідаєть ся тут про Ісусів прихід до пекла ось якими словами: „Вѣскрѣс Хс и до ада пришолъ, а передъ его стою млтїю ишан два аггелы, Мухайл и Гаврилъ, іако л'вы ко противным силамъ, великим гласомъ [звѣчи]: „возм'кте са врата в'чнаа, встѣпите всѣ скротивники власти, скрѣсните са врата в'чнаа, засором'к'йте са всѣ скротивный съпостаты, се бо иде на вас црѣ славный и сил'ный, который касъ повѣдит и раздрѣшитъ пан'ство ваше до вон'ца“. Сего ради и страхъ пришолъ на д'вола в црѣ моц'ного Х'а. Таковоє было пришествіє Х'во до ада съ страхомъ и оужасомъ и влистаніємъ великимъ. Тогда аггели сп'квали: „вз'мыте са врата в'чнаа и возм'кте кнѣши врата ваша и ис корєне подвиг'кте, цюби єстє не затворили николи“. Тогда агглом сп'квающимъ врата жел'знаа взаша са и д'воли засмоугили са, и вер'ка скрѣша са и вса в'сноканіа темничнаа подкызаша са и всѣ слоуги нечел'ный застѣв'кли. и выпол'нило са слово прр'ка Івквѣжма, которє написал [на марі. гл. г.]: „ск'клатъ єси оужасомъ главы сил'ныхъ“. Тогда д'воли вкрѣзоша оуста своа и ричали: „кто тамъ црѣ славный, цю раздрѣшилъ нашѣ дрѣжкѣ?“ говорили до нихъ вса аггел'скіа силы: „хочетєли сѣв'кдати црѣ славы? В'кдайте, Г' крєнокъ и силєнъ, который вас извергъ съ нѣсѣ до ада во безднѣ. Г' главы ваша скрѣшилъ в' Іврдани. юж ваша моц на в'кки загинѣла, юж ваше моучительство оупало“. сїа гл'ши аггелы и взяли нх самого пекел'ного моучителя Беззавѣла и ведѣт его къ Хртоу нѣномѣ црю. и з'казалъ его Г' оузами нер'книмиыми и с нимъ Юдоу Скариѣского, цю продалъ Г'да Г' Х'а. Ідамъ же найпер'шій члѣкъ оуслниналъ, іако Г' Єп'ск идетъ, которого в в'кка шжидали оу мѣкѣхъ, выскєводити нх всѣхъ тамъ боудущихъ къ адѣ, началъ повѣдати всѣмъ сказаннымъ сїє. Ідамоу повѣдающе а Г' Хс юж к нему приходитъ, а в рѣкахъ не сетъ повѣдноє в'рѣжіє крѣтѣ. Ідамъ же оузрѣв'ши Г'а прослезна са и жалосно заплакалъ и рече всѣмъ ск'дашимъ тамо в в'кка: „што южъ Г' с нами!“ Тогда рече Г' къ Ідамоу: „съ дѣмъ твоимъ! вѣскрѣшаю та, встанѣ в тмы, шсвѣтилъ та Хс. и всѣмъ моваю вамъ: изыйд'кте живоущій во тмѣ“. и рече Хс Ідамъ: „не дла того ск'здаалъ ємъ та, цюбы зъ адѣ звзанъ єси былъ. Тебе ради Ідаме снїйдѣ съ нєвєсѣ и т'кло члѣвє взалємъ на себе. Тебе ради Ідаме кров свою проліахъ, да та шбелєкѣ вь прѣвоюю шдеждѣ. и роуконисаніє твоє раздралъ ємъ. Биждѣ Ідаме гвоздїє, роук и ногъ моухъ приентїє и жел'чїю напоєнїє, да и звр'гоу врема грѣха твєєго из тебе и да разорю лютѣю смєрти

твоєа чашоу. На крѣтк оумрѣхъ и копѣмъ проведень быхъ в ребра, іако да твоє ребро ісцѣлю, ѿ негоже ти създахъ женоу. Востани Адаме ѿсюдоу ѿ смер'ти во животъ, ѿ тмы во свѣт, ѿ ровѣства оу словодоу, ѿ темности въ вышній Іерусалимъ, ѿ пекла оу райскій пожитокъ, ѿ земак на іво. Іа емъ Гѣ Бѣ ткой, Адаме, смѣрть прѣла емъ былъ за тебе и въскрес емъ ѿ мѣртвыхъ, да ѿбладою живыми и мѣртвыми". Ѣще нѣнкій ждегъ шк'чате погнѣшого, чини аггастій ждоугъ Адама съ радостію, коли прійдегъ и възидегъ к' Бѣ. Чомъ? коли Адамъ сгрѣшилъ в рай, и тогда выпалъ єго Гѣ Бѣ ізъ рай, и выгнавши єго поставилъ ѿгнаного Херѣвима на ворот'кхъ райскихъ, и там не поущано никого ажъ до воскресѣна Хѣа. Возвратилъ сѣ Херѣвимъ славы, прѣтѣа готов, врашно готово, житіє готово, іже шко не видѣло и оухо не слышало и на срдце чѣвкоу не възыде, іже оуготова Бѣ любашимъ єго. Тогда Хѣ Адама за роукжъ взалъ и вывѣлъ єго ізъ ада, и вшиткѣи вышилъ сѣ Хрѣтомъ, толко самого премоудраго Соломона лишилъ оу пеклѣ. рече Соломонъ: „Гѣ, чомоу ма тоут лишаеш?" И рече Хѣ: „далемъ ти моудрость и выйдеш ты моудростію своєю, и лѣпше вкрѣтити вѣдеш, иж ѿ мене мѣдрѣи маешъ". Потомъ рече Лоуцѣперъ царъ дѣавельскій: „Чемоу ты не ідиш ѿтол?" и рече Соломонъ: „Гѣ прійде дрѣгій разъ по мене". рече Лоуцѣперъ: „іужъ досыт ми горкой вѣды начинив, царство моє раздрѣживъ и всю силу мою стер. а коли еце кы і малъ прити тоут дроугій разъ, то іуж до конча [sic!] мене погоубитъ и срдце моє расторгнет". имикши Соломона и вышхалъ вонъ с пекла. Тогда почалъ Соломон спѣквати: „Прѣвѣнена еси Бѣе Дѣо [и] воплотивый сѣ ис тебе! адъ наѣни сѣ, Адамъ призка сѣ, клатка потреби сѣ и Єв'ва свободи сѣ и смѣрть оумертви сѣ". а мы тѣмъ поуще възопѣемъ: „вѣкенъ Бѣ іже ізколиный тако!"

11. К не дѣлю скѣтлаю Пасхи на литѣргіи, євѣліє ѿ Іѡанна зач. д. (стор. 63—79). Переклад євангелія — досить вільный і скорочений, далѣ оповѣданє про вихід Жидів із Єгипту, про перехід через Червоне море, про Авраамову жертву, про вибух води з каменя, докований Мойсєвм, про 40-денний піст (перший так постив Адам з Євою: „Адам і Єв'ва прѣвздоанный за прѣстѣпленіємъ заповѣди Бжєи постили сѣ и покоутокали мѣ дни и мѣноцій оу рѣцѣ Іордани голкѣи стѣмчи на каменѣ, а дрѣгій каменъ на головѣ дрѣжали", стор. 72, потім Мойсєй на Синаї), далѣ про мідяного вужа, про чудо Ієуса Навина з сонцем, по чімъ сказано: „И кды ізбавитель нашъ Хѣ на крѣткъ былъ, была тма на вшитокъ свѣтъ за г. години, ѿ з-и години р-и сѣнце не дало

скѣтлости, за чимъ той великий дѣнь называетъ сѣ ѿ латинны келка ноцъ" (стор. 72). Далѣ згадано про Іону, приведено пророцтва Даниїла і Йосіі про Ієусову смѣрть, наведено євангельське оповѣданє про воскресєнє Ієусове, повторєно приведєне в попереднімъ казанію вьясненє назви „великденъ" (стор. 77) і закінчено упіменємъ: „варокати сѣ всакого грѣха, то ест оубійства, влоуда, чарокъ, поткора, вѣзмѣрнаго пан'ства, понеже пан'ство вшиткимъ грѣхомъ естъ матица".

12. К не дѣлю Ѣомина, євѣліє Іѡанна зач. є. (стор. 79—84). Оповѣданє про сѣв. Тому переплѣтанє науками в родѣ отсеї: „И вкрѣоучи вын'ни єсмо добрый оучникѣи чинити, прикѣгаючи зо хотію [sic! у теперішній нар мові „зо хітю"] до домоу кжєго ізъ ѿфѣроу, с подароун'комъ Гоу Боу избавителєви своємоу за ѿпашєніє грѣховъ своихъ, то ест проскоуров и свѣчею и з ладаномъ и з амѣжною оубогимъ, іакъ ти сила заноситъ".

13. Не дѣла г. по пасцѣ стѣхъ мироносиц, євѣліє ѿ Марка зач. ж. (стор. 84—89).

14. К не дѣлю д. по пасцѣ о розславленом, євѣліє ѿ Іѡанна зачало д. (стор. 89—97). Між иньшимъ упоминає: „Не надѣй сѣ на вай ли на корожи, ли тыжъ на ин'шій розмайткѣи когинѣ" і вказуючи, що однихъ Богъ „каретъ хворогою, кварами, фрасоун'комъ", а иньшихъ пробує, згадує про праведного Йова, що „хотъ былъ праведный, напоуцалъ на него жѣры, оубовство, коросты, ветєги, але ѿнъ праведный не ходилъ по ворожилѣхъ, не вкрѣилъ кайламъ". На стор. 95 читаємо: „Чомъ видишь, казда ѿ древо садовое и млетъ старана, шкопоуетъ єго, шкрѣзоуетъ, нахилатъ, цювы право росло, и пакъ присажоує, солодке стовпа до него покладаетъ, цювы хоснаво было и цювы оурожай добрый иринєсло" — інтерєсне свѣдоцтво про замилуванє угорєськихъ Русинів того часу в садівництві.

15. К не дѣлю є. по пасцѣ ѿ Самарянинъ, євѣліє Іѡанна зач. в. (стор. 98—102). Пять мужів, якихъ мала Самарянка, що про неї мова в євангелію, то пять книгъ Мойсєєвихъ, а шєстий муж, то Ієус.

16. Не дѣла з-а ш слѣпци, євѣліє Іѡанна зач. лд. (стор. 102—107). Про початокъ Силоамєської купелі знаходимо тут ось яке оповѣданє: „Оу тотъ час, коли наїхали поганкѣи Сарацины на Ієрлѣмъ хотѣчи єго звоевати, але не могли, понеже пламенъ шгненый шкточикъ Ієрлѣмъ и вороникъ, и такъ жидєнъ тыхъ поганъ не могли сѣ приближити к немѣу, єднакже водоу ѿнали ѿ нихъ были. Ієрлѣмѣанє не маючі воды барзо жалосны и смѣутны

были. Тогда прркъ Іезекеиль вышедши на свое предверіе помолился сѧ ГС Коу, авы ѡмъ водоу далъ, ѡ почалъ копати стоудникъ. ѡ тамъ Бжїимъ повеленїемъ ивилѧ ѡмъ вода. ѡ тоты погане ѡворотъ оучинили ѡ Іерлима: едины сами сѧ посѣкли, а дрѡгихъ ѡгнь попаливъ, ѡ ни єдин не зостав живъ“ (стор. 104). Автор виясняє, відки у людей бере ся слїшота, і твердить, що вона буває двояка: одна йде з того, що люди не сьвяткують недїль і сьвят, не постять, пють, „на патницк ѡ на недѣлк из женами сѣвокоуплают сѧ, и про такое кезаконство родатъ сѧ дѣти нестаточный, нездоровый, слѣпый, нѣмой, нерозжмный. Ктерал слѣпота, що оу родк псагают сѧ, оу крѣки, оу близкости, ѡ котрый по заходѣ слнца словъ верѡт, ѡ таковых непослушных людїй родат сѧ ѡмъ дѣти злодѣеве, разбойници, лотри, влоудници, чарокници“ (стор. 105—106).

17. К четк ѡ. не д. по пасцк, вознесенїе Гнїе, евлїе ѡ Лѡк. зач. р дї. по оученїе (стор. 107—111).

18. Не дла ѡ. по пасцк, евлїе М д. гл. н ѡ. (стор. 111—114). Тї двї картки переписанї ившою рукою і вставленї в книжку так, що конець попереднього слова знаходить ся на стор. 115, але там перечеркнений і на стор. 111 переписаний ще раз, очевидно для того, бо перший копіст пропустив одну проповідь (на 7 недїлю), даючи на стор. 115 по закінченю слова на Вознесение зараз проповідь на нед. 8.

19. К не д. н-ца по ѡченїе, евїе І ѡ. зач. к ѡ. (стор. 115—125). В сю недїлю автор має нагоду розвинути науку про сьв. Духа і розвиває її в православнїм дусї: „Дхъ стый ѡ ѡца исходитъ, а на снїк починает“. На 125 стор. в низу на маргінесї підписано старим скорописом: „Во Лукачова Крал. град (?) ѡул дї. рок. дхмѡ (1646) — правдоподобно дата написаня книги.

20. Не д. ѡ. всѣх стых евлїе М д. гл. чї. (стор. 126—133).

21. Не дла ѡ. по всѣх стых евлїе М д. гл. д. (стор. 133—138).

22. Не дла ѡ. по всѣх стых, евлїе ѡ М д. зач. л ѡ нї. (стор. 138—141). І тут автор між етвичними упїмненями майже найвише ставить: „подавай мѡтыню оубогим, до цркви стѡй ѡфѣрѡ справедливѣ ѡдавай ГС Бж, то естъ десатиноу з вкрной працы своєй, прескѡрѡ, скѣчѡ ѡ ладанъ за ѡпоуцинїе грѣхѡв своих“ (стор. 141).

23. Не д. д. по всѣх стых, евлїе М д. гл. кѣ. (стор. 142—148), оповїдаєть ся про вбїйство Авеля і про Авраамову жер-

тву як приклади сильної віри в Бога. Автор пише між иньшими: „Ици некоторый чоловѣкъ є такий, що из своего ѡмана шкодѣ дати прескѡрѡ, скѣчѡ ѡ кадило, нежели бы далъ инѡе што болше. а хотъ рекома про люди дашто мало даетъ, а вѣры до того не маєт, то неприятна вѣдет ѡфѣра его“ (стор. 145).

24. Не д. є. по всѣх стых, евлїе М д. зач. кї. (стор. 149—155).

25. Не д. ѡ. по всѣх стых, евлїе М д. зач. к д. (стор. 155—159).

26. Не д. ѡ. по всѣх стых, евлїе М д. зач. л г. (стор. 159—165). Автор завважує, що багато людей у недїлю, „егда звонь црковный кличѡутъ до до домоу вжїего“ — „вѣжат по коуплах, по дѡлзѣх, по корожах“ (стор. 163).

27. Не д. ѡ. по всѣх стых, евлїе М д. гл. лї. (стор. 166—171).

28. Не дла д. по всѣх свѡтыхъ, евлїе ѡ М д. зач. л ѡ. (стор. 171—176) Починаючи від стор. 173 на маргі. в низу на стор. 173, 175, 177, 179, 180 і на маргі. з лївого боку здовж сторони 181 і 183 знаходить ся написана курсивом ось яка вкладна: „Вѣдомо чинимо комѡ ѡ том вѣда. належитъ акъ дхѡвноммѡ [sic!] станѡ, такъ і скѣцкѡмѡ. равъ Василиѡ Романнѡкъ Василиѡ і жоновъ своєкъ ѡленѡв і сыном своїмъ Гаврилѡм і зъ сыном Шѣтефанѡмъ і сыном Симоном, Іванѡм і зъ Лѡком, і придали єї до храмѡ стѡго (перечеркнено: Архистратига) до архїерїа Николы. давъ ємъ за ню кї. золотых, зовѣмѡю євангелїе ѡчитѡное, до церкве Данилѡскої. ѡ хто бы єї мѡв ѡдалити ѡ тої церкве, да вѣдет проклат. ѡнадема ѡнамарафтѡ. рокѡ ѡпѣкѡ“. (1723).

29. Не д. ї. по всѣх стых, евлїе М д. зач. ѡ в. (стор. 177—183). Автор остерїгає: „ѡ где вѣры ѡ стѡбливых оучинковъ не ѡстѡ, то там ѡ Дхѡ стѡго не є, лишн дѡвольское жидло. ѡ мы хрїне повинны посты стый постити и покоутѡ чинити за грѣхи нашѡ, а не слоухати тых, котрый ѡстѡпили ѡ православной хрїтїанской вѣры, яко то сѡтъ Лютры, Калвинны, Римляне, Оугѡроке, котрый ѡщепили сѧ ѡ стѡй вѣры грѣческой“. (стор. на 178).

30. Не дла лї. по всѣх стых, евлїе ѡ М д. зач. ѡ в. (стор. 183—190). На маргі. в низу на стор. 184—185 знаходять ся писанї одна курсивом а друга полууставом рїжними руками ось якї проба пера: 1) Ласкавый читѡльникѡ, чити а не клини, бо паперъ оудалъ сїѡ варзо злыѡ недѡбрый“. 2) „Не виненъ плѡкръ

ничого, але чернило було злоє недобреє, кьинир'васоу треба було бош' до него придати“.

31. Не́дла по всѣхъ стѣхъ кї. еѵліе Ѡ Маѣ. зач. оѣ. (стор. 190—206). Подано 10 заповідей божих, оповідано історію про Данила і Зуванну, далі про вирізанє племене Вениаминового за зневажену жінку, при чім автор покликає ся невірною на жерело: кн. Юдит гл. к., хоча се оповіданє знаходить ся в кн. Судий гл. XIX—XXI. Звісне євангельське місце автор толкує: „подобнѣше поворозови скрѣзѣ ѿглаго оѣше пройти“, а на стор. 203 на марг. остерігає перед „хублюю геретическою“ що до нешанованя образів і покликає ся на Маргарит мѣ.

32. Не́дла гї. по всѣхъ стѣхъ, еѵліе Маѣ. зач. нѣ. (стор. 206—216). Автор згадує про зруйнованє Жидів Титом і їх розсипанє по свѣті, „такъ што ни мѣста своего, ни городѣ, ни кметїи своихъ межи нами хрїтіаны не могут ѿмати на вѣки“ (стор. 210—211); нарікає далі, „що ни к' єдномъ народѣ такого нечестїа не бѣ, якъ межи напимъ рѣскимъ народомъ, що на свої оучителѣ Ѡ нѣхъ чести никоує не смотрат; хотъ бы межи ними агглы з неба был, еще бы имъ не догодилъ“ (стор. 212). По думцї автора „за що южъ ѿ насъ Гѣ Бѣ покорталъ ѿ каретъ, то єсть злыми панями ѿ неурожаемъ пола ѿ ѿнѣшими розмантыми карностями“ (стор. 213). „Можешъ то каждый зрозумѣти — говорить вінъ далі — видачи, што сѣ дѣетъ межи нашимъ народомъ рѣскимъ, ижъ Гѣ Бѣ оузалъ оу нѣхъ црѣтво ѿ панѣство, а прѣдалъ латинѣ, котрый своихъ оучителѣ чествуютъ ѿ ѿимъ потребности ѿ заслѣги платятъ ѿко оучителемъ ѿ слоугамъ вѣжїимъ“ (стор. 213). Якъ бачимо, автор уміє вдарити навіть у патріотичну струну, коли йому того треба і очевидно числить на симпатичный відгукъ у серцяхъ слухачів.

33. Не́дла дї. по всѣхъ стѣхъ, еѵліе Ѡ Маѣ. зач. гл. нѣ. (стор. 217—224).

34. Не́дла еї. по всѣхъ стѣхъ, еѵліе Ѡ Маѣ. зачло гл. сѣ. (стор. 229—231). Цікавий тутъ отсеє уступ: „Коли прїйдеѣт не́дла ѿли празникъ ѿнѣшїи вѣжїи, то мы ѿго не препрокадимъ на вѣжїи хвалѣ, але май мыслимо, ѿкъ бы єдинъ дрѣгого дѣмѣкъ спотварити, прѣкотити, алѣко оу карты гратѣ ѿ на томъ вшитокъ днѣ стратити“ (стор. 227). Здаєть ся, що гра в карти вже тоді була розповсюджена по угро-руськихъ селахъ, бо проповідникъ виступає проти неї ѿ далі: „ѿ дѣлѣколъ з давна сѣ наоучилъ ѿ оучит сѣ, якъ бы хвалѣ вѣжїю зничити, ѿ такъ жїи вымыслѣлѣ прѣтикъ чѣтырѣхъ еѵлистокъ свою еѵлію чѣтверої

масти, то є ѿнѣхъ проклатыхъ карѣтокъ, шѣтѣвы такъ же люди ловили ѿ до своего панѣства приводили, до пекла вѣчного. Може то каждый видѣти, що колиє такихъ, котрый вшитокъ днѣ тотъ стѣи недѣлный страватъ при написѣ шѣтанѣскомъ, нѣжъ при словѣ вѣжоумъ“ (стор. 228).

35. Не́дла сї. по всѣхъ стѣхъ, еѵліе Ѡ Маѣ. зач. гл. еї. (стор. 231—238).

36. Не́дла зї. по всѣхъ стѣхъ, еѵліе Ѡ Маѣ. гл. ѣѣ. (стор. 239—242).

37. Не́дла иї. по всѣхъ стѣхъ, еѵліе Лук. гл. зї. (стор. 243—247).

38. Не́дла рї. по всѣхъ стѣхъ, еѵліе Ѡ Лук. зач. кѣ. (стор. 247—250).

39. Не́д. к. по всѣхъ стѣхъ, еѵліе Ѡ Лук. зач. ѿ. (стор. 251—254).

40. Не́дла кѣ. по всѣхъ стѣхъ, еѵліе Ѡ Луки гл. лѣ. (стор. 254—258).

41. Не́дла кѣ. по всѣхъ стѣхъ, еѵліе Ѡ Луки зач. нї. (стор. 258—262).

42. Не́дла кї. по всѣхъ стѣхъ, еѵліе Ѡ Луки зач. лї. (стор. 262—265).

43. Не́дла кѣ. по всѣхъ стѣхъ, еѵліе Ѡ Лук. зачло лѣ. (266—269).

44. Не́дла кѣ. по всѣхъ стѣхъ, еѵліе Ѡ Луки гл. нї. (стор. 269—274).

45. Не́дла кѣ. по всѣхъ стѣхъ, еѵліе Ѡ Луки гл. ѣѣ. (стор. 275—280).

46. Не́дла кѣ. по всѣхъ стѣхъ, еѵліе Ѡ Луки зач. оѣ. (стор. 280—284).

47. Не́дла кї. по всѣхъ стѣхъ, еѵліе Ѡ Луки зач. гл. і. (стор. 284—293).

48. Не́дла кѣ. по всѣхъ стѣхъ, еѵліе Ѡ Луки гл. пѣ. (стор. 294—300). Подано 20 причинъ свѣткованя недѣлі; упоминає „не вѣлючи сѣ оу свѣцькїи баснѣ“ ходити в недѣлю до церкви „изъ ѿфѣрою вѣдѣлѣги можности своей, ѿзъ свѣцьно ѿ просѣрою ѿ зъ ладаномъ ѿ алѣмжїною оувогимъ за свое ѿпѣщенїе грѣховъ“ (стор. 297).

49. Не́дла л. по всѣхъ стѣхъ, еѵліе Ѡ Луки зачло сѣ. гл. і. (стор. 301—303).

50. Не́дла лѣ. по всѣхъ стѣхъ, еѵліе Ѡ Луки зач. чї. (стор. 304—308).

51. Не́дѣла лѣ. по всѣхъ стѣхъ, вѣліе Лу́к. зач. сѣ. (стор. 308—311).

52. Не́дѣла лѣ. вѣліе Лу́к. зач. чѣ. (стор. 312—316).

53. Мѣ́ца септеврѣ́а на рождество прѣ́тыа Бѣ́а по-
оученіе ко православнымъ хрѣ́тіаномъ. Гѣ́ вѣ́ки Ѡ́че (стор.
317—322), апокріф, друковано, див. Памятки II, 98—100.

54. Мѣ́ца тогожъ дѣ́. къздвиженіе чѣ́наго крѣ́та
Гѣ́а (стор. 322—327), оповіданє про віднайденє сѣв. хреста Бленюк.

55. Мѣ́ца ѡ́ктоврѣ́а кѣ́. стрѣ́ть стѣ́го мѣ́ка Дом[и]-
трѣ́а (стор. 327—329), по церковному.

56. Мѣ́ца тогожъ къ́й. стрѣ́ть ѣ́ оумѣ́ченіе стѣ́он
Парасковѣ́й. Гѣ́ вѣ́ки Ѡ́че (стор. 330—344), по церковному.

57. Мѣ́ца ноек. ѣ́. съборъ арха́ггла Миха́ила (стор.
338—343), по церковному, оповіданє міжъ иньшимъ чудо в Хонѣ́ (тут
се місце названо Брехоном).

58. Мѣ́ца тогожъ кѣ́. Оу́веденіе прѣ́тыа Бѣ́а, вѣ́ки
Ѡ́че (стор. 343—346), друковано Памятки II, 101—102.

59. Мѣ́ца декѣ́врѣ́а, стрѣ́ть стѣ́ой мѣ́нцѣ́ Барвары
(стор. 346—350), по церковному.

60. Мѣ́ца тогожъ в дѣ́нь сѣ́. чѣ́до стѣ́го Нико́лы (стор.
350—352), по церковному, оповіданє чудо про Дмитрія уратова-
ного з моря і про трьохъ мужі́в уратованихъ від меча.

61. Мѣ́ца декѣ́врѣ́а вѣ́ кѣ́. дѣ́нь на рождество Гѣ́а
нѣ́шого Іѣ́ Хѣ́, вѣ́ліе, которое рачил ѡ́знайти Гѣ́
наш Ісѣ́ Хсѣ́ стѣ́мъ вѣ́листомъ Ма́д. зач. а́. (стор. 353—
373). Уступи се́й проповіді друковані, див. Памятки II, 112—116.

62. На дѣ́нь крещені́а великого Гѣ́а нѣ́шого Ісѣ́ Хѣ́ на-
оу́ка православнымъ хрѣ́тіаномъ мовачи (стор. 373—384).

63. Мѣ́ца фе́врала́а вѣ́. дѣ́нь стрѣ́теніе Гѣ́а нашего
Іѣ́ Хѣ́, пооученіе къ́ православнымъ хрѣ́тіаномъ (стор.
384—387).

64. На дѣ́нь стѣ́го веселого вѣ́аговѣ́щеніа стѣ́ой
прѣ́то́й Бѣ́и наоу́ка є́ ѡ́писана хрѣ́тіаномъ, чти вѣ́ліе,
хочеш ли в тетрѣ́ (стор. 387—395).

65. Мѣ́ца апр. кѣ́. стрѣ́ть стѣ́го мѣ́ка Хѣ́а Ге́оргі́а Ѡ́-
црѣ́а Деклѣ́ті́ана (стор. 396—405).

66. Поу́ченіе на дѣ́нь стѣ́хъ верховныхъ а́йа́ль Петра
ѣ́ Павла ко православнымъ хрѣ́тіаномъ. Вѣ́ки Ѡ́че (стор.
405—412).

67. На дѣ́нь стѣ́го прѣ́рка Іа́лїй слово є́ къ́ наоученію
хрѣ́тіаномъ (412—416).

68. На дѣ́нь стѣ́го преображеніа великого Гѣ́а Бѣ́
ѣ́ сѣ́а нѣ́шого Іѣ́ Хѣ́, нау́ка правосл. хрѣ́тіаномъ (стор.
416—425).

69. Поу́ченіе на дѣ́нь сѣ́пеніа прѣ́то́й Владѣ́ца на-
ше́а Бѣ́а і прѣ́но дѣ́вы Мрѣ́и ко православнымъ хрѣ́тіаномъ
(стор. 425—435).

70. Мѣ́ца а́вгѣ́ста кѣ́. на́вка Ѡ́ вѣ́ли. стѣ́го на оу́сѣ́к-
новеніе чѣ́но́й гла́кы Іѣ́вана прѣ́тчѣ́, ѡ́писана ирѣ́з вѣ́-
листа Ма́р. гла́ кѣ́. (стор. 435—444).

Ча́ст втора́а пооучені́а [ѡ́] Іѣ́ваннѣ́к стѣ́ом, тѣ́ако
прошѣ́ а́вѣ́сте послѣ́хали (стор. 445—450).

71. Поу́ченіе ко православнымъ хрѣ́тіаномъ в о́той
ча́с, аще́ кто прѣ́станит сѣ́ Ѡ́ хрѣ́тіанъ къ́ Гѣ́а (стор.
451—466).

III. Староміський рукопис.

Рукопис, а властиво фрагмент рукопису, має 110 більше або
менше цілих карток меншого folio, з деяких карток є тільки малі
шматочки. Розуміється, що кінця ані початку нема, а і в сере-
дині багато карток повідрано. Рукопис писаний гарним і ста-
раним полууставним письмом XVII в.; що не давніше, показують
сліди уніятської або католицької догматики. На кожній стороні зви-
чайно 26 рядків; початкові букви кожного зачала писані киноваром,
так само титулики в тексті. Кустодів ані живої цагінації нема, так
само нема ніяких приписок на маргінесах.

Оправа нова, нумерація сторін — моя.

1. Слов[о] в недѣлю. Де́сѣ́т члонокко́в зако́на ѣ́ заю́-
кѣ́ дѣ́й, которыхъ самъ Гѣ́ Бѣ́ мовил ѣ́ приказал ѣ́ дал
прѣ́ркѣ́ Мойсе́ѡ́ви на горѣ́ Синаи, написавши мѣ́зи-
нымъ своимъ палцемъ на двоухъ тавлицахъ. Рекъ Гѣ́ тѣ́в,
члѣ́е. (стор. 1—4). Подаю сей интересный текст в цілости, т. зн. скільки
його лишило ся:

Мовиль Гѣ́ Бѣ́ вшиткы тѣ́й слова: я́м є́ Гѣ́ Бѣ́ тво́й, ко-
торыи є́мъ вы́юл тебе́ зъ землѣ́ египтской з' домоу́ неколѣ́.

а́. Милоу́й Бѣ́ тво́его зо вшиткихъ мо́цїи тво́ихъ над вшитко
створѣ́на.

б́. Не ѣ́май вѣ́в чю́жихъ прѣ́д мно́ж. Быва́ла чорнаа.

в́. Я́вы' є́сь ѣ́н'шихъ чю́жихъ вѣ́в не хвалил, а́ни чаромъ ни во-
ро́жкамъ не вѣ́рил.

в. Не чини сок'к образу, ани в'сакого подобенства, которое є на нѣк' гор'к, и которое на земли низ'ко, ани тых которій с'жт в' вод'к, под землеж, не в'ждеш са им кланал ани их х'калал. Там є Г'к Б'ж твои моц'ныи, завист'ныи в м'лти, м'кстачи са не правостп Щц'евской к' с'ноух' к' третью и . . . . . тых, которій мене . . . . . (далі видерто. Стор. 2) . . . . . єго над'аремно берет.

д. Милоуї ближ'него твоєго іако себе самого, и каждого ч'лка.

д. Пам'ятаи, абысь ден недел'ныи ст'илъ, през' ше д'нїи в'ждеш робил, и виконавши роботы твоеї, але седмого д'на д'нь ст'ый Г'а Б'а твоєго, не чини оу'чин'кж жад'ного кон. Ты и с'н'к твои и цор'ка твоа, слоуга твои и с'ажже'ница твоа, выд'ло твое и гост'к, которий є в домоу твоєм. абок'м к' шестиу д'нєх створил Г'к Б'ж н'во и землю, море и ш'то в' них' є, и в'починоул д'на седмого. пр'бтож в'вилъ д'н'к недел'ныи Г'к Б'ж и пост'илъ єго.

є. Не в'и никого ни ш'ржж'єм, ни іазыком.

є. Чти Щца твоєго и маткоу твою, абысь долго живи была на з'емли, котороуж Г'к Б'ж твои даст' т'б'к'.

з. Не роз'биваи ани кради, и не б'ери ни в' кого ничог[о] не в'ин'наго.

з. Не в'ждеш зави . . . (Далі брак. Стор. 3).

и. Не в'ждеш краль.

д. Не прис'агаи на крико про Б'а твоєго.

д. Не мовк' против ближ'немоу твоємоу ф'ал'шивого св'к'доц'ства.

г. Не б'ери дар'мо в'к' оуста своа и м'ене в'ж'їа.

г. Не пожадан домоу ближ'него твоего, ани пожадан ж'ены єго, ани слоугы, ани д'кккы, ани р'бл'ж, ани ш'сл'а, ани кшиткыух' р'к'ч'їи, которій с'жт єго.

На пер'вом тавлицы с'жт четверо, которий належат к' самомоу Боу. В'ждеш миловал Г'а Б'а твоє зо в'шиткого с'рдца твоєго, зо в'шиткой дш'к т[воеї], зо в'шиткого з'мыслаж твоєго и зо в'шиткыух' [сил'к] твоих. На др'жгон тавлицы с'жт шестеро [. . .], [ко]торий належат к' ближ'немоу наше[. . . . .] миловал ближ'него твоего іако [. . . . .] К'то виконанит тых десат' ч'лон'ков [. . . . .] пр'їимет запекное к'к'ч'ное . . . . .

В'кроуж к' єдинаго Б'а [. . . . .]

Створителя н'ба и [. . . . .]

В'идомых в'с'т'ух' [. . . . .]

И в' єдинаго [. . . . .]

и'зк Щца [. . . . .] Нижній р'г картки видертий так що пропало в низу кілька ц'лих рядків тексту і більші або менші части горішніх рядків. На обороті читаємо далі:

и. Которий для нас людіи и для нашего з'бав'л'кна з'ст'ж'нил з н'ба.

д. И к'т'клил са є з'д'ха ст'го, з М'рїи дв'ц'к, и ч'лком з'стал са є.

г. Оу'крїжован тых: для нас под понтейским Пилатом, оу'м'ж'ч'н'к и погр'ев'н'к є.

лї И в'стал з' м'ртвых третьего д'на ведлоуг писм'к.

вї. И в'ст'ж'нили на н'вса.

гї. И с'ждит на правници Щїа.

[дї]. И заса пр'їидет з' славою с'ждити живых и зм'рлых.

[аї]. Которого кр'блек'ствка не в'ждет кон'ец.

[сї]. И в' д'ха ст'го, г'а ш'жикляющ'го.

[зї] [. . .] з'ри з'к Щца и з' с'їа пох'одит.

[нї]. [. . . . .] и'зк Щц'емь и з' с'ном сполоу вел'в'юн'к [. . . . .] х'калюн'к, которий мовил є през' пр'рк'к.

[дї]. И єдин[оу]ж пов'сед'н'єв'ноуж з'ворокоуж п . . . [ц'рк]ов'к.

[к]. [. . . . .] т'к на в'ш'їр'енїє гр'к'хов.

[ка]. [. . . . .] іер'л'ых'к.

[кв]. [. . . . .] амин.

[. . . . .] и зоставил

(Конец видертий).

2. [Слово кд. И нед'лю д.], стор. 5—7 без початку.

3. Слово л. И нед'лю і. котора зовет са ш' вар'зо х'вором ч'лц'к, которого Хс' оу'здрокил и шатана з него выгнал, єє М'т. гл. об. оу' полском гл. зї. (стор. 7—12), без кінця.

4. [Слово лб. к нед'лю лї], стор. 13—18, без початку.

5. Слово лв. И нед'лю вї. котораа зовет са ш' вогатом ч'лвц'к, там же ємоу Хс' назначил д'в'к запок'ди закона єв'л'їє к Мат'деи гл. од., оу' полском гл. дї. (стор. 18—26). Подаю тут деякі виписки, щоб дати понятие про уклад такого „Слова“.

„К'к' кр'їма часоу ш'ного. Ч'л'к' н'к'оторий єденъ мл'оденець пр'їїидши к' Ісоу рек ємоу: „Мист'р'ж добрын, што доврого и'мамъ чинити, абых' и'мал живот к'к'ч'ныи?“ Я онъ ємоу рекъ: „ч'емоу ма зокашь добрым? никто не є добрым х'ыва єдин Б'ж“ і т. д. По скінченю пер'їєкопи (ш' ч'л'к'к' то нев'зможно є, але ш' Ка' в'шиткы р'к'чи к'з'мож'ны с'жт) автор книги додав: „То є єв'“

ліє дїшнїє. Іко Хс понждад шного младенца, лєвї шфривалє маєт'ность свою оубоґым њ лєвї за ним пошол, алє шн не хот'клє, алє смоутно шшол, бо мал маєтности мншго". Далї йде єванґелиє на понедїлок (Марка гл. 11), на вївторок (Марка гл. 12), на середу (Марка гл. 13), на четвер (Марка гл. 14), на пятницю (Марка гл. 15), на суботу (Матвія гл. 90), з кождої по кїлька рядкїв письма. Далї йдуть перїкопи з апостола, отже в недїлю з ап. Павла до Коринтян гл. 158 (очевидно якоїсь загальної нумерацаї): „Где тыж шзнаймоуж вам євлїє, котороуж єм вам проповѣдал, которою єсте тыж прїали. В которой тыж стоїте, през которою тыж зваклайна њмаєте. Ї ласка єго, которою шказал напротивко м'н'к, не є порожна, алє єм кол'ше вшиткых працокал з' ннх". Так само і на дальші днї тижня складач рукопису звичайно не дав цїлих перїкоп, тїлько обмежавть ся на однїм або кїлькох речєнях. Кінчить ся вибїрка ось яким поучєнєм: „Ї мы, браа, швертаймо са ш злыхь мыслїн, а навєртаймо са вь Боу створитєлю своємоу, который са нами в'єсма шп'ккоує њ троцет њ даєт покар'мь њ шєрок на кождый рок, наполнаєт до сьтєсти вь вєлїн срдца наша. Тот є всакомоу блґгоподатєл њ всакомоу покар'моу њ цртвоу нєномоу податєл. Тым которїи кь в'єр'к њ кь прав'д'к њ в' чистыхь мыслєхь њ вь оучин'кахь добрыхь трькают, тїи цртво нєное штримают. Подобаєт братїа кьсако богатєство шложити вєдлє апаа Павла, њ оутон'читї вол'ною нищєтою, шво вьз'мощи оузкым поутєм кьнїити кь цртво нєное. оузок њ прискор'єннї пжт вєджїи вь живот, њ мало њхь є, которїи глєдают єго. Прото њ Дєдє прркь рек: шк роз'множилї са немощи, њ хворовы њхь, то є гр'кхы! Їпль Павел глєть: бывшим нам хворым, то є гр'кш'ным, Хс за нечистивыхь њ злыхь оумєр'ль. Бґогласннї Григорїи рекль: початєк злєсти єж[є] не д'єати ш зац'ннхь њ добрыхь р'кчєхь. прєстїанїє добрж злом початок є. может всл Гк гды хоцєт, њ злаа њ добраа шкажет. Протєж браа кь мєгшємоу Боу хвори выкшє прїєтшпим, оуздров'лєнїа њ спєсєнїа жадаїмо, покор'ннм срдцємь њ оумьслєм прїпад'км, оубозїи њ назїи ш гр'кха швїм са. Ї так шбогатившї кь ржкы вжїа маєт'ность свою шдаваймо, презь ржкы оубоґыхь складаїмо, на нєв'єкхь скар'євь сов'є звїраймо њ хокаїмо. Тогда запєвно шким са в' прїш'лнн в'ккы богатїи трьвалоґо богатєства њ скар'єоу блґгоґо, з' котороґо покар'мь њ наслаждєнїє пожит'кокь в'єспрїимєм в' цртв'єк нєном презь Хд Іса Гд нашего з' кьєбраннмн єго, котєромоу в' Трци х'вала на в'ккн амин (стор. 24—27).

6. Слово лґ. З оучитєльного євлїа. В недїлю гї. котораа зовєт' са њ чьтєт са шк Хс поржчал кнїннцж свою винаром, шко шнн в'загр'дїлї пожиткамн з' винннц'к њ заклн д'єдича цртка њ стратїлї шв'єтннцоу. Євлїє Мт. гл. пз. оу полском гл. кд. (стор. 26—32), в серединї брак картки.

7. Слово лд. З оучитєльного євлїа. В недїлю дї. которою Гк презь подобєнєтка ш кєслю цртка вжїєґо наз'начл. Євлїє к Мт. гл. пд. оу полском гл. кє. (стор. 32—38).

8. Слово лє. Зь оучитєльного євлїа. В недїлю єї. шко Хс оуказал вшнєток закон презь д'єва члонкн запок'єдєї єґо, євє в Мр. гл. чє. оу полском гл. кє. (стор. 38—45).

9. Слово лє. Зь оучитєльного євлїа. В нед. зї. шко Хс дакаль маєтность њ скар'кь свои хртїаном розмант'к, євє Мд. гл. рє. оу пол. гл. кє. (стор. 45—53), без кїнця.

10. Слово лз. В недїлю зї. В которою чьтєт са зь оучитєльного євлїа ш нєв'єст'к Хананєн, шк Хс през' к'єрж цор'коу єї оуздровлн. В євє Мд. гл. зєв. оу пол. єї. (стор. 54—60).

11. Слово лш. В недїлю л. [sic?], шко Хс з' рывнїт'камн розмоклал, євє к Луц. гл. зї. оу пол. гл. є. (стор. 60—67).

12. Слово лд. В недїлю в [?] а пта дї. котораа чтєт са, шко Хс оучлн народ, а там значлн, шго за заплаата добрым, євє в Луц. гл. кє. оу пол. з. (стор. 67—70), кїнця нєма.

13. [Слово м. В недїлю є.], без початку (стор. 73—77).

14. Слово ма. В недїлю д. а пта кд. зь оучитєльного євлїа, шко Хс рачлн шзнаїмнїтн ш нас'кню њ ш ножнїт'кохь шкоцов злыхь њ добрыхь, євє в Луц. гл. лє. оу пол. ш. (стор. 77—82).

15. Слово мє. в недїлю є. [пєстл], кє. котораа зовєт' са ш богатом члц'к њ оубоґомь члц'к, шко Їзраам роз'моклал са з' нннн, євє в Луц. гл. пг. оу пол. гл. зї. (стор. 82—88).

16. Слово мг. В недїлю з. кг. котораа чьтєт са ш Хк, шко Хс выґнал шатана з' члєка њ здрокымь оучннл єґо, євє глїє в Луц. гл. лш. оу пол. ш. (стор. 88—96).

17. Слово мд. В недїлю з. котораа чтєт са, шко Хс нєв'єст'ж хворою, з' котор'єк кров плннжл, оустановлн њ оуздровлн презь к'єрж, њ прєложеноґо члєка дочкоу шжнвл, євє в Луц. лд. оу пол. ш. (стор. 96—103).

18. Слово мѣ. В недѣлю й. зъ оучительного еѵліа, ꙗко сѧ Хсѣ роз'мовлял з' докт[ором ѿ . . .]ныхъ запокѣдехъ, ѿ ѿ члѣцѣ, который . . . . ., еѵле к Луц. гл. нѣ. оѵ пол. і. (стор. 103—111), на стор. 103—104 пропалена велика діра, з карток 105—110 лишили ся тилько невеличкі шматочки, решту повидирано.

19. Слово мѣ. В недѣлю д. кѣ. котораа чѣтет сѧ ѿ богачи, ꙗко єго Бѣ в'нет ѿ штрофокал ѿ карал єго смер'тел'нымъ часомъ, еѵе к Луц. гл. жѣ. оѵ пол. кї. (стор. 112—118).

20. Слово мѣ. В недѣлю і. кѣ. котораа зокет сѧ ѿ чѣтет сѧ ѿ хворой невѣстѣ ѿ шатана скор'ченю, которою Хсѣ оѵздрокиль в днѣ недѣлныи, еѵліе Луц. оѵ. оѵ пол. гї. (стор. 119—125).

21. Слово мѣ. В нед. аї. котораа зокет сѧ ѿ Хсѣ к вѣчри кѣ цѣткѣ вѣчномъ ѿ вѣщцехъ розмайтыхъ, которіе не хотѣли прійти до вѣчри цѣтка, еѵліе в Луц. гл. оѣ. оѵ пол. гл. дї. (стор. 125—134). Картка 127—128 так само в більшій части видерта і лишив ся з неї тилько клаптик.

22. Слово мѣ. В недѣлю кї. в котороу ж Хсѣ оѵздрокиль десѧт трѣдоватыхъ ѿ хворобъ ихъ, еѵе к Луц. гл. пѣ. оѵ пол. зї. (стор. 134—141).

23. Слово й. В недѣлю гї. ѿ члѣцѣ, з' котрымъ Хсѣ роз'мовлял ѿ члон'кахъ закона ѿ богатствахъ ѿ ѿ скар'вѣ цѣтка, еѵе в Луц. чѧ. оѵ рим. кї. (стор. 141—147).

24. Слов. нѧ. В нед. дї. котораа зокет сѧ ѿ сл'кици, которого Хсѣ оѵздрокиль презъ вѣроу єго, еѵе в Луц. гл. чѣ. оѵ пол. кї. (стор. 147—155).

25. Слов. нѣ. в недѣлю еї. ѿ члѣцѣ зацномъ Закхѣй, который пришол кѣ звакл'кню зоксею челѧдію презъ вѣрж ѿ мысль чистжоу к' Боу, еѵе в Луц. гл. чд. оѵ пол. кд. (стор. 156—164).

Далі йде друга часть, що має загальний титул „Поѣченїа на Гѣскыѧ празнныкы“, та на жаль власне ся часть, дуже важна для пізнаня характеру і композиції рукопису, утерпіла найбільше, так що з неї лишив ся тилько малий шматок.

26. Мѣа септ. й. на рождѣствкѣ Бѣа найдоуєт' сѧ, ꙗко ѿ плодъ чистого ѿ Яныи в' старости родї (стор. 165—172). Мавмо тут популярний переповід першихъ главъ апокри-

фічного Первовангелія, а потім додано: „Днѣ, вратїа, оучинѣм ѿ справко праз'никъ ѿ рождѣствкѣ Бѣа глѣце“ і далі йдуть церковні піснї на честь сѧв. Анни і рїадва Марїї, подані або в церковнім орігіналї, або в перекладї, прим. „Присагль Гѣ Дѣдоу ѿ не запр'кл' сѧ єї: ѿ ѿкоцжъ жикота твоего посажж на столицѣ твоем. Слыши дочко и виж ѿ нахили оухо твое, ѿ завѣди люди твоѧ ѿ домъ ѿца твоего, ѿ вѣсхоцетъ цѣрѣ доворотѣ твоеї“. Усе се мабуть було частиною проповідї на се сѧвїто, хоча властивого поученя ѿ нема.

27. Мѣа сеп. дї. На вѣздвиженїе чѣтнаго ѿ жикоткороцного кѣрта Гѣа, на которомъ Хсѣ тер'пѣл ѿ прїалѣ ѿ Жидокъ ганѣвноу ж смер'тѣ, еѵе Іван. гл. ж. (стор. 171—181). Насамперед подано уступ із євангелія про роспѧте і смерть Ісусову, а потім оповіданє про віднайденє хреста царїцею Єленою. Кінчить ся оєь як: „Так ѿ мы, вратїа, вѣржїмо сѧ прѣжде ѿ не вѣждѣмо кѣ злыхъ оучин'кахъ. вѣ вѣсѣхъ рѣчахъ маш'каймо так, ꙗко оугодно є Боу, ѿ вѣачно покланїем ѿ роскланїемъ злостїи зкѣржїкмъ сѣдѣца ѿ трѣзкѣмъ сѧ, на первое достойнѣство ѿ вѣкнїе прѣвѣгаєм. Кѣрѣ чѣтныи ѿ жик'лаюцїи Хѣа, вѣсемоу мирж оутвер'жденїе, хѣртоїменитыѧ цѣрки нероспрошныи скар'кѣ, правослѧкныхъ ѿ хѣловнѣныхъ цѣри нашихъ незвѣтаженое ѿржжїе ѿ нержнїимое ѿграженїе вѣр'но покланяюцимъ сѧ ємоу. ѿ стрѣкѣлы розож'жныѧ вѣржїа, прѣтивныѧ, шатанскыѧ летѧцїа на насъ вѣ днѣ оуґасит ѿ ѿженет. Красныи ѿ скѣтамы днѣ сїи праздноуємъ вѣ вѣлїи и радости дѣа глѣце: Єпѣн Гѣ люди твоѧ ѿ вѣви достойнѣство свое, зкѣтажѣткѣ цѣремъ нашимъ на Тѣтары ѿ нѣпрїѧтелѣ даржн, захѣвал єси ѿ оукарокал кѣртомъ люди скоѧ. томоу вѣ Тѣри хѣвала ѿ моц на вѣкнї. амин.“

28. Мѣа ноемврїа кѣ. Вѣвведенїе в' цѣрѣкѣк прѣчтыѧ вѣдѣчѣа наша Бѣа ѿ прѣно дѣца Мѣїа (стор. 181—189). І тут з разу йде оповіданє на основї апокрифічного Первовангелія, від введеня Марїї в храм (гл. VII—IX) аж до її заручин з Йосифом; до сего додано оповіданє з сѧв. Луки про відвідани Марїї у Єлисавети, при чїм Єлисаветинє поздоровленє передано словами майже живцемъ узятими з польського („Я скѣд же то мнѣ, иж пришла матка Гѣа моего до мене“), а далі йде поученє, зложене знов переважно із церковнихъ пісень і псалмів, по части народньою, по части церковною мовою.

29. Слово в недѣлю прѣд рождѣствкомъ Хѣа мѣстѣхъ праѿцѣвѣ ѿ ѿцѣ нашихъ, еѵе Мѣт. гл. а. (стор. 189—195). Уступ євангелія і викладъ його.

30. Мѣа дек. кѣ. Слово к днѣ рождѣстка Хѣа, еѵаѣ в Мѣ. гл. гѣ. оѵ Полаков гл. кѣ. (стор. 195—197). Між стор. 196 і 197 бракує кілька карток.

31. Мѣа авг жѣ. еѵ. Слово к днѣ премѣненїа ѣкнѣо-взата ѣ оѵспенїа прѣтѣа Бѣа, еѵе к Луц. гл. нѣ. (стор. 197—203), а разу уступ із євангелїа, потім оповіданє зложено на основі апокрїфа (надруковане Памятки II, 389—390), далї виривки з псалмів.

32. Мѣа авг жѣта кѣ. Слово к днѣ оѵсѣкнѣо-внїа стѣго прѣрка Іѵана, еѵе к Мѣ. гл. кѣ. (стор. 203—208). Дальше, стор. 207—218, се картки, чи радше шматочки карток, що заховали ся з якихсь частей рукопису, але так, що не творять нїякої цілости. На марг. стор. 203 знаходимо шматок якоїсь вірші про усеїкновенїє сѣв. Івана:

Іѵаннѣ веселит сѣ,
Іродинада смѣтит сѣ;
Іѵаннѣ главѣ наставляет,
Іродинада допівни сѣ [?]

IV. Рукопис Ст. Теслевцьового.

Се показна рукописна збірка, що числить 329 карток звичайного 4-го, записаних досить дрібним заокругленим полууставом, троха зближеним до скорописі. Увесь рукопис писаний одною рукою. В теперішнім станї він не має ні початку ні кінця, тай у середині є чимало прогалин; загалом увесь рукопис дуже потерпів від частого читаня і непошанівку. Писар любить уживати кивовар і розписує ним не тільки титули, але й поодинокі рядки в текстї. Тому, що майже всі картки рукопису зотлїли по всіх краях і не держали ся купи, то не вважаючи на кустоди покладені в низу кожної сторінки, не всюди було можливо впорядкувати картки як слїд, так що нова пагінація і порядок, у якому йдуть тепер поодинокі статї, не всюди такі, як могли бути первісно. Я називаю сей рукопис рукописом Ст. Теслевцьового на основі маргінесових записок. І так на стор. 92—97 в низу написано по черком і чорнилом відмінним і новішим, ніж письмо самого рукопису: Но нмаѣ Ѡѣа ѣ сина н стѣго дѣха амѣн. Си сѣборникѣ Теслевцьового попа Стефана. Я кто ви ен має Ѡдалити Ѡ тои цѣкви, вѣдѣ проклат, андѣма. Подібний напис, але дуже виблїдлим, декуди зовсім нечитвим письмом (скорописом), знаходимо на

горішнім маргінесї на стор. 336—339. Виразно видно тут „Іерея Стефана“. В рукописї маємо в цілости або в більших чи менших уривках 69 статей. Подаємо тут їх заголовки в такому порядку, як наступають по собі тепер, долучуючи декуди шврші виписки.

1. Уривок оповіданя про чуда сѣв. Михайла (стор. 1—2), а власне оповіданя про три київські чуда, перше, на жаль, не повне. З огляду на спеціальний інтерес сего текстика подаємо його тут у цілости.

... зновѣ єк прикили моцно. На дрѣгїй днѣ . . . . . же на том мѣсцѣ сѣвидѣли дѣрѣ на цѣкви, ѣ тѣю влахѣ єще далї керґло Ѡ цѣкке. Чѣдокали сѣ томѣ вишитки. Зновѣ єще моцнѣйше прѣвїто, а третїи ночи зновѣ єк Ѡдорґало, и знайшан тѣю влахѣ за цинтаром конѣ, на дворѣ того мѣщанина, чїа влаха была ѣ Ѡ котрей дѣкѣки, и тогды вишитки Ѡпознали, иж то зажалоканла там была Ѡфѣкра ѣ неирнатна Бѣѣ ѣ стѣомѣ прѣхистратигѣ Михаїла. И тотѣ дѣрѣ до кѣкѣ заиракити не можѣтѣ на знак ѣ на паматкѣ, прѣз цю то сѣ такѣ стало. И дрѣгїє сѣ влахи єкѣтат ѣко сѣнце, ѣ потомѣ то сѣ называетѣ той стѣ. монастырѣ Золотоверѣхїй Михаїло.

Кѣ том же Бѣсѣспасаюцѣомѣ городѣ Киевѣ хотѣла Москва докыкати ѣ раковати Печарѣскїй монастыр оѵспенїа прѣстои Бѣи. Перѣшїй раз коли пришли, то сѣкѣли; дрѣгїй раз такѣ же; третїй раз коли их Бѣѣ прѣстивѣ Ѡ сѣкѣпотн, Ѡнн сѣ не показали ѣ пришли раковати [sic!] той монастыр Мѣтки Бѣїн. И коли пришли прѣтив столпа Колѣдимирова, там стѣий Михаїл ѣкѣне сѣ им на Ѡчи показакѣ на кони оѵ золотѣй бронѣанѣй сорѣцѣкѣ, оѵ панцири . . . . . самых войнокѣ не разикѣ . . . . . конем их, мечем скѣймѣ ноги им поподтїнаѣкѣ. Тѣє оѵкѣдѣкѣши Москва прѣстали скѣго дѣла.

Кѣ том же Киевѣ оѵ єдиногѣ мѣщанина богатѣго волѣла дѣкѣка на зѣю тажкѣю хорѣкѣ, оѵ котроєй волѣсти лежачи Ѡсѣкѣла. И много єк Ѡцѣ лѣкваром наложил, ѣ не могли єк излѣкчїти. Цю теж єк Ѡїѣ оѵчїнил? оѵдал сѣ до монастыра Золотоверѣхагѣ Михаїла, гдѣ теж лежит тѣкло стѣой великомѣченнїцѣ Барѣвары, прѣсїв ѣгѣмена, абѣ то казалѣ молевѣнѣ сѣлѣжити над грѣбомѣ стѣой великомѣченнїцѣ Барѣвары. И там прївели тотѣ дѣкѣкѣ. И по молевѣнѣ прѣсїл той мѣщанин ѣгѣмена, абѣ Ѡвѣмыкѣ намѣснїй Ѡвраз стѣого Михаїла сѣенѣною кодою, абѣ то зновѣ Ѡвѣмыл хорѣю дѣкѣкѣ тѣєю то кодою. И сам сѣ плачем ѣ со слѣзами прїпадаєтѣ до Ѡвѣраза стѣого Михаїла Ѡвѣкѣлючи

са юж каждого рокѣ два разы празникѣ давати на чѣда стѣго архистратига Хѣа Мухайла, мѣа сеп'текрїа 5-го днѣа, зновѣ на соборѣ архистратига Хѣа Мухайла, мѣа новекрїа 11-го днѣа. Й скоро шѣраз оумыли, й промыли . . . тою кодою дѣквцѣ шчи призываючи на помоч стѣа Бар'варѣ й стѣго Мухайла. Й скоро шчи дѣквцѣ промыли третїй разѣ, к том часѣк заразѣ [прозрѣла] дѣкв'ка, й там зараз прославили нѣснаго Бѣа й стѣго Архистратига Хѣа Мухайла, коєкодѣ силѣ нѣных. Й той мѣцианин до своєй смѣрти пополъналь стѣомѣ Муханлѣ шѣкѣтницю скою, а над гробом стѣой Бар'вары каждого рокѣ скѣщѣ поставляль й молебн шправляль за єк причинѣ, иж то са причинила до стѣго Мухайла за єго дѣкв'кою. Претож прошѣ касѣ православныє хрѣтіанѣ, й мы грѣшныє просѣмѣ стѣго Архистратига Хѣа Мухайла, которого є й црѣковѣ на нма єго стѣое. Поч'т'кме стѣо єго прав'дивое, припадаймѣ з крѣроу горячою неред стѣю йконѣ, приносѣм' емѣ шѣф'крѣ, влѣгаймѣ єго ико патрона своєго, авы са причинил за нами грѣшными до Гдѣа Бѣа црѣа нѣнаго, авы нам рачил [єго] стѣа млѣтѣ грѣхѣ ншѣк шпѣстити и до роскоши райскої пѣстити, до црѣтѣа нѣнаго, за причиною и худотайством стѣго й достойно хвалнаго Архистратига Мухайла. Бѣ же ншѣомѣ слава во вѣкки крѣком аминь.

Не маючи під рукою збірок київських місцевих легенд я не можу сказати, відки взяв автор отсега уривка основу своїх оповідань. В усякім разі важний культурно-історичний факт сей, що київські місцеві легенди були з початку XVIII в. популяризовані в північній Угорщині і піддержували серед народу почуте спільности бодай на полі церковнім. Сей факт набирає ще більшого значіння, коли поставимо його обік указаних више фактів мшанецької колядки про київку сьв. Софію і пісні Кам'яньського Богогласника про ікону Братського монастиря (Дод. XX, 38). Можна догадувати ся, що зацікавленє київськими легендами на Карпаторуській території було досить живе, коли в ріжних і далеких від себе місцях полишало літературні і устні сліди.

2. Мѣа сеп'текрїа 11. днѣа, й рожество прѣстѣой Бѣци, іакѣ са шна народила (стор. 4—15), проповідь на апокріфічні теми, передрукована мною (Памятки II, 65—71).

3. Казанѣ на Воздкнженїє чѣнаго и животворѣа шого крѣста Гнѣа. Гдѣ Бѣа прошѣ о помочѣ, а канихѣ млѣтѣй ѣ шилоє кыслѣхана (стор. 15—24). Автор показує своє жерело в „кннз'к Пролѣг'к“, але черпав мабуть із якогось

польського жерела. На се вказує той уступ оповіданя, де говорить ся, що Константинови приснив ся хрест, а довкола него був напис „полскими лѣтєрами“, а в иньшій місці до слова „кшит'ки“ в тексті він додає на маргінесі зовсім зайве „шм'нєск“.

4. Мѣа сеп'текрїа кї. днѣа. Мѣченїє стѣго великаго мѣченника Никиты, влѣки шѣє прочитати (стор. 25—37), популярна перерібка апокріфічного жития сьв. Никити, якого церковно-слов. текст опублікував Тихонравов (Памятники отеченной русекой литературы II, 112—120).

5. Мѣа сеп'текрїа кѣ. днѣа. Прѣставленїє стѣго Іоана Бѣослока єулиста й апостола Хѣа, казанѣ й звранное (стор. 37—48), оповіданє основанє на звінім апокріфічним „дѣянию“ ап. Івана, написанім псевдо-Прохором.

6. Казанѣ на покрокѣ прѣстѣой Бѣци й прѣсно дѣкы Марыа (стор. 48—58). Автор показує своє жерело дуже неясно: „книга когославска“. З разу йде оповіданє про Андрія Юродивого і звіснє візантійське чудо, а далі оповідаєть ся про чудо Богородиці в Києві за Ізяслава, про иньше чудо в Візантії, що подає цікаву версію легенди про печену дитину, а в кінці оповіданє про Романа Простака, що пізнійше зробив ся Романом Півцем.

7. Мѣа шѣтѣокрѣа ко шн. [sic!] днѣа. Стѣго [апла Юомы] (стор. 59—71). Звіснє апокріфічне „дѣяниє“.

8. Мѣа октѣокрѣа кѣ. днѣа. Стѣго великомѣченника Димитрыа Голѣн'кського, влѣки шѣє прочитати (стор. 72—78).

9. Мѣа октѣокрѣа кї. днѣа. Жытїє й страсть стѣи великомѣченницѣ Параскевїй нареченной по прѣстѣ Пат'ки і шѣ єй жытїй стѣомѣ і якого родѣа выла (стор. 79—82), без кінця.

10. [Слово на собор сьв. Михайла], (стор. 83—91). Початку сеї статї нема, титул подаю після живої патінації. Є се оповіданє про сотворенє і бунт ангелів, разом з оригінальним поясненєм падучих звїзд і метеорів, надрукованє в моїй збірці старозавітних апокріфів (Памятки I, стор. 325—330).

11. Мѣа новекрѣа кѣ. днѣа, на Повѣденїє прѣстѣон Бѣци (стор. 92—97), оповіданє основанє на апокріфах і надрукованє мною в збірці новозавітних апокріфів (Памятки II, 71—74).

12. Мѣа дѣвекрѣа д. днѣа. Житїє и мѣченїє стѣой великомѣченницы Бар'вары й Шлианны, сенаторско-го родѣа (стор. 98—102), кінця нема.

13. [Житіє с҃гого Іоаниа Дамаскина], (стор. 103—107), початку нема, оповідаєть ся про відрубанє і вздоровленє руки с҃в. Івана.

14. Мѣся дѣкѣрѣи с. днѣ. Чудеса алко дѣйствл ѿже ко с҃тѣх ѿца нѣгого Николая архієпѣи Мирмликійского и чудотворѣца великаго (стор. 108—165). Оповідано тільки чуда с҃в. Николая, без житія. Збірка чудес сего с҃вятого з давна була дуже популярна на Русі і в XVII та XVIII в. була багато разів друкована в Київі. Ся коллекція в київських друках (бодай у тім, що в мене в руках, на жаль без початкового аркуша) має 20 чудес, а надто чотири чуда вставлені в само житіє. Автор нашого рукопису не держить ся київського друку, як се видно з ось якого порівняня.

1) Чудо про Агрикового сина Василя — також перше і в київськїм друку.

2) Другое дѣйство с҃гого ѿца Николая, ѿписанное ѿ с҃гого Макарія пѣстимножителя — апокріфічна легенда про змаганє с҃в. Николая з чортом, доси, здаєть ся, не друкована, маєть ся у мене ще в одній копії в церковно-словянськїм тексті.

3) Чудо про трьох моряків, подібне до друкованого в київськїй коллекції під ч. 17 „Чудо о трех купцахъ потопленныхъ отъ поганъ“.

4) Чудо про трьох воевод визволених із темницї, виняте із Житія с҃в. Николая (київськїй друк к. 64 v. — 68 v.). Зрештою в нашїм рукописї текст неповний.

5) Чудо про князя Андрияна. Із сего чуда лишило ся тільки закінченє (10 рядків); паралелї між друкованими чудами не знаходжу.

6) Чудо про попа Христофора, в друку під ч. 2. Текст неповний, бракує що найменше одної картки.

7) Чудо про ковер, подібне і в друку під ч. 14, тут редакція відмінна: місце — Антіохія.

8) Чудо про три ікони, пор. друк під ч. 4.

9) Чудо про пана і слугу виратованих із моря, пор. друк під ч. 6.

10) Чудо про три вбогі панци, виняте із Житія, пор. друк к. 52 v. — 55 v.

11) Чудо про купця обграбованого на морі а потім знов збогаченого с҃в. Николаєм, паралелї в київськїй збірці не знаходжу.

12) Чудо про воскресеного парубка і запоможенного бідаря, в друку паралелї не знаходжу.

13) Чудо про дівчину в Римі, з котрої с҃в. Николай вигнав демона, паралелї в друку нема.

14) Чудо про обграбований і знов збогачений монастир, не подібне до того, яке маєть ся в київськїм друку під ч. 18.

15) Чудо про дитину втоплену в Дніпрі, пор. київськїй друк ч. 7.

16) Чудо про Цоловчина (тут Татарина), пор. київськїй друк ч. 11.

Як бачимо, коллекція в значній часті згідна що до материялу з київською, але виявляє редакцію геть відмінну, а деякі чуда взяті з иньших, правдоподібно західних жерел (чудо в Римі!).

15. Мѣся дѣкѣрѣи зї. днѣ. С҃тѣх трѣх ѿрокѣ ѿ с҃гого прѣрка Даниїла (стор. 165—178), оповіданє в значній часті основанє на апокріфах, надрукованє мною (Памятки I, стор. 312—319).

16. Казаня на рождѣство Гѣ Бѣ ѿ Сїса нѣгого Іса Хѣ (стор. 178—197). Часть перша сего казаня, оповіданє про Валаама, надрукованє мною в збірці старозавітних апокріфів (Памятки I, 257—260), часть друга — Памятки II, 123—131.

17. Казаня на соборѣ прѣстої Бѣи (стор. 197—205), надрукованє Памятки II, 153—154.

18. Повѣсть на с҃гого Василия ѿ Сладїю млднцѣ, як сѣ записал дѣла колѣ Корасмї ради панѣны, цѣрковї дѣкѣки, і якъ Сладїа сїсѣ с҃тїи Василий Великої (стор. 205—218). Церковно-словянськїй текст сеї повісти і її перерібку на лїрницькїй кант надрукував я в „Житю і Слові“ 1895, т. III, стор. 307—312.

19. Казаня на Бѣоавленїє Гѣ Бѣа нѣгого Іса Хѣ (стор. 219—234), надрукованє Памятки II, 174—184.

20. Мѣся тогож ко седмїи днѣ. На соборѣ с҃гого ѿ слакного прѣрка прѣдїтечи крѣтителѣ Іоана (стор. 234—237). Оповіданє про те, як рука с҃в. Івана виратовала християнську дитину від дракона.

21. Казаня на Стрѣтенїє Гѣа нѣгого Іса Хѣ (стор. 238—244), надрукованє Памятки II, 132—136.

22. Мѣся августѣ ко л. днѣ. Іже ко с҃тѣх ѿцѣ нѣих вселенѣскихъ трѣх с҃тителѣй Василий Великого, Григория Бѣослова, Іоана Златовстаго (стор. 245—252). Яко жерело покликано Євсевія Житіє с҃вятых.

23. Починаєт сѧ стѧмъ четвѣрдесѧтницѧ стѧго великаго поста. Іже во стѣхъ Ѡца нѣшего ІѠанна архієпископа Константина града Златоустаго вѣдлю прѣчѧта Ѡ мѣтарѣ і Ѡ фарысеѣ (стор. 252—261). З разу переклад євангельскаго тексту прѣчѧти, а потѣмъ поученѣ, зложено мабуть зовѣімъ незалежно від тексту сѣв. Івана Золотоустого; сѣй текст цитуєть сѧ на маргінесѣ якъ одно з жерелъ проповѣдѣ, але обѣкъ него цитуєть сѧ ще якась книга „Вѣккладъ звѣрѣцѧло рѣздѣл' сѣ.“

24. Повченѣ вѣдлю Ѡ стѧго євѣліѧ Ѡ блѣднѧмъ сѣнѣ, дѣше полезное ѣ спѣсѣтелное вѣсѣмъ хрѣтіанѧмъ (стор. 260—268), перекладъ прѣчѧти і поученѣ безъ подѧня жерелъ.

25. Вѣдлю масопѣстѣнѣ євѣліѣ Мѣ. зачало рѣ. (стор. 269—276), про страшнѣ судъ.

26. Вѣдлю сырѧпѣстѣнѣ євѣліѣ Ѡ Мѣа зачало зѣ. (стор. 277—282), про відпущенѣ грѣхѣв і пѣст, з цѣтатами із старозавѣтнѣхъ книгъ. Із кустѧда на кѣнцѣ стор. 282 бачѣмо, що далѣ мало ѣти поученѣ „Вѣсѣкотѣ“, але ѣго тепѣръ нема.

27. Ѡ Ѡеѧдорѣ Тѣронѣ (стор. 283—284), безъ почѧтку.

28. Вѣдлю перѣвѣнѣ стѧго поста повченѣ іже во стѣхъ Ѡца нѣшего ІѠана Златѧустаго (стор. 284—290), зѧєть сѧ, що взѧєтѣ із Пѣрла Многѧцѣннѧго, яке ѣ цитуєть сѧ на почѧтку на маргінесѣ.

29. Вѣдлю вѣнѣ стѧго поста повченѣ ко хрѣтіанѧмъ іже во стѣхъ Ѡца нѣшего ІѠана Златѧустаго (стор. 290—293), жерела жѧдногѧ не цѣтовѧно.

30. Поученѣ вѣдлю крѣтопоклоннѣнѣ до хрѣтіанъ вѣкрѣнѣхъ. вѣкви Ѡчѣ (стор. 293—302), збѣрка оповѣданъ про хрѣстѧве древо передъ Хрѣстомъ; вѣрѣвки з сѣго „Поученѣя“ надруковѧні, дѣв. Памятки I, 251—254.

31. Вѣдлю четвѣртѣнѣ стѧго великаго поста, повченѣ стѧго ІѠана Златѧустаго Ѡ пощенѣнѣ до людѣй, вѣкви Ѡчѣ прочѣтѧти (стор. 303—304), безъ кѣнцѧ.

32. [Вѣсѣкѧтѣ Лѧзарѣвѣ], (стор. 305—308), оповѣданѣ про Лѧзарѣвѣ воскресѣнѣ на основѣ євангѣліѧ. Кѣнчѣть сѧ ось ѧкѣмъ устуѧомъ: „І много тогдѣ Жѣдовѣ оѣкрѣло оѣ Хѧ Єнѧ Бжѧго. І ѣнѣшѣе закамѣнкѣлѣ малѣ своѣ сѣрдѣца, пошлѣ зѣ вѣстыѧдомъ сѣрдѣчѣ сѧ на Хѧ Єнѧ Бжѧго, ѣ радѣлѣ сѧ, ѧкъ вѣмъ моглѣ Хѧ єго стѧю [sic!] мѧтѣ оѣвѣтѣ. І не шѧвѣ Хѧ, але і Лѧзарѣ хотѣклѣ зѧвѣтѣ, що дѧлѣ него много Жѣдовѣ тогдѣ оѣкрѣло ко Хѧ Єнѧ Бжѧго. Лѧзарѣ же Ѡтол ѣтѣйшѧло ко Кѣнѣрѣскѣй Ѡстровѣ і тамѣ єго Хрѣтѣскѣ єпѣскопѧмъ оѣчѣнѣнѣ. І зновѣ потѧмъ жѣвѣ

Лѧзарѣ сѣмѣдесѧтѣ лѣтѣ, ѧкъ єго Хѣсѣсѣ прѣйсѧподнѣнъ кѣвѣклѣ, ѧкъ то южъ лѧжавѣ мѣртѣвѣнѣ чѧтырѣ дѣнѣ. І потѧмъ зновѣ ѣтѣйшѧло ко Гѣхъ ко цѣтѣво нѣсногѣ“. Інѣшѣй вѣрѣѧнтъ сѣєй лѣгендѣ з Дѧнѣлівѣскаго Учѣтельнѧго євангѣліѧ дѣв. Памятки II, 348—349.

33. Вѣдлю цѣвѣтнѣнѣ євѣліѣ Ѡ Мѣа зачало пѣ. а вѣ главѣ кѧ. повченѣ до хрѣтіанъ (стор. 309—315). Текст євангѣліѧ і вѣккладъ, потрѧхо полѣмѣчнѣнѣ прѧтѣ Жѣдѣв.

34. Ко стѣмъ великѣй четвѣртѧкѣ. Єлово стѧго Ѡца нѣшего Євѣсѣвіѧ Ѡ сошѣствѣнѣ ко Ядѣ стѧго ІѠана прѣдѣтѣчѣ. Можѣшъ то повѣдѧти єсли не вѣдѣтъ насѣй ѣ вѣ пѧтокѣ на страстѣ Хѣвѣ, можѣшъ то повѣдѧти ѣ на оѣсѣкновѣнѣє главѣ стѧго ІѠана прѣдѣтѣчѣ, можѣшъ то повѣдѧти і на ѧкомъ погрѣвѣкѣ дѧлѣ пострахѣ хрѣтіанъскаго (стор. 316—346), надруковѧно Памятки II, 317—327.

35. Кѧзанѣ на Воскрѣсенѣє Хѣо (стор. 336—343), надруковѧно Памятки II, 327—331.

36. Кѧзанѣ на Вознесѣнѣє Гѣе, ѧкъ Хѣсѣ пошѧло на нѣсѣ сѧ плѧтѣю і сѧо сѧловою ко Ѡцѣ (стор. 344—345); зѧховѧвъ сѧ тѣлько почѧтокъ і кѧнѣць; цѣлість із Унѣварѣскаго рукоп. надруковѧна Памятки II, 331—334.

37. Кѧзанѣ на соворѣ стѣхъ Ѡтѣцѣвѣ вѣдлю сѣдѣмѣнѣю по пасѣцѣ (стор. 345—352), перѣробкѧ мѣнѣєнѣ стѧтѣ прѧтѣ Пѣкеѣскаго собѧр.

38. Кѧзанѣ на рѧждѣстѣво стѧго ІѠана крѣстѣтелѧ прѣдѣтѣчѣ, мѣѧ Іюнѧ дѣнѣ кѣ-го (стор. 353—362), надруковѧно Памятки II, 103—109.

39. Мѣѧ Іюнѧ дѣ-го на стѣхъ вѣрѣховѣнѣхъ Пѣтра і Пѧвлѧ повѣстѣ кѣвѣрѧнѧмъ (стор. 362—372), основѧнѣ на апѧкрѣѧхъ.

40. На сошѣствѣє стѧго Дѣѧ. Утѣшѣтелнѣнѣ парѧклѣтѣ, прѣїдѣ дѣнѣскѣ і помѧзи мѣ Ѡворѣтѣ оѣста мѧмъ, нѣхѧй іѧ возѣвѣкѣшъ хѣкѧлѣ тѧкою (стор. 374—384), пор. тѣ, що сѧзѧно далѣ про кѧзанѣ на сѣю тѣму помѣщенѣ в Унѣварѣскѣмъ рѣп., дѧд. V, 30.

41. Єлово Ѡ стѧєй Трѧєнѣ, ѧкъ сѧ Якѣрѧмъ Бѣгъ показѧкѣ на пѣтѣ оѣ дѣвѣ Мѧвѣрѣѣскаго (стор. 384—390), безъ кѣнцѧ, надруковѧно Памятки I, 330—333.

42. [Ѡ Измѧнѣлѣ], (стор. 391—392), безъ почѧтку, надруковѧно Памятки I, 333—335.

43. Слово на стѣхъ чотырыдесат мѣченниковъ (стор. 392—401), із Миней.

44. Мѣа марта зѣ. днѣ. Жытыє стѣго Ялѣа члѣк. Кож. (стор. 401—410).

45. Мѣа апрѣла днѣ . . . Жытїє й мѣченїє стѣго великомѣченника й повѣдоносца Гдѣа Геѡргїа (стор. 411—419).

46. Бо тойже днѣ чѣдо преславноє стѣго великаго мѣченника Геѡргїа ѡ шаркани і ѡ царѣвнѣк (стор. 420—425).

47. Мѣа іюля во й. днѣ. Жытїє й мѣченїє стѣго великаго мѣченника Прокопїа. Блѣки ѡче прочитати (стор. 425—429).

48. Мѣа іюля к. днѣ. Стѣго слакнѣго пророка Ілїи (стор. 430—444), надруковано Памятки I, 296—303.

49. Мѣа іюля кз. днѣ. Стѣго великаго Пантѣлѣїмона (стор. 444—446), без кінця.

50. Казанѣ ѡ Іосифѣк прѣкрасном о снѣ Іакова патрїарѣхи старозаконнаго (стор. 447—478), без кінця, надруковано Памятки I, 157—173.

51. Єказанїє ѡ Мойсей, як' єа редивѣн кѣ якоє времѣ іакїса годовалѣннкѣ Жыдовѣ вывѣлѣн изѣ Єгипта и былѣ имѣ воєкодою м. лѣт (стор. 479—491), з прогалиною в серединѣ, надруковано Памятки I, 245—251.

52. Жытїє Іѡва правѣднаго, из жывотѣ стѣхъ описанный ѡ Семѣиѣна Мѣтафраста, як малѣ терпѣнїи напасти й карнѣности из допѣщенѣ Бжѣго (стор. 491—498), надруковано Памятки I, 264—267.

53. Єказанїє ѡ милосердїю дрѣгѣ ко дрѣгѣ и ѡ вѣрѣ доврой. Повѣстѣ прѣдивнаѣ ѡ единомѣ кѣпци і ѡ жѣбракѣ оукогомѣ, якѣ былѣ шѣбогатѣкѣ, якѣ єстѣ написано вѣ книзѣ оу Пролїодзѣ (стор. 498—506).

54. Мѣа августѣ вѣ д. днѣ. Єказанїє ѡ седми ѡрокахѣ, которїє ко Єфѣск спали лѣтѣ т. й зновѣ оуѣтали. Прикладѣ слышнѣй доводѣ прѣтивко не вѣрнѣковѣ, которїє то не вѣрат же то мѣрткѣй мают' воскресѣнїи. Изѣ жывотѣ стѣхъ ѡписанно ѡ Семѣиѣна Мѣтафраста. Можеш о повѣстинѣ погрѣкѣ (стор. 506—508), у серединѣ велика прогалина. Пор. Арх. Леонидѣ, Опис. ркпс. гр. Уварова IV, 28, 428 і инш.

55. [Є кролю Помиронѣ], (стор. 509—520), без початку. Интересна переробка початковѣхъ глав Варлаама і Йоасафа, а власне притчї про побожного царѣ, що кланѣя єа єкетам, і злучѣної з нею притчї про двї скринькѣ, пор. мою книжку „Варлаам і Йоасаф“ стор. 17—18.

56. [Є смѣрти і ѡрыцѣры], (стор. 521—525), без початку.

57. Повѣстѣ ѡ Тазиѡтѣк, марта кз. Может єа покѣдати при погрѣкѣ (стор. 526—530), оповїданѣ про вїзїю загробного євїта. Пор. Арх. Леонидѣ, IV, 170, 219, 245 і д.

58. Повѣстѣ ѡ спокѣди, як ѡна є кажна хрїтїаном (стор. 531—534), оповїданѣ мабутѣ из „Великого Зѣрцала“.

59. Є Здонѣк единомѣ клѣцѣ: над неѣмѣкѣнѣтнѣм ласка Прѣст. Бѣи, й карнѣность зѣ роспѣстѣй [sic!] клѣдѣ (стор. 535—538), без кінця, пор. Арх. Леонидѣ, IV, 154, 217, 449; Владимїровѣ, Великое Зѣрцало, Приложѣнїє, ст. 47, ч. 1665.

60. [Є малѣхѣ дѣточкахѣ], стор. 539—544, поучѣнѣ без оповїданѣ, без початку і кінця.

61. [Єлоко ѡ тѣтѣн гровкопатѣли], (стор. 545—549), без початку, из „Великого Зѣрцала“.

62. Єлоко ѡ дрѣгомѣ гровном прокопатѣли, на погрѣкѣ дѣвчѣом йли когда хоцѣши (стор. 559—552), из Вѣл. Зѣрцала.

63. Єлоко на погрѣкѣ дѣккѣном ѡ Єдай кролю, которѣй тѣ был оувогїй (стор. 553—558), надруковано Памятки I, 335—338.

64. [Книга ѡ послѣднѣхъ днѣхѣ], (стор. 559—622), без початку. Єа популярна перерїбка грецѣкѣхъ ревелѣцїй Іпполїта, Кирила Єрусалимѣского і Мефодїя Патарѣского про прїхїд Антихрїста і страшнѣй єуд. У нашїй старїй лїчѣратурї тї грецѣкї творї булї дуже люблѣнї; їх перекладано, переписувано, перероблювано і друковано. Найстаршї друкѣваної перерїбки автором бул Зизанїй, котрого книжка „Казанїє стѣго Кирилла Патрїарѣхи ієрлїмѣского ѡ антїхрїстѣк и знакахѣ его“ вїйшла 1596 р. в Вїльнї. З Зизанїєм полѣмізував Транквїлїон у своїм Євангелїю Учѣтельнїм, оповїдаючи також про Антихрїста. Та коли тї полѣмічно заострѣнї писанѣ, хоч і зацїєавлювалї людѣй, але власне задлѣ своѣї тенденцїї чисто теологїчної мусїлї бути обмеженї на тїснїйшу публїку і з часом тратилї інтерѣс, то апокрїфїчна повїсть Мефодїя Патарѣского лїше вїдповїдалѣ смакови широкого загалу і послужилѣ канвою длѣ отсѣї „книгѣ“. Вона булѣ зложена на Карпатѣруськїй територїї і ми

знаходимо другу її копію, а властиво часть у рукописі о. Теодора Тухлянського. В нашій рукописі ми маємо ось які розділи твору :

- 1) [О зачатію Антихриста], стор. 559—561 (у Поповича вас.).
- 2) **Ѡ** женѣ Мандонѣ црѣци поганой и некрѣной (стор. 561—564), у Попов. розд. 1.
- 3) **Ѡ** трѣх юношах црѣхъ братѣлахъ рожденныхъ і Ѡ страшной и кровавой войнѣ і Ѡ погнѣли люцѣкой (стор. 565—569), у Попов. розд. 2.
- 4) **Ѡ** Михаилѣ црѣ греческом і Ѡ его покожности (стор. 569—574), у Попов. розд. 3.
- 5) **Ѡ** црѣвѣ Антихристовѣ (стор. 574—578), без кінця, у Попов. розд. 4 і кінець.
- 6) **Ѡ** властн и моци Антихристовкой (стор. 579—581).
- 7) **Ѡ** пришествію Ілїи і Єноха [і] Івана Бгослова і Ѡ смрѣти ихъ (стор. 581—583).
- 8) **Ѡ** карностихъ Бжїихъ на самого Антихриста и слбгъ его патнованыхъ през седми аггловъ Бжїихъ (стор. 583—588).
- 9) **Ѡ** запаленію землѣ и згорѣнію всѣхъ стїхїи и элементовъ свѣта сего дочасного (588—593).
- 10) **Ѡ** пришествїи Хрѣтовѣ на сдѣ прѣданны (стор. 593—599).
- 11) **Ѡ** востанїю нашемъ на сдѣ, якъ мають мрѣтвыи и живыи всѣ костати (стор. 599—607).
- 12) **Ѡ** собранію всѣхъ народовъ на сдѣ Бжїи (стор. 608—610), кінця брак.
- 13) [Про засудженє грїшників у пекло], бракує майже цілої статї, тільки лишив ся на стор. 611 кінчик 6 рядків.
- 14) **Ѡ** призванію праведныхъ во црѣтво нѣное і Ѡ блаженной жизни вѣдѣцаго вѣка (стор. 611—615).
- 15) **Ѡ** хвалєныхъ тѣлахъ стїхъ, яковы вѣдѣтъ по воскресенїи нїемъ вѣщєм і Ѡ новомъ свѣтѣ і Ѡ новыхъ нѣсєхъ і Ѡ новой землї (стор. 615—618).
- 16) **Ѡ** свѣтѣ яковъ вѣдет нижный и земля и що на ней за люде жити вѣдѣтъ (стор. 618—622). Кінчить ся заставкою з написом: „Конецъ книзѣ сей Ѡ послѣднихъ днєхъ“. Увесь текст буде надрукований у четвертїм томї Памяток.
65. Пасѣмъ алѣко повѣсть дшєспаситєльнаѣ Ѡ мѣцѣ Хѣ Бгѣ ншєго, велми сѣтѣшнаѣ и жалоснаѣ, якъ Жыдове зловѣрныє Хрѣста мѣчили (стор. 622—650), без кінця, надруковано Памятки II, 222—236.
66. Слово и притча стѣго Варлаама скитника Ясафови, приклад Ѡ лакомствѣ люцѣкомъ глава гї.

При петрѣкѣ (стор. 651—652), без кінця, звісна притча про пташника.

67. Уривок оповіданя, без початку і кінця, про чоловіка, що ва намовою жінки давав гроші бідним з тим, що позичав їх християнському Богу, а потім ходив до церкви допоминати ся свого довгу, пор. Арх. Леонидъ IV, 193, 246.

68. Уривок викладу до Варлаамової притчі про чоловіка в балці (стор. 655—655), без початку і кінця.

69. **Ѡ** Патерикъ Скитскомъ (стор. 657—658) уривок без початку, візїя св. Павла Простого.

У. Унґварський рукопис.

Сей рукопис писаний полууставом у XVIII віці, мале folio, без початку і кінця, лишило ся 205 карток, з котрих одна видерта так, що лишила ся лише перша половина. Зрештою рукопис захований добре. Папір сїрий, не гладжений, текст у подовжних краях обведений лінійками, зверху т. зв. жива пагінація, в визу кустоди. Титули і початкові букви до стор. 174 писані киноваром, зрештою дуже блїднм, далї киновару не вживано. Текст писаний кількома руками, не дуже старанно, численні писарські помилки не поправлені. Оправи нема, хоча рукопис очевидячки був оправлений і то не швидко по написаню, бо при оправі значно обрізано маргінеси і ушкоджено майже всюди біжучі титулки над текстом. Письмо досить велике, на сторонї звичайно 22—25 рядків письма. Рукопис належить до бібліотеки василіянського монастиря в Унґварі; за його удїленя складаю щирю подяку проф. дру О. Колесї. Рукопис містить :

1. Кінець слова на усїкновєнє глави св. Івана Хрестителя (стор. 1—4), додано при кінці оповіданє про чотирьох Іродів і про смерть їх і їх рідних; се оповіданє поміщенє в другім томї „Памяток“ стор. 339—340.

2. Казаннє на соборѣ архистратїга Мїханла коєкоди силѣ нечесныхъ (стор. 4—16), оповіданє про сотворєнє десятиох полків ангелів і про бунт Луципера, про впадок абунтованих ангелів і про їх розміщенє, про падучі звїзди і про наданє старшинства над ангєлами Михайлови. Картка, що містить стор. 13—14, видерта до половини. Оповіданє, і змістом і висловом майже тотожнє з отсим, надрукованє мною в першїм томї Памяток, (стор. 325—329) із дефектного в тїм місці рукопису Ст. Теслевцьового.

Интересне тут упіменне проповідника: „Твѣтъ каждый май сха слѣшати, а кто смѣет писати, а ти сокѣ перепиши“ (стор. 5), вказівка на те, що казаня в роді поміщених у отсій збірці і в подібній до неї збірці Ст. Теслевцьового, не тільки були виголошені в церквах, але також переписувані не тільки св'ященниками, але також їх парафіянами.

3. Казаня на стого Николая, з епіграфом із вв. Матв. гл. 6: Ищѣте прежде црѣтвіа Бжїа и праки его, и сїа вса приложатъ сѣ вам (стор. 17—29). Починаєть ся старозавітною приповідкою про те, як дерева вибирали собі короля і викладом тої приповідки (стор. 17—19), потім іде риторично підкрашене оповідане про жите св. Николая.

4. Казаня на Рождество Хво (стор. 29—41). У вступі (стор. 29—31) порівняне людської натури з ангельською, а далі виклад про гріхи против св. Духа і про старозавітні події, що були „фігурами“ Христового Різдва.

5. Казаня на шкрѣзаніе Гдѣне (стор. 42—53), ціле паренетичного змісту.

6. Казаніе ш трех кролех, яко прїдоша (стор. 54—60), оповідане подібне до того, яке надруковано мною в другім томі Памяток, стор. 11—13 із Львівського рукопису XVII в. Прикінці під окремими титулами короткі оповідання: Слово ш Иродѣ црѣш, яко хотѣлъ закити Хв (стор. 58—59) і Слово ш Ишсифѣ стѣмъ (стор. 59—60), що належать до тої самої цілости.

7. Казаня на рождество прѣтой Бїи з епіграфом: Прїдрость созда сѣкѣ храм и оутверди столпѣ сѣдмѣ. Попереду йде довгий виклад сеї притчі з толкованем тих стовпів (стор. 61—69), потім подано деякі деталі про рід св. Богородиці. Автор на кождім кроці губить ся в символізованю. Интересне хіба апокріфічне пророцтво Сибілі Тибуртини: Пророковала ш тим Сїбіла Тивѣртина, же пречиста двѣ мѣла Хв породити не нарѣшивши своєго дѣитства. Бо гдѣ погане в Римѣ звѣдовали божицю Ишсѣкѣ вїоки своємѣ фалшивомѣ, на то-чась питали Сїбїлѣ Тивѣртини, поки би мѣла таа кожница стоати? Оказала Тивѣртина: „Покї дѣца сїа не породить“. Так же сѣ и стало, во поти Ишсѣва божица стоала, покї пречиста двѣ Хв не породила; а скоро вродила Хв, заразъ таа кожница во Римѣ на землю шпала“. Те саме оповідане з иншого рукопису див. Памятки II, 21.

8. Казаніе на воздвиженіе чѣтнаго крѣта (стор. 64—92). Виклад про чотири причини всего свѣта а потім про префігурацію хреста в старім заповіті. З пізнійших легенд узято тільки отсе коротеньке оповідане: Стѣпъ Ге[оргій] єпкопъ Гелїѣпольскій крѣтомъ ш шгню шбороньл сѣ, во прѣжїгнавши сѣ крѣтомъ киноль оу шгон и там полъ години стоаль, еднакѣ нѣ сам не чгорѣлъ, нѣ волосои, нѣ сѣкнѣ шгнемѣ не нарѣшила сѣ. Длѣ того и ми сѣдѣючи до столѣ жїгнаемо крѣтомъ хлѣбѣ и вшлѣкнѣ потраки и напои, жївїсѣмо вѣдѣню и вѣ питю вѣзпечнїи кнѣи ш всего злого; длѣ того лѣгѣючи спати жїгнаемо крѣтомъ сѣе самїхъ“ (стор. 91—92).

9. Житіе преподѣнаго шца нїсго Семїшна столпника (стор. 93—99), звїсне оповідане із Четї Минеї.

10. Казаніе на стого мѣника Хвѣ Никити (стор. 100—108). Се підкрашене троха народньою мовою апокріфічне „Никитино мѣчнїе“, надруковане з рукопису Румянцевського музея XVI в. Тихонравовим (Памятники отреченной русской литературы, т. II, стор. 112—120). Пор. дод. IV, ч. 4.

11. Казаня на стое Бгѣомкленіе єгда Бжѣ коснокамышѣ Ісѣ Хв (стор. 109—115). Згадуєть ся тут про те, що Каїн уродивши ся мав сїм гадючих голов, а щоб позбути ся їх, Адам записав себе і свій рід дияволу, сей заляв той запис у олово і разом із гадючими головами сховав у Йордані в глибокім вирі під каменем, а Ісус ідучи хрестити ся спалив той запис і ті голови. Докладнїше ті оповідання див. Памятки II, 176—180 і 187—189.

12. Казаня в. на Богомкленіе Хво (стор. 116—125). Те саме оповідане, але докладнїше нїж у попереднім казаню, прикінці знов символічний виклад поодиноких деталів.

13. Казаня на Стрѣтеніе Хво (стор. 125—134). Майже дословно згїдне з тим, що надруковане мною в другім томі Памяток, стор. 132—135.

14. Казаніе на трехъ стїтелей: Басилїа Бєликаго, Григорїа Бгѣослока, Івана Златѣстаго (стор. 134—143). Коротко розповідано про жите сих трьох св'ятих і про встановлене їх праздника. Прикінці під дїнїєю додано ось яке оповідане: Покѣствѣетъ сѣ ш дрѣвнѣхъ ш Иванѣ Златѣстѣ, почомѣ сѣ називаетъ Златѣстомъ, а то такаа причина. Коли вилѣ заточенѣ в арменскї Квквси шстровѣ, вѣвши там писавѣ єпистолю до Кирика заточеннаго, стѣкшлючи его в трафѣнкѣ. И гдѣ пышѣчи оутѣстѣ и шшновѣ ш того мѣсѣа, гдѣ сѣ вѣзѣ шрѣлѣ, налетѣвши шхватїа каламарѣ его и пюр-

ко й полетіть пречь. Іванъ сїмй мислив совѣ, що бы то было такового й Фквдв ми са стала пакостъ страпленномъ члккв? Справивши пицок йс тростини, не ймаше каламаръ стал пицокъ мачати ко уста своі. Й гди писалъ, ано стали и[з] слини его золотїи лктери на хар'тїи бар'зо красїи, й написалъ листъ до Кириїа, й Фтолъ са наз'калъ Златовстомъ. Пор. дод. IV, ч.

15. Казанїе к недлю ш митари и фарисей (стор. 143—153). Підмальований народньою мовою переклад одного слова свв. Івана Златоуста.

16. Казанїа к недлю ш бладном сїс, (стор. 153—164), дасть ся, тогож Ів. Златоуста.

17. Казанїа к недлю макопвстнїю (стор. 164—174), виклад евангельського оповіданя про страшний суд, без апокріфічних деталів.

18. Казанїа к недлю сиропвстнїю (стор. 174—183), про значїне посту.

19. К свкотв перквю ст. поста памат творим ст҃аго Феодора Тирона (стор. 183—191), звїсне апокріфічне оповіданє про свв. Теодора Тирона і змня, надруковане Тихоновим з рукопису Троїцько-Сергїївой Лаври XVI в. (Памятники II, 93—99), пор. дод. IV, ч. 27.

20. К недлю перквю ст҃аго поста повченїе иже ко ст҃ых Фца нїшего Іоана Златовстаго (стор. 191—199), про значїне посту.

21. К неделю в. поста повченїе ко христинном иже ко ст҃ых Фца нїшего Івана Златовстаго (стор. 200—205), про сїст і стоянє в церкві, пор. дод. IV, ч. 29.

22. Повченїе к недлю кр҃топоклоннїю (стор. 205—216), про значїне і силу хреста, оповіданє про перехід Жидів через Червоне море і дальші пригоди в пустинї, подібне до того, яке надруковане з рукопису Ст. Теслевцьового в першїм томї Памяток, стор. 251—254. Тут оповіданє повнїйше, нїж у дефектнїм рукописї Теслевцьового, пор. дод. IV, ч. 30.

23. К недлю четкертвю ст҃аго поста (стор. 217—220) про значїне посту і покути. Між иньшим читаємо тут: *Нинє-їт҃анє са постили сами й дѣти не сали ї. дни пер'сїй матерїй скоих, й скотомъ пасти не давали. Коли са мксто нх хоткло запасти из нымп за нх великїй гркхъ, Іс҃на пророкъ проноктдалъ им погнєбл нх. Й почквши сам цр҃ь Ныневицкїй разорнїе ккч'ное, оусталъ сам со престола своєго цр҃ского, нзверкшати дорогїи не ткла своєго й взакъ веретв на сїке и сккв на*

пшкль й скдкєв молачи са Бг҃с нїсномс. Там бивкь крикъ великїй а плачъ рекнїй, й Фпвстивкь им Бг҃ъ гркхи нх, видачи нхъ покорт добрїю.

24. К недлю в. ст҃аго поста повченїе (стор. 221—224), приготованє до страстей Христових.

25. Слово к свкотв Лазарєкв (стор. 224—230), про воскресєне Лазаря, без апокріфічних додатків.

26. К неделю цвкктнїю, свлїе Ф Мадєи зачало пг҃. (стор. 230—239), символїчний виклад Ісусового вїзду до Брусалима і проповідь против недовїрства, пор. дод. IV, ч. 33.

27. Ко стїй великїй четкерттокъ. Слово ст҃аго Фца нїшего Євсєкїа ш сошєствїи ко адъ Івана Предитєчи (стор. 240—265), надрукованє мною з копїї майже дословно згїдної, з рукопису Ст. Теслевцьового, в другїм томї Памяток, стор. 317—327. Один уступ із отсеї копїї, про покаранє Жидів за Ісусову кров, передрукований мною тамже стор. 338—339.

28. Казанїа на Воскрєсенїе Х҃во (стор. 265—263), із згїдної копїї Ст. Теслевцьового надруковане мною в другїм томї Памяток, стор. 327—331.

29. Казанїа на Вознесєнїе Х҃во (стор. 273—281), надруковане мною із отсего рукопису тамже стор. 331—334.

30. Казанїа на сошєствїє ст҃аго Дх҃а. Дуже близький до сєго текст є також у Ст. Теслевцьового, дод. IV, ч. 40. Характерне в обох сїх казанїях вставленє оповіданє про лицарів Григория Болшевича і Габрієля Волотовича і про душу одного з них, що підчас сну в видї миши вибігас у него з рота, бігас по лісї і в дуплї одного дерева знаходить скарб. Се оповіданє взяте з якоїсь захїдно-європейської версїї і в середнїх віках вїйшло в склад епоса про Карла Великого.

31. Казанїа ш ст҃ой Тройци, іако са Бг҃ъ Явраамъ нєказа с дѣва Ямакрїйского (стор. 296—312), оповіданє про гостиннїсть Авраамову, про трьох подорожнїх, про зарїзанє тєля, що ожило по обїдї, про знївченє Содоми, про Лота, його грїх і покуту, в кїнцї про Агару і Ізмаїла та їх потомків. Текст дуже близький до сєго надрукований мною з рукопису Ст. Теслевцьового в першїм томї Памяток, стор. 330—334, пор. дод. IV, 41.

32. Казанїа на рождєстко ст҃аго Івана Предотчї й Крєстнтєлѣ Гд҃нѣ (стор. 312—323). Оповіданє згїдне майже дословно з тим, що надрукованє з рукопису Ст. Теслевцьового в другїм томї Памяток, стор. 103—108, пор. дод. IV, 38.

33. **Казани на стѣхъ верховныхъ' аїлѣ Петра ѿ Па-кла** (стор. 323—341). Основа взята майже виключно з апостольських Діяний, з висемком оповідання про боротьбу Петра з Симоном волхвом, оснований на апокріфічнім оповіданню про сю тему. Майже такий самий текст є і в рукописі Ст. Теслевцьового, дод. IV, ч. 39.

34. **Казани на стѣго пророка Ілїї** (стор. 341—358), основане в переважній частині на святім письмі, з деякими апокріфічними додатками (про ниву, що одного дня засїяна, тогож дня зійшла і дозріла, про смерть Єзабелї); текст майже дословно такий самий з рукопису Ст. Теслевцьового надруковано в першій томі Памяток, стор. 296—303, пор. дод. IV, 48.

35. **Казани на стѣго великомѣника Пантѣлимо-на** (стор. 359—363), популярний переповід мнєвної статї, пор. дод. IV, ч. 49; долїшня часть картки 359—360, яких 7 рядків, видерта.

36. **Казани на Прѣвбраженїє Гѣнїшего Іс Хрїста** (стор. 333—373), паренетично-догматичного змісту.

37. **Сказанїє ѿ Мойсею, ка[ко] сїя родилѣ ѿ в' котореє время ѿ аково сѣ годовалѣ ѿ акѣ вивѣлѣ Жида ѿз' Єгипта** (стор. 373—391). Оповідане в головному згідне з тим, яке з дефектного рукопису Ст. Теслевцьового надруковано мною в першій томі Памяток, стор. 245—251, пор. дод. IV, 51.

38. **Слово ш стѣомѣ Якраамѣ, егда шки си ємѣ архистратигѣ Михаїлѣ** (стор. 392—401). Се звїсний апокріф про смерть Авраама, надрукований Тихонравовим з рукопису Троїцько-Сергїївкої Лаври, XVI в. (Памятники I, стор. 79—90), тільки в отей копїї він значно вкорочений.

39. **Казани на шпенїє прѣстїна Богородица** (стор. 402—410), популярно переповіджений апокріф про смерть Богородиці, приписаного свѣтому Іванови Богослову, надрукований із отсего рукопису в другій томі Памяток, стор. 390—394. Кінця бракує.

Що до мови сего рукопису, то вона, як показують подані проби, в головному народня, з невеликими примішками церковщини; примішки угро-руського діалекту рідші, ніж у рукописі Ст. Теслевцьового, ще рідші мадярські слова; натомість є декуди польонїями, знак, що автор тих писань черпав із польських жерел, котрих він зрештою нїде не цитує. Що до правопису, то він принципіально фонетичний. Хоча писець і вживає *ы*, *ѣ*, але звичайно неправильно, особливо *ы*; рїзниця між *ы*, *и*, і у него зовсім не існує, збита тільки, що *ы* нїде не кладеться на початку слова. Інтересна предилекція нашого писця вживати *ы* після *н*, чи треба, чи не треба,—аналогїчна до предилекції писця рукопису Ст. Теслевцьового, вжи-

вати *ы* після *ж* і *р*. З *ъ* і *ь* бачимо в отьому рукописі дивні переверти. Один писець (пригадую, що рукопис писаний кількома руками) уживає тільки одного, а другий тільки другого знака; коли в одних статях ми читаємо звичайно *єсть*, *милость*, *пишетъ* і т. и., то в иньших знаходимо не тільки *єсть*, *тылько*, але також *даль*, *просиль*, *просать*, *вечерь*, *ѡнь* і т. и. Як бачимо, і тут живе почутє вартости тих знаків затратилося і писарі вживали їх по якому власному правилу.

VI. Рукопис із с. Літманової А.

Рукопис писаний на сїрім, гладкім папері в початку XVIII в. н 4-ку, одною рукою, без киноварі, з захованою старою пагінацією, що числить картки і йде з деякими прогалинами від 1—218. Деякі картки, повиривані з середини, з пообриваними рогами заховалися і по троха заповнюють прогалини. Рукопис належав у 1847 р., як видно з приписів на маргінесі оловцем, до селянина Глинського в селі Літмановій на Спішу, в західній частині північної Угорщини і заховався в його сїм'ї до тепер. Де які статї в тім рукописі писані церковною мовою, переважна часть народньою з невеличкими слїдами діалекту. Ось його зміст:

1. **Житїє ѿ мѣненїє стѣхъ вєзсєрєвникѣ и чѣ до творецѣ Хѣхѣ Коз'мы ѿ Дамїана** (стор. 1—7).
2. **На днѣ соборѣ стѣго архїєєпа Михаїла казани** (стор. 7—17), пор. дод. IV, ч. 10.
3. **На днѣ вовєденїя кѣ црков прѣсв. Блѣчци нашєа Бѣи** (стор. 17—20).
4. **Житїє стѣго аїла Яндрєа перкозканнаго** (стор. 21—30). Тут у рукописі прогалина. По картї 15 йде 25 з закінченєм якоїсь статї.
5. **Житїє стѣго Ялєѣа чїка Бжїа** (стор. 31—48), пор. дод. IV, ч. 44.
6. **Слово вѣ днѣ стѣхъ мїднєцѣ и дї. ѿ Продацѣа кѣ Бидлєшмѣк извїєннихъ** (стор. 48—55), пор. дод. IV, ч. 17.
7. **Житїє ѿже вѣ стѣхъ ѿца нїєго Класнїа Кєликаго** (стор. 55—62), без кінця. Далї прогалина, по к. 40 старої нум. наступає правдоподїбно 44.
8. **[Сѣхъ м. мѣникѣ]**, без початку і кінця (стор. 63—70), пор. дод. IV, ч. 43.

9. Житіє и мученіє стїи великомученицы Баркары (стор. 70—73), пор. дод. II, ч. 59; IV, ч. 12.

10. Житіє преподѣнаго Ѡца ншего Елаккы Ѡвце-мѣ житію наставника (стор. 73—79).

11. Приповѣсти розмантны Ѡ стѣхъ (стор. 80), без кінця. Між стор. 80 і 81 нової пагінації бракує картки рукопису.

12. На спасеннѣю страсть Гда Бга Еїса ншего (стор. 81—97), пор. дод. IV, ч. 65.

13. На праздник самого Еїсителя Хаїли пртой Бци то в такій сенск можешъ предмовѣ оучинити (стор. 98).

14. На праздникъ въскрїніа Іс Хка (стор. 99—105).

15. Приповѣсть алко й пооученіє Ѡ зрадкѣ Ѡ на-силію іако панове дѣють й оукрид жаютъ подданныхъ скоихъ и людей оувогихъ (стор. 105—111), оповіданє про старосту Мисимаха і підданого Гвідона, що терпів від старости ріжні кривди, доки в кінці цар не довідав ся про все і не покарав старосту; оповіданє досить безбарвне, виглядав як поспішно зроблений витяг із якоїсь більшої цілости. Стор. 112 порожня.

16. Изкѣстїє Ѡ чтнѣмъ дрекѣ крта стїго, на немъ же Хс распат вистъ (стор. 113—121), звісна легенда про хрестове дерево (пор. Памятки II, 242—246), церковною мовою.

17. Ѡ Мойсеи пррочѣ (стор. 122—186), коротко переповіжена біблійна історія від уродження Мойсея до кінця книги Судив, головню на основі біблійних книг, але і з деякими апокріфічними додатками. Особливої уваги заслуговує остатній уступ, де говорить ся про вигубленє племені Веніаминового із за знасилуваної жінки (Суд. XIX—XXI) і кінчать ся ось як: „тыхъ всѣхъ до найменшого вывели, толко дѣвокъ ихъ зоставили, абы сѣма Веніаминово, если бы где зостал який потомокъ его, потомъ воскресили. которыхъ знайшло ся по немаломъ часѣ х. тымъ иж не достакало на с. дѣвокъ, позволили имъ в свѣта на танцѣхъ дѣвки ханати й за жены мѣти. того звычайу й горнаци наоучили ся; треба ихъ іако Веніаминовихъ потомковъ карати“.

18. Ѡ ирѣмѣдромъ Еломоуѣ (стор. 186—196), на основі Біблїї.

19. Приклад Ѡ пожиткахъ й Ѡпатрности вшиткихъ рѣчахъ (стор. 197—200). Варламова притча про однорічного царя в досить цікавій редакції, з викладом.

20. Притчи розличныхъ бытїй: притча Ѡ неситыхъ житопродавцахъ (стор. 201—203), із жития св. Спїрїдона, по церковному.

21. Притча Ѡ мѣтныи црѣ Іраклїа (стор. 203—204), по церковному.

22. Притча Ѡ трѣхъ дръгахъ (стор. 204—207), із Варлаама і Йоасафа, по церковному.

23. Притча Ѡ двоухъ рабѣхъ (стор. 207—212). Зміст притчі такий: два раби розгнївали пана і він вислав їх геть від себе на кілька літ. Один відійшовши на чужину збудував дім, заложив хозայство і розбогатїв, другий, наняв ся у золотаря з тим, що коли пан прише по него, аби за його роботу дав йому золотий шпєць. По кількох роках пан посилав по своїх рабів: той, що був богачем, покидав все і йде голїруч, другий несе на голові золотий шпєць і знаходить ласку у пана. Далї йде проповідницький виклад притчі.

24. Притча Ѡ кѣпнѣ сѣ Бгомъ (стор. 212—214). Муж „елннѣ“ за намовою жінки християнки давав милостиню вбогим в тим, що дав се християнському Богу. Колиж їм не стало що їсти, іде до церкви, щоб Бог їм віддав, знаходить срібну монету, за неї купує рибу, а в нїй знаходить дорогий камїнь. Се очевидно та сама притча, якої закінченє заховало ся в рукописї Ст. Теслевцьового, пор. дод. IV, ч. 67.

25. Притча Ѡ Патерика Ѡ пѣніи црковномъ (стор. 214—217), звісна тема Шїллерової балади „der Gang in den Eisenhammer“, паралелї див. Oesterley, Gesta Roman. ч. 283 і стор. 749.

26. Притча с. Євсєвіа Ѡ кѣпнѣ вѣокозливомъ (стор. 218—220). Купецъ сидить у тюрмі за довги; якийсь богач хоче взяти його жінку на блуд і обіцює ся за се викупити його, але купецъ не пристає. Се бачучи розбїйник, що сидїв у тюрмі разом з купцем, відкривав йому, де має закопане золото і купецъ сплачує свій довг.

27. Притча Ѡ правдѣ и Ѡ кривдѣ (стор. 221—225), в формі притчі оповідана казка про те, як товариш товаришеви в дорозї за шматок хлїба вибрав очи, як слїпий підслухав розмову чортів і прийшов до адоровля і великого маєтку, а другий через свою захланїєсть пропав, (пор. Етнографїчний збірник I, 69—76).

28. Історїа Ѡ Мелхисєдеци иже є неродословєнъ (стор. 228—229), між стор. 228 і 229 брак картки.

29. Приповѣсть Ѡ сваволюхъ людєхъ (стор. 229—231), на марї. приписано: „Алєксандєрь єпѣкъ къ традицїахъ своихъ“.

30. Притча ѿ невиннѣм на смѣртъ ѿсѣжденномъ (стор. 231—233), на мар҃. дописано: „Люцій Маринес Пин[еро] ѿ речахъ гиспанскихъ глава остатна“.

31. Ѡ невинности ст҃го Іѡанна Дамаскина (стор. 233), на мар҃. приписано: „Іѡанъ патрїарх Іерусал. к житїи его“. Пор. дод. IV, ч. 13.

32. Ѡ созданїи мирстѣмъ, ѿ Бѣтїа главы а-вѣа (стор. 233—250), без кінця, церковною мовою.

33. Кроники различныхъ вѣтїй, иж[е] вѣсть ѿ Б҃гомъ созданна на всемъ свѣтѣ. Ѡ раю земномъ (стор. 241—253), — переповїджена уся перша частина кн. Битїя аж до збудованя вавилонської вежі, з апокрїфічними додатками, народною мовою.

34. Ѡ дивныхъ народѣхъ людїй (стор. 254—257), із якоїсь середньовікової космографїї.

35. Ѡ Явраамѣ (стор. 257—278), оповїданє про Авраама і Ісаака на основї Бїблїї, нар. мовою.

36. Ѡ Ісифѣ снѣ Іаковокымъ (стор. 278—294).

37. Поученїє ст҃го Іѡанна Златоустаго къ вѣрнымъ (стор. 295—299), нар. мовою.

38. Слово ст҃го Василїа ѿ дѣлателехъ добрыхъ и ѿ лѣнливыхъ (стор. 299—303), по церковному.

39. Слово ст҃ыхъ оцѣ ѿ пїаницахъ (стор. 303—306), по церковному.

40. Слово ст҃ыхъ аплѣ ѿ стѣмъ постѣк (стор. 306—311), нар. мовою, змієт не має нічого спільного зо сѣв. апостолами. Між стор. 310 і 311 брак двох карток.

41. Слово ст҃го Іѡана Златоустаго ѿ глїющихъ яко нѣсть грѣшнымъ мѣки (стор. 311—316), нар. мовою.

42. Слово ст҃го Іѡанна Златоустаго ѿ совирляющихъ многаа богатства (стор. 317—325), нар. мовою.

43. Слово ст҃го Генадїа патрїархи вселенского дшѣеполезное (стор. 325—330), церковною мовою.

44. Слово ст҃го Іѡанна Златоустаго ѿ мл҃твни дшѣеполезное (стор. 331—332), без кінця, церковною мовою.

УІІ. Рукопис із с. Літманової Б.

Притулений до попереднього і разом з ним дістав ся до нас другий рукопис, а властиво шматок рукопису, писаний у XVIII в. в 4-ку, на відміннїм від попереднього, сїрим бібулястїм паперї, від-

мінним, також одним почерком, заокругленим полууставом троха вближеним до скорописї. Рукопис заховав ся дуже лихо, роги карток зотлїли, пообдиранї, в серединї прогалини, декуди вирїзано части карток. Рукопис має також стару (арабську) пагінацію, що числила картки, але з неї лиш де-де лишили ся слїди; остатня з захованих тепер карток має ч. 83, але всїх захованих карток маємо тепер лише 36. Рукопис зложений увесь народною мовою. Ось його змієт:

1. [Слово на Стрѣтенїє Х҃ко], стор. 1—4, без початку.

2. Мїа мар҃та дни кѣ. на Бл҃говѣщїє Прїє Кладѣца нїшеї Б҃ци ѿ пр҃но дѣм Мрїї. Св. Лѣк. зач. г. (стор. 4—10); по сторонї 4 і по стор. 8 бракує мб. по одній картцї.

3. Житїє ѿ мѣченїє ст҃гѡ великомѣченика ѿ похѣдоносца Х҃а Геѡргїа, ѿже пострада къ цр҃тѡ Дѣшкентїана въ лѣтѡ сїї. мїа апрїла кѣ. дни (стор. 10—17), пор. IV, 45.

4. Ч҃до вѣвшеї ст҃го мѣнїка Х҃а Геѡргїа ѿ дѣци юже ѿзбави ѿ смїа къ житїї своємъ (стор. 17—19), в серединї брак карток. Пор. IV, 46.

5. Мїа ансарїа кд. днѣ. Казанїє ѿ житїї ч҃тнаго прр҃ка ѿ прдѣтчи ѿ кр҃тла Гнѣ Іѡанна (ст. 19—25).

6. Мїа івнїа кр. днѣ. Житїє ст҃ыхъ верховнїхъ аплѣтлѣ Петра ѿ Пакла, пострадавшихъ в Рѣмѣ крѣмла Нерона цр҃а въ лѣтѡ 55. (ст. 25—42).

7. Ѡ Тибетѣ или ѿ нокознайденом свѣтѣ къ Язїи, западней части свѣта (стор. 42—50). Се не реляція про дійсне географїчне відкритє, а тїлько перерїбка дуже популярної в захїдній Европї від XIII в. легенди про Попа Івана і його ідеальну державу.

8. Бн҃длю пїтѣ ст҃го велик. поста, св. Мар. ст҃го зач. мѣ. (стор. 51—57), проповідь, без кінця.

9. Слово ѿ Рождѣствѣ Іс҃ Х҃к (стор. 57—62), надруковано Памятки II, 415—417.

10. Слово ст҃кїшогѡ патрїархи Терентїа к Цариградѣ (стор. 62—68), оповїданє про Жида, що хотїв отруїти патриарха Терентия і про чудо, яке стало ся при тїм.

11. Словѡ патрїархи ѿ похѣтѣ, якѣ єсть чл҃вкки грѣшномѡ похѣта пожиточнаа (ст. 68—72), оповїданє про сѣв. Антонїя пустинника, без кінця.

Найважнїше в тїм рукописї, те, що вже піднесено в увазі до передрукованого відєн тексту (Памятки II, 417—418) і що видно

особливо зо статі під ч. 7, се його перехідне становище між східними й західними, польськими а може й словацькими жерелами. Із сього погляду сей рукопис варт пильної уваги.

УІІІ. Рукопис о. Теодора Поповича Тухлянського.

Так називаю сей рукопис на основі підпису його властителя а може й автора, що знаходиться на маргінесі. Рукопис, що знаходиться в бібліотеці Осолінських у Львові під ч. 2189, написаний коло 1750 р. Се книжечка в новійшій оправі, малої 8-ки, добре захована, писана в головній часті одною рукою; кілька лиш карток писано двома иньшими руками. Письмо дрібне, полууставне, але заокруглене і дуже близьке до скорописі; киноварі не вживано ніде, так само нема ніяких оздоб ані рисунків. На сей рукопис звернув увагу у-перве проф. Макушев, що 1881 р. описав його і передрукував більшу часті його змісту в „Журналѣ Министерства нар. просвѣщенія“. В 1884 р. др. Ом. Калитовський подав його опис, хоч і недокладний, у „Зорі“ (ст. 65), де й передрукував одну статю з него тзв. „Книгу звѣздочетства“, а деякі иньші часті в „Бібліотеці Зорі“ пз. „Матеріали до рускої літератури апокрифично“. Частину того матеріялу передрукував потім я в обох томах Памяток, а віршу пз. „Пѣснь о свѣтѣ“ видав я з невеличким поясненем 1889 р. в „Кіевській Старині“ (за март, стор. 741 — 744). Подаю тут докладний опис змісту сего рукопису:

1. Книга звѣздочетства (ст. 1—11), надрукована д-ром Калитовским з невеличкою студією у „Зорѣ“ 1884, ст. 66, 73—75.

2. Проразмѣнїе ѿ колѣзний (стор. 11—14), статя окрема від попередньої, не надрукована д-ром Калитовским і навіть якось не завважена ним.

3. Пѣснь о скѣтѣ (стор. 15—18). О. Петрушевич (Сводная лѣтопись съ 1772 до 1800 года, Львов 1889, ст. 103) звернув увагу на те, що початкові букви кожної строфи сеї вірші творять акростих, що дав назву її автора — Александер Падалскій. О. Петрушевич бачив сю віршу в збірці пісень і віршів, списаний у Львові 1777—78 Дмитром Левковським, автором кількох церковних пісень поміщених у почаївськїм Богогласнику. Рукопис Левковського має бути в капітульній бібліотеці в Перемишлї, а вірша Падалського має там титул „Пѣснь о плачливомѣ станѣ нищаго студента“. Уважаючи сю віршу одною з кращих памяток нашого віршованя

в XVIII в., особливо на нашій території, а надто з огляду на її популярність у наших горах, я друкую її тут у цілости. Про її популярність свідчить факт, що до нас дійшло кілька її копій. Крім згаданої копії Левковського з р. 1778 і копії Т. Поповича з 1751 р. я одержав від о. М. Зубрицького ще одну її копію, зроблену, судячи по папері і письмі, також іще в XVIII в. десть у горах коло Турки і знайдено у одного селянина в Мшанци староміського пов. (близше до Турки, ніж до Старого міста). Са копія передає не всю віршу, але вона цікава тим, що надала їй більше закраски місцевого гірського діалекту, ніж копія Поповича. Друкую тут віршу на основі Тухольської копії, поправляючи в текстї ті початкові слова строф, де з вини копїстів поповано акростих і подаючи в нотах відміни з мшанецької копії. Титул даю з копії Левковського.

Пѣснь о плачливомѣ станѣ нищаго студента¹⁾.

1. А хтож на сем свѣтѣ без долѣ вродил ся²⁾,
тому свѣтѣ марне³⁾ як колом⁴⁾ точил ся;
лѣта плнут марне⁵⁾, як бистрие рѣки,
часи молодые як з дожджу потоки,
все то⁶⁾ марне минаеть.
2. Луче⁶⁾ би ся било в свѣтѣ⁸⁾ не родити,
нѣжели на свѣтѣ бездолному жити;
албо вродивши ся скоро в землю гнити,⁹⁾
жеби¹⁰⁾ недолго в свѣтѣ бездолному жити,
нехай жалю не буде.
3. Ой доле¹¹⁾ моя, где ти в той часѣ была,
коли моя мати мене породила,
же мя тепер в свѣтѣ¹²⁾ нѣ в чѣм не ратуеш,
а ти гуляеш, кому но ти служиш,¹³⁾
а я бѣднїй на свѣтѣ.
4. Куди оберну ся, не маю радости,
тилко в очах слези, а в серцу жалости;
вийду межи люди¹⁴⁾, стану та думаю,
що люде гуляють, як риби в Дунаю, —
ой¹⁵⁾ тяжкий мой жалю!
5. Сам же я не знаю, що маю чинити,
як мѣнѣ на свѣтѣ бездолному¹⁶⁾ жити.

¹⁾ Мшан. титул: Пѣснь о марности свѣта. ²⁾ родив ся ³⁾ марнѣ ⁴⁾ коло ⁵⁾ плнутъ ⁶⁾ ся ⁷⁾ лѣтше ⁸⁾ нигде ⁹⁾ пѣти ¹⁰⁾ аби ¹¹⁾ Ахъ доложѣ ¹²⁾ нигде ¹³⁾ тилко той гуляеть, кому ти годдуешъ ¹⁴⁾ меже людїй ¹⁵⁾ ахъ ¹⁶⁾ мѣзерному

- Коли би мнѣ крила орловіє¹⁾ мати,
полетѣл би я где своей долѣ шукати²⁾
а в чужие сторони³⁾.
6. А⁴⁾ свѣтеж мой красний, ти щастом [sic!] голдуеш,
однаго минаеш⁵⁾, другому даруеш;
иніхъ людей садиш в дорогие шати⁶⁾,
а иніхъ садиш в пошерпанѣ лати,⁷⁾
. рани сердцу завдаешъ.
7. Нѣхто чоловѣка в нещастю не знае,
як на собѣ сукней богатих⁸⁾ не мае;
хотѣй би йонѣ бил⁹⁾ и чесного рода,
як не маш в кишени, то певна незгода,
хоч би бил в амудрѣшший.
8. Де¹⁰⁾ ся чоловѣку в нещастю подѣти,
до кого он мае главу приклонити?¹¹⁾
хто собѣ¹²⁾ панует, а не поратует,
не тилко чужина, але и родина
в нещасной годинѣ.
9. Ест¹³⁾ такии люде, що нендзи не знают,
вродивши ся в щастю, в щасцю¹⁴⁾ умирают,
а инші й з роду фортуни не мають,
хоч найболше жиют, роскошей не знают
ажъ до смерти своей.
10. Рожние люди мови о мѣзернѣмъ мають,
которые нендзи на свѣтѣ не знают:¹⁵⁾
коли приїде убогий где меже богатѣ,¹⁶⁾
зараз еден з другим почнут ся зглядати,
в кождом словѣ осуждати.
11. Пишов бим мѣзерний¹⁷⁾ фортуни шукати,
а в якій она сторониѣ, коли би ей¹⁸⁾ знати!
Ачейже коли у мене фортуна буде,¹⁹⁾
в той час мене знати всюгда будут люде,
где тилко ся поверну.
12. Ах долеж моя, доле, чем мя ти минаеш,
а иніхъ людей в свѣтѣ спомагаеш?
Тилко мене мѣзерного в свѣтѣ не ратуеш,
мѣсяца едного [мѣнѣ] не послужиш?
За вѣк би мѣнѣ стало.²⁰⁾

¹⁾ орловий ²⁾ полетѣлъ бимъ долѣ где своей шукати ³⁾ а въ чужинѣ сторони ⁴⁾ Ахъ ⁵⁾ минаешъ ⁶⁾ въ дорогихъ палацахъ ⁷⁾ въ старейки лѣта ⁸⁾ мѣзернихъ ⁹⁾ а хотѣй же бы былъ ¹⁰⁾ Поп. і Мшан. Где, але акростихъ вимагає: де ¹¹⁾ свой жалъ увнести ¹²⁾ Хочъ инний ¹³⁾ Поп. і Мшан. суть ¹⁴⁾ въ томже ¹⁵⁾ которые въ свѣтѣ въ щасцю оплавають ¹⁶⁾ меже богатихъ, ¹⁷⁾ Пѣду я бѣдвий ¹⁸⁾ мнѣ ¹⁹⁾ Якъ въ мене фортуна мѣзерного буде ²⁰⁾ Сеі строфи в Мшан. нема.

13. Да вшиткож тое¹⁾ фортуна справует:
кому она служит, той завше панует;
кто фортуна мае, в каждого бивает,²⁾
а на мѣзерного як звѣр поглядаєт,
в кождом словѣ осуждаєт.³⁾
14. А⁴⁾ szczoż za uticha w switi czelowiku,
Коли марне тратит лѣта сего свѣта?⁵⁾
Ачей же коли сам Бог що ударует,⁶⁾
же ся надомною коли измилуєт⁷⁾
в нещасной годинѣ.⁸⁾
15. Ласка то все Бога⁹⁾ усѣм тим керує,
же¹⁰⁾ ся надомною коли так¹¹⁾ амилує;
коли мѣнѣ схоче и сам Бог що дати,¹²⁾
не даст надомною такъ барзо згаржати¹³⁾
в нещасливой годинѣ.
16. Смутне мое сердце нѣгди ся не втѣшит,
тилко нѣби все жал тяжкий барзо зносит;¹⁴⁾
немаш жадной хвилѣ, жеб мнѣ послужило,
жеб ся мое сердце хоч на час втѣшило, —
за¹⁵⁾ вѣк би мѣнѣ стало.
17. Кирвавие слези з очей моихъ текут,
хоч би на еденъ часъ, [и] то не престанут;
плачуть мои очи, сердцем моимъ тужу,
же я нѣ вѣд кого щирости не вижу...
Як мѣнѣ не тужити?¹⁶⁾
18. И едного немаш, жеби бил мнѣ щирый,¹⁷⁾
жеби мя потѣшил¹⁸⁾ в нещасной годинѣ;
сам же я не знаю, що чинити¹⁹⁾ маю?
Жаль свой износити,²⁰⁾ би мя мог втѣшити
в нещасливой годинѣ.
19. Измилуй ся Боже, до тебе волаю,
тилко в тобѣ едном всю надѣю маю.
Боже з високости. не дай . . . жалости
мѣнѣ мѣзерному, в свѣтѣ нещасному,
на вѣкъ тя будем хвалити. Амен.

Мшанецька копія, з якої виписано варіанти, се великий пів-
аркуш сірого, грубого паперу, записаний з одного боку зовсім по-

¹⁾ А! всеж бо тое ²⁾ кажда го витає ³⁾ еще наругаєт ся ⁴⁾ Да ⁵⁾ вѣку ⁶⁾ Чи то мнѣ то самъ Богъ вичасъ ⁷⁾ такъ великъ здиваєть ⁸⁾ нещаслива година. Далі в Мш. (до сгр. 18 ⁹⁾ Ласкавий естъ Богъ въ небѣ ¹⁰⁾ Чей ¹¹⁾ Богъ ¹²⁾ Ах! мнѣ Господь и хо- щеть что дати ¹³⁾ великъ здивати ¹⁴⁾ тилко на собѣ все жалъ тяжкий поситъ, ¹⁵⁾ за мѣсь ¹⁶⁾ Ся строфа у Мшан. вас. ¹⁷⁾ що бы мнѣ вичливий ¹⁸⁾ порадиць ¹⁹⁾ до кого я ²⁰⁾ вѣносити.

дуустановним виразним письмом; вірші йдуть *per extensum*, тільки кожда строфа починає ся а *capite* і має порядкове число (кирильське). Всіх строф 16. Внизу на оборотній стороні підпис: *Coram me Elias Demianoski mp. Administrator woytostwa Groziowskiego, candydant Groziowski*. Грозьова, село суєдне з Мшанцем, але що значить отся урядова корамізація на вірші — не розумію. Зрештою Мшанецька копія, як бачимо, в многих місцях краще заховала первісний текст, ніж Тухлянська.

4. **Казана на Рождество Хѣо** (стор. 19 — 51). Казана зложена з трьох частей, а поодинокі часті мають ще менші відділи під окремими титулами. І так на стор. 26 маємо: **Часть втораа тогожъ казана ѿ якшей сѧ звѣздѣ і ѿ чсдѣк вившем в Персидѣ**; стор. 27: **Зде позоставивши повѣсть персидскоюю і тихъ трехъ кролей начнемъ казана ѿ предѣвномъ і невѣвномъ рождествѣ Хѣомъ**; стор. 40: **Ѡ звѣздѣ, которюю маєт пресвѣтаа Бѣа на сѣбѣ ѿ что сѧ на ней значат три звѣзды**; стор. 44: **часть третѧа тогожъ казана ѿ той звѣздѣ, котораа привела трехъ кролей из перскон далекои крайні на поклоненіе Хрѣс новорожденномъ црю и ѿ когнѣк перскон Оуріи**; стор. 47: **Ѡходѣ ѿнихъ трехъ кроулен ѿ Персиды до Іероусалимоу**. Див. Калитовскій стор. 9 — 21; Памятки I, 260 — 263; Памятки II, 13 — 18, 117 — 123, 337 — 338.

5. **Казана на соборѣ прѣстои Борціи ли по рождествѣ Хѣѣ в недѣлю ѿ настѣхъ младаенец ѿзвѣеннихъ ѿ Ірода црѧ** (стор. 51 — 57), друковано Калитовскій, Матеріали 22 — 25; Памятки II, 143 — 146.

6. **Казана на Богомвлєніе Господне** (стор. 57 — 72), друковано Калитовскій 25—32; Памятки II, 184 — 191.

7. **Исторія ѿ женѣ Мандонѣ црѣци безкожной ѿ вестималной** (стор. 72 — 79), друковано Калитовскій, 35—38.

8. **Повѣсть ѿ трехъ юношахъ црѣхъ, кратнихъ роднихъ** (стор. 80—84), друковано Калитовскій, 39—41.

9. **Рация ѿ цари Михайлѣ, како воудеть царемъ трицѣт лѣтѣ** (стор. 84 — 90), друковано Калитовскій, 41—44.

10. **Ѡ црѣствѣ Антихрѣстовѣ и днѣхъ послѣднихъ** (стор. 90—94), друковано Калитовскій, 44—46.

11. **Слово ѿ единой девѣци поустѣножителнѣци, котораа была оу пѣстѣны чотѣридѣсѣт лѣтѣ, родѣмъ была ѿ келѣатннскои землѣ из села Єнома, дочка ѿца Ѡвѣдора селанина**

(стор. 94—102), без кінця, перерібка оповідання про Марію Єгипетську.

12. **Modlitwy nabożne z roznych mieyse y Książek dla potrzebku zbawienego skompendiowane** (стор. 103—148).

13. **Повѣстѣ ѿ чловеци ѿ смерти** (стор. 149—161).

14. **Pieśń nabożna polska** (стор. 162), inc. *Zniewalasz moy Jezu do żalu*.

15. **Oratio nativitatıs Christi** (стор. 163—164), inc. *Wesoły to dzień, wesoła to nowina*.

16. **Pieśń wielkopostna** (стор. 164), inc. *Stała matka boleściwa*, без кінця.

17. **Наоука ѿ пчелахъ сѣого Зосима, кто ихъ хошетъ млодити, такъ чинити иотрѣва** (стор. 165—167), надруковано Калитовскій, 49—50.

18. **Nauka o szczupaci** (стор. 167—170), надруковано Калитовскій, 50—53.

19. **Modlitwa iehda roiewe vtikaiut** (стор. 171—172), надруковано Калитовскій, 53—54.

20. **Молитва ѿ оуроковъ надъ пчелами** (стор. 172), надруковано Калитовскій, 54.

21. Без окремого титулу ще одна статейка про пчолу (стор. 173), надруковано Калитовскій, 54.

22. **Nayszliachetnieysza, Nauprzeaydostoynieyша** (стор. 174), під сим польським титулом подана руська вірша, (п акростихомъ Яковъ Я); передрукову ю її в цілости:

Яко Богомъ предизбраннѣю
матеръ дѣв прекраснѣю,
Херѣкимъ славнѣишѣю,
Сѣрафимъ чєснѣишѣю,
превнѣишѣю аггѣлѣ
ѿ всѣхъ и архангѣлѣ
достоино єсѣ всегда славити,
бы нас могла избавити
ѿ наглои смерти.

Ко ней бо кто прѣбѣлетъ,
а на помощъ єи призываетъ,
той бѣдетъ звѣаєнний
ѿ вѣчнои геєнни,
ѿ всѣакого стѣда
в дєнѣ божего сѣда;
не взиєаєшѣ,
не взиєаєшѣ, —

нескончена
в негк корона
во горнем' Гншнк.

Она бо є коєвода
христианскаго народа,
красна црца,
мати владичица;
оусим' даєть прно
дари независно,
исцкляєт,
просвкцляєт
неомилно,
лєч изовнано
кскм благодарствєтк.

Б ден' пришествия Хба
предстати тогда готова,
чесним' си покровом',
своим омофором'
люди покривати,
ш вєжаш мати!
Бо с' вибранна
чиста пан'на,
дво, мати
благодати,
даждк нам' взирати

Икстинна Єна троєго,
пана и Бга нашего,
во трони славила,
вскм непостижима,
и ѿ архангль всегда славила.
Где сѣт стїх ликъ собори
и архангелскє хорн,
намь возиграйте!

На стор. 19 під титулом підписано: W roku 1756 miesionca marca d. 18. На стор. 50 на бічнім марґ. підпис здовж сторінки: Syia xionżeczka Teodora Popowicza Tuchliąskiego, d. 20 augustis 1751; такий же підпис, тільки без дати, в й на стор. 66.

IX. Рукопис Павла Кузикевича.

Сей рукопис, зладжений коло половини XVIII в., називаю так по його властителю, що підписав ся на марґінесі. Се книжечка малої 8-ки сґрого паперу, значно зачитана і декуди пошарпана, без

початку і кінця тай з прогалинами в середині. Заховало ся доси 180 карток у старій, трухлявій, шкурявій оправі, яку тепер заступлено новою, тривкішою. До недавна рукопис зберігав ся в селянській хаті в с. Грушові самбірського пов., відки учитель Горущкий прислав його в дарі до бібліотеки „Просвіти“ у Львові. Текст писаний одною рукою, досить старанно, полууставом, без кивоварі. Рукопис містить:

1. Конець оповіданя про Антихриста і конець сьвіта (стор. 1—16).

2. Глава ла. ѿ ѿтверженїи сєє (стор. 16—32). Між стор. 20 і 21 брак двох карток, так само між 24 і 25 і брак кінця статї, що дав виклад на євангельські слова: Яци кто хоцєтк по мнѣ ѣти, да ѿвержет сѣ сєє, писаний церковною мовою.

3. Част' а. ѿ кртк Гнймь, — казанє, де з разу згадано про смерть Ієуса, потім подано виклад символїки хреста.

Част' в. іако кртк є глапство [ї дємо]ном погнєл'ный (стор. 42—54), полєміка з тими, що вважають хрест знаком ганьби, і оповіданє про війну Константина з Максєнтиєм.

Част' г. ѿ кртк гнї іако ѿ Персиды принєсє сѣ (стор. 53—70), про війну Гєраклїя з Персами. На стор. 53 на марґ. в низу підпис: Jan Bielecki, на стор. 63: Paweł Kuzikiewicz, на стор. 64: ta książka Pawła Kuzikiewicza, на стор. 65: Kto tę książkę ukradnie, temu ręka odpadnie.

4. Пѡвчєнїє на прєстаклєнїє стґго євангєлиста Іѡанна Богослова ѣзбран'но ѿ житїѡ єго (стор. 71—102), оповіданє в початку основанє на євангєлію, а далї на псевдо-Прохорї. На стор. 97—102 на марґ. в низу їде ось який запис: Ja jestem dobrze uczony czlowiek y mnie wszyscy xieża kochaia, ciebie Jendrzeiu Łysyku nicht nie kocha, ponieważ ty iesteś głupy bardzo y nie chcesz się uczyć y iesteś bardzo chytry iak lis. Chodz ze mną do szkoły zawsze, to nie będziesz takim. Skonczyło się.

4. Пѡвчєнїє на рѡждєство прєстѡи Бѣи (стор. 103—122), друкованѡ Памятки II, 53—57. На стор. 103—104 в низу на марґ. підпис: Jan Bielecki tę książkę pisał roku 1821; на стор. 107—110: I tak to powiadam: kto tę książkę wkradnie, temu ręka odpadnie; y ieszcze to mało ręka, ale także y noga, to surowo nakazuję, bo narzecie y głowa odpadnie.

6 Част' а. ѿ смртї Іѡаннов'к, іако кєлики гр'кх цєзолѡство і ѿ злѡсти жєн'скої (стор. 123—133), оповіданѡ на основї євангєлія про смерть Івана Хрєстїтеля.

7. **О жєнахъ змѣхъ** (стор. 133 — 142), здасть ся, часть друга попереднього казаня, але подана під окремим титулом як окрема цілість. На стор. 142 під текстом ось який запис: Roku 1809 w iesieni pszenica była po zł. pol. 72, żyto po zł. 56, jęczmień po zł. 40, owies po zł. 28.

8. **Повчєніє в нед. ѿ свѣліє Лвк. зач. чл.** (стор. 143—151), проповідь без оповіданя.

9. **Повчєніє в нед. сырѣснѣю, свѣліє Мтї. зач. зї.** навка (стор. 152—160). На стор. 160 в низу знов підпис пізнішого властителя: Jan Bielecki iego ta książka.

10. **Слово ѿ Фкровенин мѣкѣ,** егда ходила прѣстала Бѣа з' Михаилом, где мѣчит ся род хрѣтіанскій (стор. 161—179). На стор. 179 під текстом дописано: в' рокѣ дни тѣхъ. а часокъ ииѣхъ. 1790 godzin w roku. На стор. 180 написано иньшою рукою зазначеня погоди в падолистї і груднї, але не звісно якого року, по руськи латинськими буквами: Misiaca poemwria dnia wї. snih perszyu raz napadaw u w horach snih upraw tohdy; гї. pohoda u moroz welykuu wes den i т. д.

11. **Чѣдо великомѣ. Герґіа. Слышите кратїє ѿ дрѣги,** повѣмъ вамъ чѣдо стїго Герґорїа что сотвори во житїи своемъ (стор. 181 — 188). Пор. дод. IV, 46 і VII, 4. На стор. 183 в низу підписано: Та książka Pawła Kuzykiewicza.

12. **Исповѣдь правѣкрномъ хрѣтіаном** (стор. 189—192), формула сповїди, по церковному.

13. **Страд[а]ніє стїго великомѣченика Івана новкаго кѣ Бѣлградѣ мѣчнїшаго сѣ ѿ старости Перѣса** (стор. 193—219). На стор. 219 в низу підпис: Spisali sia siia mučeníia swiętego Jana soczawskiego R. P. 1796 (1761) miesiąca nowembris die 28. Оповіданя списано церковною мовою. На стор. 220 написано уривок якоїсь молитви, пару проб пера, а потім ось яку літописну записку:

(1697) 113 Tatarę były.

(1748) 62 Sarancza była.

(1776) 34 Hrom seło spaływ Medynyczi.

1848 Руского з а латинского 15 мая. Панщина и всѣ здирства даровано. Ся остатня записка додана пізнішою рукою, але та сама рука при повисших трьох записках зроблених старим польським курсивом підписувала, може на основї анальоґічних записок знайдених у якій иньшій книжці, роки ваяті нами в скобки. Що значать цифри 113, 62 і 34 покладені перед тими записками — не знаю. Записка

з 1776 р. важна тим, що стверджує місцевість, де був написаний рукопис: Медичні або якесь поблизьке село, може той сам Грушів, де заховав ся рукопис до наших часів.

14. **Слово ѿ єдної дѣци,** житїє, како жила в' пѣстини лѣтѣ м. ѿ тамо скончила животѣ свой (стор. 221—232), популярна переповїдка житня Марїї Єгипетської, пор. дод. VIII, 11. На стор. 231 під текстом у низу записано: Памятка даной свѣводи дна 3-го маа рокѣ 1848, а на стор. 232 під текстом: Szugaiow Iąka 1225, morgow 6, 375 sążni □.

15. **Слово стїго Насилїа великаго** (стор. 233—264), звісне оповіданя про те, як сѣв. Василий відібрав у чорта запис на душу Євладия, пор. дод. IV, 18.

16. **Конецъ жартливого універсалу до пѣницъ** (стор. 265—266); подаємо його тут, може хто знайде цілість.. високо мисляк. Прѣтто мон наимишии кратѣ кыже специфїкованїи, такѣ великїи іако ѿ малии, прошѣ вас оуниженє, збравши сѣ до кѣпы, то мой оуниженскыи в' слѣхъ всѣмъ часто прочитовати ѿ найбарзѣ при запѣстахъ, коли то много вѣваєтѣ роспѣсти, ѿ коли в' жику [sic!] мене наследюючи, не келѣшкомъ, але квартодѣшнемъ на лонѣ кыхїлаючи, з' хмелю сѣ не просылаючи, не под' чѣпа не виникають. До тыхъ ковѣм мѣла мож найбарзѣ належитѣ, ѿби вѣдали, чимъ мають по смерти трактовати ѿ чимъ мають на похмѣле покрѣпати. Ёжели прѣтто комѣ сѣ подобаетѣ си мой трактamentъ в' листѣк моемъ по части виражонїи, нехай сѣ з' рѣстрѣ Бѣхѣскового не выпишетѣ. тилкожѣ ражѣ всѣмъ мѣти инаное ѿко на пришлїи час и завше наматати ѿ томъ, цю маєт бити на потом.

17. **Слово стїго Ілеферїа** ёже ёст' дїшам хрѣтіанскимъ (стор. 267—280), звісний апокрїф, названий також оповіданем про 12 пятницъ, див. про него А. Н. Веселовскїй, Опыты по исторїи развитїя хрїстіанской легенды. IV, 2 Сказанїя о 12-ти пятницяхъ (Журн. мин. нар. просвѣщ. 1876, іюнь).

18. **Прѣдословїє кѣ читателю вѣгочестивомѣ** (стор. 280—284), апокрїф про пять болѣстей Богородиці, надрукований відси Памятки II, 363—369. На стор. 283 в низу підписано: maliem swoich hroszyi tymfow 200, 206 R. P. 1796 (1761) miesiąca now., а на стор. 284 під текстом: Pawło Kuzikiewicz.

19. **Повчєніє в' нед. в' кѣ. свѣліє кыклад** (стор. 285—295), вклад притчі про сѣвача. На стор. 295 під текстом між пробами пера також: Roku 1820. На стор. 296 між пробами пера записка: Roku 1800 Zima była bardzo wielka tak że snig domu porpu-

walał ze wszystkim, aż ludzie wciekali s chałup. Pszenica była po złotych 40, żyto po zł. 30, jęczmin po zł. 24, owies po zł. 14. Pro mense Decembris.

20. **Повченіє к нед. а поста, выклад еѵліє Іван зач. ї.** (стор. 297—311). На стор. 310 в низу записка: 1810 гб. в ієсені слоты wielkie byli aż до божего народzenia, в зиміє снієгу маło было, аліє wiosna bardzo pozna была przez niepo[go]дę, снієг в гурach wielki barzo upad і wszєndy снієг был wielky, на same [далі на стор. 311] wniebowstompієnie снієг был wielky, tak że wszыtkіє ziєmiє zapadł. Żyto juz kwitło в ten czas, jak снієг был; 13 dni был. Żyto было по зło. pol. 80, przєnica по zł. 100, jєczmien по zł. 64, owies по zł. 48. Paweł Kuzikiewicz [сеї підпис перечеркнено].

21. **Повченіє к нед. кд. еѵліє выклад' Лшка зач. лд.** (стор. 312—321). На стор. 313 в низу підпис: Jan Bielecki в ten czas byłem у to pisałєm, Bóg świadek temu. На 322 знов записка в р. 1810 така сама, як при ч. 20, а під нею підпис: Ja Paweł Kuzikiewicz в ten czas byłem і to pisałєm, Bug świadek temu. Roku 1811 Żytą было по zł. 200, przєnica по zł. 258, jєczmien по zł. 60, owies по zł. 80 і bardzo pogoda wielka была, aż ziєmia gorzała, в ієсені і в same żniwa слоты barzo wielkie были, tak że wszыtkіє zboża pozrastaly.

22. **Початок' сѵжжкн сѵон, цю то знак' єсть єдина поверховна некрѵака ѵфѵра наскаткѵшого тѵкла й кроке Гда нѵго под шєсѵами хѵкѵа й вина ѵстатнѵй вечери ѵ Хста пана на паматке [sic!] мѵки своѵй на мѵсѵце к'шытѵкѵх' ѵфѵкрѵ старого тєстамѵнтѵ й постаноклєна** (стор. 323—334), выклад латинськѵ служби божѵ, очевидно перекладєний з польськѵго і з богатьома польонѵмамаи. На стор. 323 в низу продовженє записки з попереднѵої сторони: żyto wtєnczas было по złł pls. 224, przєnica по złł pol. 248, jєczmien по złł 180, owies по zł. 128. На стор. 334 по тексті дописано: Finis. Liaus tibi Deus, а внѵшим письмом: Dnia 15 decembra на прѵд. **Щца Спиридѵона** снієг nawalny szedł з wielkym wiatrem przez dni 4, 5-ty і 6-ty dzieñ pogodny, а 7-my снієг. Была kurzawa wielka, а od 7-mєgo dnia pogoda была у mrozy jak dzieñ tak noc aż до dnia 22 decembra, а 22-go dnia wiatr з mrozem wielkym.

23. **Katechyzm nauki wiary s. chrześcianskie katolickie rzymiskiey krótko zebrane początki, które służyc mogo do przygotowania się на spowiedź święto sakramentalną, tak dla instrukcyi starszych iakoteż у mlodszych** (стор. 335—350). Кінця нема. На окладцї була прилїплєна карточка, тепєр дуже пошарпана і зруйнована, на котрїй читаємо: Chto tę xiąszkę dostany, ten і niech zmowi trzy Oycze

nasz у trzy Zdrowaś Marya за zmarлєго Bazyli... Czапowskiego sś. pamiєnѵci, który umarł dnia 20 Stycznia . . . Paweł Kuzikiewicz. На оборотї сеї карткѵ також було щось писано, алє крім поодиноких слів (Дѵшиспаситєлнаѵ изки і т. п.) годї дочитати ся якоїсь цїлости.

Х. Пісня про Відєнщину 1683 р.

Огєю пісню віднайшов і опублїкував о. Петрушевч (Литєрат. Сборн. Гал. Матицы 1886, стор. 190—198); вона заховала ся в рукописнѵй збірцї віршів та пісєнь духовного змієту, зладженѵй 1734 р. в с. Камінцї, Спїсьськѵго комїтату, в півнїчно західнѵй Угорщанї. Докладного опису сеї збірки о. Петрушевч не подав, та про її змієст ми можемо мати понятє з поданого далі (дод. XVIII) опису збірки пісєнь із с. Камяної грибѵськѵго пов., що правдоподїбно була третьою частиною тої самої збірки якої першу (а може й не першу) мав у руках о. Петрушевч. Ми передруковуємо тут його текст із деякими своїми поправками (зазначєними в нотах) і пояснєнями.

Пїснь о образє Кло[ко]чевскомѵ.

Прислухай ся кто из боку и присмотри ся
справам бозскимъ великимъ, и зачуди ся,
что ся дѵе на сємѵ свѵтѵ
а вѵ угєрскомѵ повѵтє.

Плакаль образѵ Пречистой вѵ Клокочєвѵ,
котры взяты, поставлены вѵ Мукачєвє.
Гнѵвѵ божїй ся гутувѵ,
образѵ Панны ляментувѵ.

Прєзѵ Куруцовѵ¹⁾ в Клокочєвє церковѵ спалєна,
а угорска вшитка зємля испуєтошєна:
лєгко тов было знати,
жє ся трєба Бога бояти.

Ого Куруцы зѵ Лабанцами²⁾ сєбє зганяють,
а лютцѵкѵ орсакѵ квалтом отбирають;
брат на брата наступастѵ,
сынѵ отцєви сємѵтѵ готувѵ.

¹⁾ Куруцы — партія мадарськѵх противникѵ Авєстрїї, якої головою в ту пору был гр. Емерик Текєлїй. Ся партія надїяла ся при помочи Турцїї і Францїї відїрвати Угорщину від Авєстрїї.

²⁾ Лабанцї, мабуть поєсована нїмєцька назва Lanzenknechte — прихильникѵ Авєстрїї і нїмєцькѵго панованя в Угорщанї, непримиримї вороги Куруцѵв.

Хотяй кто из боку прійде, мусить признати,
же угерская земля добра была мати,
але злыя мала дѣти,
же не хотѣли в покою сѣдѣти.

Медомъ, млекомъ, достатками ся ослывали,
. . . . .¹⁾
а сынове своей волѣ
дочекали злой недолѣ.

На цесаря свои руки . . . . . подыали,
изъ Текелимъ . . . . . раду узали:
отъ цесаря отступають,
къ Турчинови присегають.

Ото идуть до Будина примера брати²⁾
и хотять ся Турчинови приятelmi стати;
Турчинъ ихъ к себѣ пріймуеъ,
а подѣ Видень ся стягуеъ.

Строго били, мордовали не як панове;
Текелего вармеде южь [стоять] готове;
а посполу съ нимъ . . . . .,
якъ сами хотять, такъ плюндрують.

Сплюндровали всю землю угерскую,
еще хотять сплюндровати и немецкую:
подѣ Пожономъ³⁾ южь ставають,
что ся стане, то не знають.

А таборы турецкы стали подѣ Вѣдень,
а не знають, же имъ прійдетъ горко обѣдень.
Цесарь на то ничъ не дбаеъ,
а надѣю въ Богу маеъ.

Богъ намъ с Пречистою вся оборона,
прійде до насъ и Полеская вшитка корона,
изберет ся христіянство,
отжене отъ насъ то поганство.

Кды ся стали Немци с Туркомъ смелѣ витати,
стали Турцѣ с подѣ Вѣдня якъ пилно утѣкати!
Нѣмцы хвалу Богу воздають,
за Турчиномъ угоняють.

¹⁾ Тут пропущено вірш, а замість него через помилку повторено знов два короткі вірші попередньої строфи.

²⁾ В р. 1682 Текелій присяг у Будині на вірність турецькому султанові і а те був іменованій князем (премієром) горішньої Угорщини.

³⁾ Пожон, з мад. Pozsony, лат. Posonium, нім. Pressburg. (Петрушевич).

Идуть за нимъ з утѣхою аж до Будина.
Турци мовяъ: „Недобрая то у насъ естъ новина!“
Єдны въ Будине zostали,
а другіє поуѣкали.

Небесковъ [помочю?] ¹⁾ Нѣмци Будинъ достали,
а в Будине великую кровь розляли,
а Турковъ всѣхъ мечемъ постинали,
а христіяны осадили.

Идуть Нѣмци ажъ под самый Нандоръ Феерваръ²⁾,
Турчинови кровавы мечи указують;
Турчинъ тоє іды обачилъ,
изъ таборовъ утечи рачилъ.

Єгерскіє³⁾ тоє Турцы іды увидѣли,
свою раду заразь отповидѣли.

. . . . .⁴⁾

Провадяъ ся черезъ Тису Нѣмци подѣ Варадѣ⁵⁾,
а Варадскій тому баша [былъ] барзо нерадѣ:
въ одну среду барзо рано
Ганзерови Варадѣ дано.

Въ городѣ при холодѣ Турцы сидѣли,
отъ стрілянія гранатовъ свѣта не видѣли
пресъ Ганзера преславного,
єдноразя немецкого.

Но по волѣ Варадѣ дали,
бо ся смерти въ немъ бояли.
Юже Турцы отступують,
а христіяне триумфують.

Провадяъ ся изъ Варада, —
дай Боже, жебы пошли ис Цареграда!
Дай то Боже дочекати
в Цареградѣ пѣснь воспѣвати!
И Богъ з високого трону
нехай упокоиъ угерскую корону;
небесъ [?] зъ високого трону,
нехай радость дасть цесару,

¹⁾ В рукоп. Небескове; о. Петр. поправляє на: Не бес крове, хоча розмір вірші вимагає ще трьох складів, а коп'яктуря „не без крове“ — не зовсім щаслива.

²⁾ Білград ³⁾ Ягер—Єрляв ⁴⁾ Пропуск.

⁵⁾ Варад або Варадин, по нім. Grosswardein, колись сильна кріпость, у теперішній Бігарській повіті.

абы еще лѣта многа
быль превытяства . . . . .
абы ему слава просвѣтала
и на вѣки все тревала.

Конець пісні очевидно попований, із строк тільки де де полишали ся довші, початкові рядки, але більшина їх пропала; полишали ся тільки коротші, що певно в співаню повтаряли ся по два рази і для того лїпше заховали ся в пам'яті того, хто списував пісню.

ХІ. Дві карпаторуські перерібки „Александрії“ в ХVІІІ в.

Відсилаючи до детального опису Хітарської рукописної збірки в Записках т. Х, Misc. стор. 7—14, де були подані також титули поодиноких розділів Александрії поміщеної в тій збірці на 94 картках разом з коротким змістом кожного розділу, подаємо тут для порівняння титули розділів другої Александрії, надісланої нам о Жатковичем із північної Угорщини в рукописі (180 карток малої 8-ки, без початку, і кінця), зладженім десь у початку ХVІІІ в., що містить саму тільки сю повість тай то не всю.

Хітарська Александрія має, як видно з нашого опису, 20 розділів, хоча в рукописі є деякі прогалини; і угроруська має 20 розділів, хоча не має ні початку ні кінця, а деякі розділи зовсім відмінні від Хітарської.

1. Початокъ исторіи ѿ Аѳеѳандрї Македонском, како са почалъ и зачал. Ся глава в Хіт. оповідає про Нектанава царя Єгипту, про те, як околичні нарі не любили його за чари, і напали на Єгипет, про розмову Нектанава з одним філософом, якого цар вислав на вивіди, про те, як цар ворожбою довідує ся („лекомандію тер'ти началъ“) про впадок Єгипту, далі його втеку з Єгипту перед нападом Дарія і иньших царів, про вродженє Александра від Нектанава, про молодість Александра і про смерть Нектанава з руки Александрової, про їзду Александра на кони-людоїді Буцефалї, про його побїду на олімпійських ігрищах і про розбитий Александром шлюб його батька з якоюсь иньшою царівною. Із сего розділу в угроруській Александрії лишило ся тільки кілька обшарпаних карток, на котрих знаходимо як окремий розділ: „Ѿ смерти Нектанава, ѿ которого мѳрости Аѳеѳандеръ оучилъ са ѿ которого са страхъ зачакъ“. Подаємо тут сей уступ і відповідний уступ із Хітарської Александрії для характеристички обох оброблень.

У хітарській рукописі оповідаєть ся коротко розмову Александра в Нектанавом про найвишого Бога і далі кажесть ся:

„Аѳеѳандеръ же рекъ: „Ѿ майстре, такъ многѳа хитрости оумкваннѳъ, [а] смерть свою вѳдаеш ли Ѿ кого маєтъ быти то-кѳъ?“ То емѳ рекъ мнѳмаючи совѳк, аж бы он не вѳдал. Ѿн же рекъ: „Смерть мнѳ иматъ быти Ѿ сына моего, а ты, Аѳеѳандре, маєш оучити Ѿца своего“. И рекъ емѳ Аѳеѳандеръ: „Минѳ ли ты киднеш много ми Ѿца забити Филипа?“ И пхнѳа его з горы к рок на прикрыи камѳнкъ, во тогды мовна з ним' на каменной горѳк стоячи близко сѳдища царского. Нектанавъ же к рокъ спал лѳдка жив ѿ рекъ: „Не оутѳил са еси, иж синѳ мой еси ты, Ѿ мене во рождинѳ еси, азъ та зачакъ ѿ мене Ѿца своего оучил еси, Аѳеѳандре, и такъ ем' ти рекъ. И Ѿ том ништо не кѳдалъ, тѳлко мати Аѳѳмпѳада. И се и юже, синѳ мой Аѳеѳандре, Ѿходжѳ к' темномѳ адѳ, ко присподнюю землю, гдѳ вси елинскїи цари мѳчат са Ѿ великого Бѳга Савашда“. И то рекъ оумер.

И сѳе слышакъ Александръ оустрашил са, велми того жалокал, а Нектанава взем на плѳщи свои Ѿ землѳк и к' матери своей Аѳѳмпѳадѳк принесе ѿ рекъ: „Правда ли ест, мати моѳ, ижъ он ест ѳтецъ мой?“

Аѳѳмпѳада кидачи сѳе карзо злѳкала са [и] Аѳеѳандеръ все подостаткѳ сказала ѿ ѳлѳченїи ихъ. Аѳеѳандеръ же достатичне Ѿ матери своей оучкѳдалъ и велми ѿ том жалокал, и з великою честїю тѳкло его похѳвали“.

А тепер подаю се саме оповіданє в угроруськім тексті:

Ѿ смерти Нектанава, ѿ которого мѳрости Аѳеѳандеръ оучилъ са ѿ которого са страхъ зачакъ.

И потомъ по килѳх днѳи поиншѳкъ Аѳеѳандеръ гѳлати на єдинѳ скалѳ славнѳю великѳю, оузявши ѳз' собою Нектанава колѳка, ѿ которого са Аѳеѳандеръ зачалъ во стрѳбѳ матерней ѿ котрый был першїи оучителъ Аѳек'сандрѳкъ. И потом гѳлаючи совѳк на той скалѳк почнет емѳ повѳдати ѿ его фортѳнѳи ѿ его звитѳствѳк ѿ его рицѳрствѳк ѿ іакъ маєтъ сей свѳтъ . . . . . оузати под' свою моцъ ѿ повѳдити кѳкѳхъ царей ѿ королей, ѿ колѳко маєтъ лѳтъ жити на свѳтѳк ѿ акал емѳ смѳрть маєтъ быти ѿ Ѿ кого и на іаком мѳксѳѳ. И потом почнет до Нектанава Аѳек'сандрѳкъ мовити: „оучителю мой драгїи, покѳч' ты мнѳ, ѿ кого тобѳк маєтъ смѳрть быти ѿ на котром мѳксѳѳ?“ Потом по-смотритъ Нектанавъ на бѳгѳ нѳсныи ѿ рекне сплѳчетъ ѿ почнет

мовити ко **Алек'сандрѣ**: „а то ѿ власного моего сна маєт ми смѣрть быти тѣ на той скалкѣ“. Рече к нему **Алек'сандер**: „Хтож ти тѣ є снѣ? Я мы то єсме сами тѣ два. Я то виждѣ тѣ мантичѣ, же шалѣт'ркені!“ Я потом трѣтнѣ єго с той скалкѣ, и тѣ зараз скончал' са. **Алек'сандер** зараз прійшовши до домѣ почалѣ повѣдати ѿ Нектанавової смѣрти, з акон при[чины єго за]вналѣ. „Мѣтко моя **Алимпіадо**, а то є добрый єм са часѣ зачалѣ и доврого єм са часѣ родналѣ, але злого часѣ злѣм дѣло оучининалѣ, вом оучителѣ моего Нектанава завналѣ“. Рече к нему царица: „Ѣ снѣ мой **Алек'сандре**, а то се-с' класного своего Ѣца завналѣ“. Рече з'новѣ **Алек'сандер** ко матери своей: „Матко моя, що томѣ є за причина, ако є тебе два мѣжѣ, а к' мене два вѣт'цѣ?“ „Я то, снѣ мой, **Алек'сандре**, скажѣ текѣ, що томѣ є за причина: а то єсме жили с твоим Ѣцем цѣмѣ Филипом мѣ лѣтѣ, а потомства єсме не мали. и хотѣлѣ цѣрѣ Филипѣ твоей Ѣцѣ мене прогнати преч с царства своего. Я потом Ѣходачи з домѣ Ѣцѣ твоей цѣрѣ Филипѣ на гѣ роки коекати на Филипѣ и приказал' мнѣ, авым за тотѣ три роки пил'но старана имѣла за дѣти, ко як прійдѣ з' войны а не вѣднн мати дѣтѣй, то а тебе преч проженѣ с царства своего. и так иа перечѣвши за вѣцѣка Нектанава, который то тебе през старана свое и мѣдрост' свою през вѣггы нѣсннй оучиннѣ“...

И почнет **Алек'сандер** мовити: „Ѣ мѣтко моя, чомѣ ты мѣнкѣ з' том не ѡповѣдала през такіи долгиє часы?“ [тут бракує картки].

Алек'сандер высвѣхавши покѣсть тѣю ѿ матерѣ своей ношов ѡпатѣ под тѣю скалкѣ и падши на Нектанака [почакѣ ревнѣ] плакати и тѣй слока мовити: „Ѣчѣ Нектанавѣ, Ѣпѣсти мнѣ моего невннѣнѣ!“ Я потом к'залѣ єго на рамена свой и приннелѣ єго до слакного города **Македоніи** и погребѣ єго со славою и честію великою вѣгодарѣще **Бѣга Сакаѡда**.

Як бачимо, Хітарський текст, се не просте скороченє угроруського, але свободна перерібка, хоча можна прийняти й навпаки, що угроруський був переробленѣм і беллетристичним розширенѣм коротшого оригінала в роді того, який маємо в Хітарських рукописѣ.

До тексту, що відповідає першій главі Хітарської Александрії, належало також оповіданє, обробленє в угроруських рукописѣ в окремій главі: „Мѣца іюнѣм з' гѣ днѣ. **Ѣходѣ** **Алек'сандер** до **Алимпіады** мѣста, хотѣчи играти на колѣ **Алимпіи**скомѣ из' ии'шимн панатѣ, гдѣ такіи звичай ихѣ былѣ“.

Із сего оповіданя лишили ся лише 4 сторінки; далі прогална, по ній иде закінченє сего оповіданя (неповних 6 рядків), а далі висше наведене оповіданє про смѣрть Нектанава. Значить, не тільки текст, але и порядок епізодів у обох Александріях відмінний.

2. **Ѣ** цари **Алтамиши** и ѿ **Кѣмѣнахѣ**, сього епізоду в угрор. нема.

3. **Ѣ** цари **пеллагійском** **Анаѣархосѣ**, і сього епізоду в угрор. нема, а в тільки його закінченє, що тут має титул: **Ѣ** смѣрти цѣрѣ **Филипа Ѣца Алек'сандрова**, оповіданє, з котрого зовсім не видно, щоб Филип умрав від рани одержаної в бою з Анаксархосом, так що годі и зміркувати, чи був сей епізод у угрор. Александрії.

4. **Ѣ** цари **Даріи перскомѣ**. Переписка Дарія з Александром, аж до першої війни. В угрор. сій главі відповідають розділи: а) Починаєтѣ ся царѣство **Алек'сандро**во цапливѣ; б) **Приходѣ** **Марѣдаріевѣ** ѿ **Алек'сандра** з **Македоніи** до **Перѣсиды** до великѣсти єго цѣрѣ **перѣскаго Даріа** **задѣнайсакаго**, **поморѣскаго**. В тій главі знаходимо однак крім подій оповіданих у Хітар. також історію першої війни Персів під проводом Саркидона з Македонянами, про побитѣ і смѣрть Саркидона, далі історію другої битви, де Александр стрічаєтѣ ся з Дарієм і розбиває його і в кінці епізод про рицаря **Ляшка**, що визвав ся зрадою вбити Александра, але не осягнув сего — епізоду, яких нема в Хітарських рукописѣ. в) Повѣсть книги славної **Алек'сандрѣ**, како цѣрѣ **Даріи** иншетѣ до цѣрѣ **Пѣра** **индійскаго** прослѣчи єго ѿ номочѣ на **Алек'сандра** цѣрѣ **Македонѣскаго** — нема в Хітарських рукописѣ. г) Повѣсть славної книги **Алек'сандрѣ**, іакѣ цѣрѣ **Алек'сандерѣ** сам ходивѣ посломѣ до цѣрѣ **Даріа** **Бѣга перѣскаго** — нема в Хітар. рукописѣ. д) **Мѣдрѣсть** **Алек'сандрова** — дальші пригоди в часѣ того посольства, нема в Хітар. рукописѣ.

5. **Ѣ** цари **Ирхидонѣ** **селѣньскомѣ**, сього епізоду в угрор. Александрії нема, натомісь зараз по скінченю оповіданя про Алек'сандрѣво посольство, по відступі але без окремого титулу иде оповіданє про війну Александра з Дарієм. Се оповіданє, якому в Хітар. ркп. відповідає розд. 10 (зовсім відмінний від него змістом), веде річ від виходу Александра з Македонії, має далі окрему главу „**Битва** **потѣжна**“ і кінчить ся смѣртю Дарія і заручинами Александра з його дочкою **Роксанною**.

6. **Похід** Александра на Рим. Аналогічний сьому епізод маємо в угрор. рукоп., але в иньшій місці, а власне по завойованю **Єрусалима**, про що в Хітар. говорять ся в розд. 8.

7. **Ѡ** полѡденныхъ странахъ и дивныхъ людехъ розмантыхъ, сего епізоду в угрор. ркп. нема.

8. **Ѡ** приходѣ Ілєѡандрокомѣ до Іерусалима, сей епізод в угрор. рукоп. иде зараз за оповіданєм про смерть Дарія і має титул: **Ѡ**ходѣ Ілєксандров до Єрусалима вѣдѣти моцност' его и хотачи его взяти.

9. **Ѡ** Єгиптѣ великомъ како Ілєѡандерѣ к него кйхалѣ. В угрор. за попереднім розділом иде оповіданє: „Покѣсть славной книги Ілєксандрѣн како пошовѣ црѣ Ілєксандрѣ Ѡ Єрусалима до Рима на заходнє стороны“, — в тім самім розділі оповідаєть ся також про завойованє Трої і Вавилона. Тільки потім иде розділ: „Ѡтоль пошолѣ Ілєксандр до Єгипта“.

10. **Ѡ** цари Даріи перскомѣ. Хітарський рукопис тільки тут оповідає про війну Александра з Дарієм і про смерть Дарія, про що в угрор. ркп. уже давно була мова. В сьому місці угрор. ркп. має знов епізод, якого нема в Хітар.: **И** тѣтъ сѣ знов Першанє йзвѣнтокали на Патоломє и на Ілєксандра, не хотачи сѣ поддати емѣ, и Патоломє хотѣли с Персиды выгнати.

11. **Є**казанїє ш скотєх и ш звѣрєх дивныхъ чело-кѣкшбразныхъ и ш жонахъ и ш мѣравахъ и птицѣхъ. Сього розділу в угрор. рукоп. в тім місці нема, але в пньшім місці, а власне за оповіданєм про Александрів похід на Гога і Магога, додано детальне поученє про всякі „високі“ і невідомі речі, починаючи від небесних кругів, а кінчачи дивними звїрами, рибами і птахами.

12. **Є**казанїє ш Ракліи царї и ш шесторѣчныхъ и ш шестоногахъ и дивныхъ людєхъ — сього епізоду в угрор. рукоп. нема.

13. **Є**казанїє, якѣ Ілєксандрѣ на індійского царя Пора пойдєтъ. Сей епізод оброблений в угрор. рукописі дуже широко і иде зараз за оповіданєм про бунт Персєв.

14. **Є**казанїє, як прїйшли поганїє царѣ з дары — сего епізоду в угрор. ркп. нема.

15. **Ѡ**тход Ілєксандровѣ на Мастридонскїє стороны — епізод з таким самим титулом є і в угрор. ркп. зараз за оповіданєм про побите Пора. Як звісно, в Хітар. ркп. сей епізод захований тільки в частинї, в угрор. він увесь і до оповіданя про битву з мастридонськими жінками додано ще оповіданя про битви з ріжними дивоглядами.

16. **Ѡ**ход Ілєксандровѣ на сѣвернїа стороны, на югѣ, сего епізоду в угрор. ркп. нема.

17. **Ѡ**тход Ілєксандровѣ на сѣвернїє стороны и на поганыхъ царєхъ на Гога и Магога, анальоґичне оповіданє і в угрор. ркп. пз. „Ѡход црєсликий Ілєѡандров на сѣвернїє, далєкїє стороны на царєй поганыхъ на Гога и Магога и прочїи“. Про доданє до сего розділу в обох ркп. поученє про невідомі речі ми згадували вже више; тут подаємо сей уступ¹⁾, що тоном і способом викладу зовсім випадає з рамок оповіданя, як причинок до пізнаня того погляду на свїт і природу, який наші інтелїґенти ще в XVIII в. вважали „висшою наукою“:

„Пншѣтъ вѣсловци ѡ сем свѣтѣ през Дѣа стѣго. Єсли сѣ хочиш навчити, оучиш сѣ книгѣ вѣсловскїхъ вышшон науку, пѣдениш и ты знати високий и мѣдрый рєчи справы вєскої. Знай же и ты нескѣ не глѣвокий оу навцѣк, и ты простый члѣчє, іаковѣ є крѣгѣ того видимого свѣта, іаков є крѣгѣ земный, іаков єст' крѣгѣ невисный, іаков є крѣгѣ слнєчный, іаков є крѣгѣ мѣсѣцѣ со звѣздами, іаковѣ єстѣ крѣгѣ морскїй, іаковѣ є крѣгѣ²⁾ *кѣтраный, іакова єст под нами прїєсноднаѣ сторона: чи она темна єстѣ, чи она єст свѣтлаѣ. Ѡтоже знай и навчи сѣ, не мѣди неѣжю простим, вє свѣтѣ єст, іакѣ ты видишѣ, оучєє крѣгѣ власнє іакѣ іаблоко або коло или іайцє крѣглоє.“

Изображеніє таковоє свѣта.

¹⁾ Подаємо текст коляціонованїй із обох рукописів, не зазначаючи дрібних відмін, а вибираючи ту, що по нашому являєть ся правильнїйшою. Важнїйші відмінї, додатки або пропуски в однім або другім ркп. зазначаємо в нотах.

²⁾ Тут в угрор. ркп. прогалина, яку доповнюємо в Хітар. ркп., зазначаючи її відмінками.

Свѣтъ, іакъ видиш то то колице, такъ крѣгло естъ, чловецъ, свѣтъ, а земля естъ оуца оу крѣзкѣ и море шкѣходить оу коло свѣта, іакъ пише оу книзкѣ „Зеръцалъ“, иж то земля вса естъ оу серединѣ неба, такъ власне, іакъ лѣшъпина оу іаклицѣ и зерната, або іакъ жолътокъ оу яйци, такъ земля оу небѣ. Шкѣдѣржит во землю небо и зверху и зи сподѣ, зо всѣхъ чотырохъ сторонъ а крѣгъ сего свѣта зображеніе такъ са шкертаетъ, іакъ млинное колесо ако іакъ млинний камень. И тоє небо видимое, которое видаемо, блакитѣнее, носить на совѣк свѣтъ, носить на совѣк солнце на третемъ предѣлкѣ Богомъ сотворенно, іакъ пишетъ царь Давидъ через Духа стого (Фал. нѣ.): „Нѣса повѣдають славу божию, твореніе же рѣкъ его възвѣщаетъ твердь“. И твердь са называет небо. Мѣсяць, звѣзды носить сии нижній предѣлкъ, и такъ шкертоты и бѣги небескныи са шкертаятъ, іакъ точноо или колесо со солнцемъ и мѣцемъ и со звѣздами и планетами небеснымъ. И то совѣк читай и навчи са зъ богословій. Коли тѣтъ днѣ, то под нами ношъ, а коли тѣ нош, а под нами чинить днѣ. И такъ са шкертаетъ коло свѣтвое и чинит ти, члѣче мѣзерный, и роки, лѣта, днѣ и часы: во сѣт ѿдинадцатеры нѣсѣ, десатеры кремъ сего трепредѣланого видимаго нѣка, во и сѣе на трое оу горѣ роздѣлено. И на третемъ предѣлкѣ сѣнце поставилъ премѣдрый мештер Бѣгъ Саваѣдъ. Бо коли бы сѣнце тѣ на семъ низкомъ предѣлкѣ [стало], то бы горячестю своєю все свѣтъ выпалило и рѣкы бы высушило, іакъ пише оу вѣгословіи. И такъ коли сѣнце ідетъ через море алко понад моремъ шкѣланскомъ, то много єго іасностю своєю и променами горячими вывиратъ. И для того море шкѣланское вшитки рѣкы, істочники, потоки и кырницѣ оу себе пожиратъ. И еще естъ дивнаа речъ инъшаа, іакъ са и томъ неоукѣ и ты простакѣ еще не зачѣдѣшъ! естъ оу мори шкѣланскомъ такаа рыба Бѣгомъ сотворенаа на початкѣ свѣта, которая то лежить [головою]¹⁾ на сходѣ сѣнца и шновала и шгорѣла школо всего свѣта з моремъ шкѣланскимъ и зновѣ хвостомъ своимъ притѣлаа до головы своей и накрыла голову свою. Тота рыба естъ дѣша воднаа, а има єй Левіаданъ. Тоєю то рыкою вода жива, а тота рыба жива кѣжимъ промысломъ, во то все справила премѣдростъ небеснаго Бѣга Саваѣда, а не члѣчаа и не инъшихъ бѣговъ поганыхъ, которыми са кланяютъ геретики злокѣрныи.

Еще ти єстъ речъ дивнаа, для чого часомъ [выкатъ]²⁾ вода мала в рѣкахъ: знай и то то! И то такимъ спосокомъ: єстъ оу

¹⁾ Додано із Хіт. ²⁾ дод. із Хіт.

мори шкѣланскомъ вѣ. Бѣрѣпинъ, попростѣ дванадцатъ вѣкенъ, кыркъ или пѣновъ, которые аж до самой преісподней главниоу [сагають]. И море предѣлено естъ пѣскокомъ, іакъ пише: „Пологаай морю предѣлки пѣсокъ“. Сѣтожъ знай, ижъ то межи моремъ, то естъ межи водами, и межи бездною преісподною предѣливъ и перегородивъ Бѣгъ пѣскомъ твердымъ и тѣмою под пѣскомъ, іакъ то не кинтка вода ішла и оупала под земные стороны. Але то на початкѣ свѣта и на зашнованніи земли такъ оучинилъ Панъ Бѣгъ: оучинилъ шкна до преісподней стороны, и єстъ при тыхъ шкнахъ кѣ. Пелѣорыков¹⁾, то естъ кѣтобѣ великихъ шкн початкѣ свѣта. И по розказѣ вѣжомъ коли тоты кѣты рыбы мало шкѣспатъ шкн, тогды вода швернетъ са вѣднѣ во преісподнаа страны наполняючи и тамъ мѣсца черезъ розказъ вѣжій.

И тымъ са чинатъ рѣкы малы и сѣхое бываєтъ лѣто. И коли тоты кѣтобѣ залагѣтъ тоты шкна, тогды са море и рѣкы и поточины и кырницѣ до сытости са наполняють. И зновѣ, члѣче, коли бы тоты кѣты шкѣспали на дѣвго шкн, то бы са вшитка вода, морѣ, рѣкы, потоки, кырницѣ, швернѣла бы са во преісподную сторону, тѣ бы и кропѣкъ воды не было, и все створена на семъ свѣтѣ погубило и люде. Але тота рыба бѣдетъ и предъ кончиною свѣта. Тогды Бѣгъ повелитъ шкѣспити кѣтомъ шкн, и тогды морѣ высухнѣтъ и рѣкы и кырницѣ [и] потоки.

И зновѣ и то: коли бы тоты велишорыковѣ²⁾ то естъ кѣтобѣ кѣ. за розказомъ вѣжимъ залагли тыхъ вѣ. шкн и шкн не шкѣспали долго, то бы такъ стало са, іакъ во днѣ Ноекы, коли потопъ кывѣ, іакъ пише в Бытіахъ; швернѣла бы са вшитка вода на лице земли и згѣвила бы вшитко створена сего свѣта. Бо такъ са то чинило во дни потопа, коли Бѣгъ небесный хотѣкъ погубити потопомъ людей за грѣхи: тогды повелѣвъ тымъ кѣтомъ стражникомъ [заткати] тыхъ вѣ. шкн, и тогды легли моцно на тыхъ шкнахъ, и швернѣла са вода все на верхъ земли. И до того єще штворили са бѣлий хлѣвы небесный, и илѣав са дождъ прѣткѣй и швеликий м. днѣй и м. ноцій, и затопило [кыло] всю вселеннью, ажъ была вода подъ небеса. И токмо то са спасло, що з Ноемъ кыло во ковчезѣ. И стоавъ потопъ на земли гѣ. мѣій, а коли выстоало гѣ. мѣій, тогды повелѣвъ Бѣгъ тымъ кѣтомъ великимъ шкѣспити шкн, и ходили совѣк по своей коли поты, поки имъ Бѣгъ не повелѣвъ. И коли имъ Бѣгъ повелѣвъ зновѣ са

¹⁾ В Хіт. рыбъ великихъ ²⁾ В Хіт. порожня.

привернути й шни коли легли по потоцк, то южк встѣпают по розказѣ Бжѣомѣ до дорого [sic! у обох ркп. зам. второго] прише-сткѣа вжѣого. Бо оуже дрѣгаго потоцѣ водного не вѣдет, оуже ко пред страшнымъ сѣдом затопитъ Бгѣ свѣтк потокомъ шгненнымъ, который то шгненк называють католики, то ест Лахи, чистцемъ. И такъ пише письмо, йжъ тотъ потоцъ так вѣде завшыкы, покы был потоцъ тот першій воданый. Тажко ко й тогда зкыти всякомѣ свѣтвореню, й вшитко згоритъ. Бо йакъ пише, йжъ так тот шгненк вѣдетъ горкѣти, йжъ горы каменные вѣдѣтк са розсыпати й растопаати йако воскъ й шлово. И вода знокѣ всю землю охоложае¹⁾.

И то знай совѣк, члѣче, йжъ оу земли свѣтк дѣрки власне йакъ оу чоловѣцкѣ жылы кровю наполнены, й моцють члѣкка; так й вода скроз вшиткѣ землю тыми шхланамы, тыми дѣрамы проткчет й прохѣдитъ [й землю прохоложае й фолгѣ ей чинит¹⁾].

Знай й того, члѣче мѣзерный: ѣсть оу земли нѣкоторые называють са вѣлканы: тѣсные варзо мѣцѣа, иншѣе рѣды, йнѣшѣе солонны, йнѣшѣе горкы, воначѣе, йнѣшѣе квасны, скроз кото-рѣе то прохѣдитъ йако колвѣкъ вода са тиснѣчи силою, . . . такова кылает: естъ вода рѣдаа, естъ вода прикро солонна, ѣ вода горкаа, ѣсть вода воначаа, смердѣлаа, гнилаа, ѣ вода солодко солонна, ѣстъ вода прикро солодкаа, ѣстъ вода вѣлаа, ѣстъ вода сиваа, ѣ вода жовтаа, ѣ вода кваснаа; скрозк которые вѣлканы, прохѣды са тиснѣ й прохѣдитъ, й такова йз землѣк на свѣтк кыникаетъ. И то все справаа премѣдрѣст нѣнаго Бга. Йкѣ же ты са, мѣзерный члѣче, не задивѣшк таковой вжѣой премѣдро-сти й справкѣ? Й чомѣ са не хочѣш навчѣти, ѣкыс не кыл глав-ным дѣрнемъ, ѣле ѣкыс знааъ премѣдрѣсть вжѣю? Бо лѣпше ѣ, члѣче, розѣмъ на свѣткѣ, премѣдрѣсть над вшиткы скарбы й каей-ноты. Йле то люде главный нѣк за що ѣа совѣк вѣжат й оу про-стѣтк на тымъ са свѣткѣ калаетъ, а ш справау коскнѣх нѣчѣого не знае й ш своѣй дѣши не гадае.

Нѣжъ еще простаѣк, що гадашк ш некѣснон краинк й ш не-видимом миркѣ? Знаш ли й навчѣлѣсь са, що са там чиниткѣ? Знай же й навчѣ са з писма стѣого; й ш том бо са в писмѣк стѣом пише й называеъ „видимый же миръ й невидимый“. Чи знашк же, що то ѣ [„видимый миръ й невидимый?“] Знай же:

¹⁾ Дод із Хіт.

видимый миръ — на сем свѣткѣ, люде, члѣкци; а невидимый горкѣ, то ѣсть въ некѣсѣхъ аггѣлове вжѣий. Бо йакъ на земли много ѣ людей, так й в неѣтѣ ѣ много аггѣлокѣ й стѣхѣхъ. И то естъ миръ невидимый, которого мы не видиме, во десѣтери ѣ некѣс¹⁾, а еди-надѣтѣое ѣмѣлѣрейское нѣо, где сам Бгѣ почиваетъ, йакъ пише шалмѣста стѣий: „йко некѣсѣ“, во й некѣса мают над совою нѣо, власне йакъ мы над совою, на котѣромъ Бгѣ, Трѣйца трисвѣт-лаа почивает, шѣцъ й шѣкѣ й Дхѣ стѣий, там майстатъ ѣ, тамъ шгненъ моцный ѣмѣлѣрейскѣй, палающѣй непрѣстанно, тамъ не по-треба сѣнца, там не потреба свѣкта, там Бгѣ сам сѣнце й свѣткѣ, тамъ хѣровими й сѣрафими шгненѣти пламенны, там не потреба дѣла анѣк нѣчи, во все ровно закѣше свѣктаѣсть вжѣя. И верхѣ того йѣа найвышшого нѣкт там ничѣого йнѣшого, едно вода, ш кото-рой то водкѣ пише шалмѣста: „й вода йѣже превыше нѣсѣ“. ш той то водкѣ пише, во тотѣ водѣ там Бгѣ положиѣк на початкѣ свѣкта. Читай ш том Битѣа й навчѣ са: „Ризы же выплѣкы йако свѣткѣ“. И мѣсацъ сотворѣнъ ш солнца третѣй часѣкти, а зѣкѣз-ды ш сѣмоѣ части. во то ест все шгненѣлаа рѣчкѣ. Мѣцъ со зѣкѣз-дами положиаъ Бгѣ на семъ видимом некѣкѣ. И так не знаеъ нихѣто, йакова естъ главѣнна южъ подъ преисподнѣю краиною й поки тамъ некѣо шперло й где нѣѣѣ край, томѣ то крѣгѣ нѣснонѣ, токмо самъ Бгѣ ш томъ знаеъ, который то его шснонаа и оучѣнѣла.

По тѣм поученю в обох рукописах ѣде опѣданѣ про похѣд Александра до гѣр Сѣмпѣгадѣв, епѣзод про рибу, в якѣй знаѣдено камѣнь-самѣсѣвѣт званий „кормаколѣе“, про чоловѣка, що знаѣшов золото і не хотѣв брати і про возводу Ярослава, що обголив собѣ бороду і за се Александѣр докорѣв йому. На сѣмому опѣданѣ в уг-роруськѣм рукописѣ уриваеъ са, хоча мавмо ще кѣлька обшарпаних карток.

18. штѣходъ Ялександрѣвѣк на полѣдѣнѣнѣю сто-ронѣ до Капернаѣма и до Вѣфѣсанды и до Зѣна городѣкѣ славныхъ и до Тѣрѣ, до ѣфѣсѣ, до Шдонѣ, до Пѣнта великаго, шкрѣжаючи оувѣсѣ свѣткѣ. Сей самѣй епѣзод дословно схожий був і в угрор. ркп., та з него захѣвали са тѣлько двѣ карточки з титу-лом дословно згѣдним з Хѣтарьскѣм.

19. Прихѣодъ Ялександрѣвѣк до Кандакѣи цѣри-ци морскѣн в посѣлѣствѣк. Із сѣього роздѣлу захѣвали са двѣ карткы в угрор. рукоп.

¹⁾ Хіт. десѣтеры некѣса естѣ.

20. Порубшена Александрово на восточные стороны далекие, знати, що ся чинить оутыхъ сторонахъ восточныхъ, тут же оповідано і про смерть Александрову. В угрор. рукоп. сего закінчення нема.

Не вдаючи ся в детальне обговорюванє сих текстів, яким надію ся присвятити окрему розвідку, скажу тільки, що обі ті перерібки мають одно спільне жерело — Александрію так званої сорбської редакції, але автори їх користували ся сим жерелом не однаково, розширюючи, вкорочуючи, перемінюючи порядок епізодів або додаючи нові епізоди з якихсь иньших жерел. Варто уваги, що коли в початкових уступах наші тексти різнять ся дуже значно і формою і змістом, чим ближе до кінця, вони сходять ся чим раз ближе, так що кінцеві епізоди, як ось висше наведена космографія, мають текст в основі тотожний, де відміни лежать тільки в писарських помилках та недоглядах.

Подаю ще тут титули легенд, що знаходять ся в Хітарськїм рукописї обік Александрії, бо ними вяжуть ся сей рукопис із иньшими в одну сім'ю. Ті легенди були вже друковані д. Гнатюком у Записках т. XVI, 1—38.

1. Повість о единомъ королі, который ходивъ со злодѣемъ в ночи красти; если бы был красти не пошел, то бы был изгинулъ злою смертію (Зап. стор. 4—8).

2. Слово от Патерика о покутѣ, якъ она чоловікови грѣшному встѣ позитечная, хто вѣя по правдѣ выдержитъ, хоч и не на велкы час, абы по правдѣ (стор. 9—13), пор. дод. VII, ч. 11.

3. Уважъ теды, чоловіче, же мусимо муки претерпѣти албо на сем, албо на тамтом свѣтѣ; лѣпше еднѣк на сем, нѣж на тамтом покутовати (стор. 13).

4. Сказаніє о единомъ рыцери славномъ, который надѣяв ся на сіду свою и пробаловал щастя своего вовзати из кождим, а на остаток из смертію (стор. 14—18), звісне оповіданє про лицаря (Аніку) і смерть.

5. Сказаніє о единомъ цесарі Іовнанѣ, котрый был подиѣе пыху супротивко Богу, которого Богъ каралъ (стор. 20—27), пор. Gesta Romanorum, ed. Oesterley, 360 і паралелї 722.

6. Слово о Давидѣ разбойнику (стор. 27—29).

7. Слово о Флавіанѣ разбойнику, который хотѣл розбити монастиръ черніческий, але и сам спасе ся (стор. 29—31).

8. Слово о единомъ пустелнику, который хотѣлъ звѣдати судовъ божихъ, который у пуци сѣдѣвъ ѿ. лѣтъ и на послѣдку хотѣв стратити свою покуту и душу, если бы ему ангелъ не повѣлъ (стор. 31—36), пор. Славяно-русскій Прологъ, изд. Пономарева, т. I, стор. 210.

9. Слово от путнику кнѣги, како въ Цариградѣ святѣйший патріарха Терентий выпил был люгую трутизну из рукъ единого жида (стор. 36—38), пор. дод. VII, ч. 10. Деякі варіанти до сих легенд подав проф. Полівка, див. Narodopisny Sbornik českoslovanský, svazek III, 103—104.

[Далі буде].

Археологічний з'їзд у Києві.

подав

М. Княжевич.

Майже в усіх справозданнях, які появили ся про археологічний з'їзд (ХІ-й), що відбув ся в Києві від 1 до 20 серпня ст. ст. 1899 р., прочитані в різних товариствах, котрих депутати брали участь у з'їзді, або надруковані в часописах, — майже в усіх схарактеризовано з'їзд яко невдатний, що не виправдав покладаних на него надій. Люде, що брали участь у першій Київській з'їзді 1874 р., кажуть, що не вважаючи на те, що від тоді минуло 25 років, за котрі наука сильно поступила, останній з'їзд стоїть далеко нижче від першого.

В декотрих справозданнях автори старають ся пояснити сей факт. Вони вказують на розмірно мале число людей, що справді працювали для з'їзда в київській тимчасовій комітеті, на котрім лежала головна маса організаційної праці; згадують про малу прихильність до з'їзда, з боку київської міської управи; наводять випадкові причини, як неприсутність на з'їзді декотрих визначних представителів науки; далі, майже в один голос, за одну з причин невдачі вважають сумну історію з українсько-руською мовою, через котру не були на з'їзді галицькі вчені; нарешті висловлено й думку, що археологічні з'їзди, в їх теперішній формі, вже пережили свій вік, що пора взяти ся за розділ з'їздів на самостійні з'їзди різних наукових дисциплін, повязаних тепер чисто поверховним чином під загальною назвою археологічних з'їздів.

Безперечно, що більшина з наведених вище причин мала вплив на хід занять з'їзда, але, на нашу думку, головна причина лежить у невдатнім виборі місця з'їзда. Нам на се можуть відповісти, що де-ж і бути археологічному з'їздові як не в Києві, одним із найдавніших міст, що дав останнім часом так багато інтересного для науки. Та діло в тім, що багатство матеріалів — одно, а відносини до нього — друге. Успіх усяких з'їздів залежить від загального настрою публіки, від сяких чи таких течій в суспільности і громаді місцевої, словом, від того оточення, де відбуває ся з'їзд. Від 1874 р., коли був перший з'їзд, минуло 25 років; дякуючи ріжним зверхнім умовам, дуже змінили ся ті течії, котрі були давніше в місцевої громаді, змінив ся її настрій, змінили ся інтереси, і в результаті дуже ослабла та внутрішня звязь межи громадою та країною з її минулим, що лиш одна й могла дати добрий ґрунт для з'їзда. Нинішня громада не мала давньої живущої сили, з'їзд не був нею пройнятий, і через те минув тихо, не викликав оживленя в ширших верствах місцевої громади.

Вище ми навели думку, що археологічні з'їзди в їх теперішній формі не мають уже *raison d'être*. Увага ся справедлива, але справедлива лише по часті. Специялізація в науці змагає ся й розвиває ся, тож справді важко захопити такі безграничні простори, як се хотіла-би зробити широка програма з'їздів, що містить у собі старинности перед-історичні, історично-географічні, етнографічні, юридичні, пам'ятки мови та письма, археографію й т. и. Ми бачимо напр., що лиш одна перед-історична археологія з антропологією дає багатий матеріал для міжнародніх з'їздів, то й не дивниця, що російські з'їзди визначають ся недостачею суцільности, і взагалі малою результатністю у властивій науці. Та сі з'їзди, переносячи своє місце з одного міста в друге, мають і иньшу ціль: розроблене сяких чи таких питань місцевої старини, і тут вони, звісно, ніколи не втратять свого значіння, бо скрізь є ще досить до роботи. Київський з'їзд мав розслідити пам'ятки волинської старини. От ми й займемо ся наперед усього тим, до чого дійшов з'їзд тут.

Не вважаючи на те, що ріжних питань що до Волини заявлено перед з'їздом досить багато, рішено їх лиш дуже маленьку частину, і взагалі на з'їзді Волинь якось то пішла на другий плян.

Проф. Антонович демонстрував Археологічну мапу Волинської губернії, зроблену на взір уже давніше виданої

ним карти Київської губ. Се один із найцінніших набутків з'їзда; на мапі зазначено більше тисячі місць, де є пам'ятки старини або де знайдено щось старинне; доданий текст виказує жерела й вичисляє по повітах матеріал, зібраний для мапи.

Проф. Антоновичу належить іще скільки інших рефератів про Волинь. В рефераті „Про камінний вік на Волині“ автор оглядає різні пам'ятки до сього, а то: спорадичні нахідки, осади, похорони та городища. Що року Волинь дає чим раз більше матеріяла для своєї епохи і треба признати, що се країна одна з богатших. В реєстрації матеріяла, зробленій проф. Антоновичем, окрім нахідок особних річей, вказано на скілька-десять осад і робітень, зазначено два похоронні типи — похорони в могилах і в ямах, обкладених плитами, в останнім разі з урнами, наповненими спаленими кістками, і зачіплено справу про городища камінного віка. Всі ті пам'ятки належать до неолітичного періода, палеолітичного ще не відкрито на Волині, але се ще не доказує, що його там не було, навпаки, сильний розвій неоліта, що перейшов через кілька стадій, може служити за доказ існування палеоліта.

Підчас підготовних екскурсій для з'їзда д. Антонович робив систематичні розкопки могил славянської епохи в Кременецьким, Луцьким і Дубенським повітах. Могил розкопано коло 50 і на з'їзді проф. Антонович подав результати своїх розкопок. Характеристичні прикмети похоронного обряду такі: покійників поховано в ямах, виритих у ґрунті, кладено переважно по одному в кожній могилі, головою на захід, випростованими; часто в могилах стрічають ся останки дощок і колод від домовин. Нахідок річей при кістяках анї не багато, анї вони не різнородні — се переважно прикраси: ковтки, перстені, тузики; далеко менше річей домашніх — се посудина, відра, залізні ножики, зброю знайдено лише в двох могилах.

Іще до пізнішої епохи, вже зовсім історичної, належить реферат проф. Антоновича — „Про місця літописних Шумська і Пересопниці“; місця їх референт означив недалеко сел, що й тепер мають ті самі назви; при тім референт виложив коротко й історію сих давніх центрів Волини.

З рефератом проф. Антоновича про розкопки могил в'яжуть ся два подібні реферати: Катерини Мельник — Розкопки могил у Ровенським, Луцьким і Дубенським пов. Волинської губернії“, та С. Гамченка — Розкопки могил коло м. Мірополя в басейні р. Случі“. Цілю розкопок

д-ки Мельник було прослідити похоронний тип від границі деревлянської землі, від Случи, до країни, зайнятої літописними Лучанами. Могил розкопано дуже багато — більш як 250; похоронні типи, подібні в розкопках — се похорони, що мало різнять ся від описаних проф. Антоновичем, і палене, або властиво — валене до половини, просто в могильних ямах, при чому кістки не збирано в урни, а присипувано землею. Інвентар могил теж не дав нічого визначного, окрім одного разу, коли подібано очевидячки могилу купця, бо коло кістяка знайдено останки скриньки з вагою більшою й меншою. С. Гамченко мав за ціль означити західні межі розпросторення деревлянського похоронного типа, що досить ясно вийшов із розкопок проф. Антоновича в інших місцях Волинської губ. (пов. Овруцький та Житомирський) і Київської (пов. Радомисльський, Липовецький та Сквирський). На думку автора, і в місцевості його розкопок теж пацував деревлянський тип; тут подібано похорони в ямах і палені — в урнах, що або були присипані землею могил або знаходили ся на лінії ґрунту. Нахідки річей скупи: ті-ж перстені, наміста, прясла, ножики і посудина — як похоронні урни, горшки й миски.

Що до антропологічного типа черепів із волинських могил, то сею справою зайняв ся А. М. Покровський, що представив на з'їзді результати своїх обсервацій. Переважним типом черепів був довгоголовий, невеличкої висоти, з вузьким чолом; лице доволі коротке з розмірно широкими виступами лица; мужеські черепи дуже схожі з женськими. Сим рефератом і ще одним того-ж д. Покровського — Про черепи кочовників і обмежують ся реферати з антропології, представлені на з'їзді.

Розкопками славянських могил, зробленими для з'їзда, значно доповнено відомости, добуті попередніми розкопками, і маємо вже досить матеріялу для оцінки похоронного типа більшости сторін Волини. Та за те що до інших пам'яток старини систематичні досліді ще дуже незначні, і тут треба ще чимало праці. Не досліджено ще напр. осад камінного віка, не вияснено їх поділу на давніші і новіші, хоч здобутий матеріал може вже дати на се деякі вказівки. Про надрічні осади р. Західного Буга від Береста до Володави подав реферат М. Біляшевський, але він дослідив лише невеличку частину побережа ріки, а про те й на такій довжині відкрито більше як 30 осад — із сього можна віркувати, скільки їх можуть дати береги інших рік Волини. Камінному вікови присвячено й невеличкий реферат д. Житин-

ського; складав ся він із двох частин: у першій референт зазначив декотрі нахідки камінного знярядя у басейні р. Стира, в другій був виклад монографії Е. Маєвського про особливу форму кам'яних сокирок, вироблених із вапняного пісковця, котрі знаходять по берегах верхнього Буга та Стира (Erazm Majewski. *Toporki kamienne z okolic górnego Bugu i Styru*, в *Pam. Fizyogr.* т. XV і окрема відбитка, Варшава, 1898).

Ще в далеко гіршому становищі стоїть справа про городища Волинщини; хоч каталог їх і зроблено, але науково досліджено лиш одиниці. Взагалі справа про городища — одна з найслабших в археології України і дальші археологічні досліді можуть бути дуже користні, звернувши увагу власне на городища.

Одна з нечисленних загальних справ, зачеплених на з'їзді, дотикала ся збереження старинних пам'яток. Її зняв проф. Маркевич, поклик його прийнято прихильно, але мабуть на сїм і стане. Для нас важно те, що вкупі зо справою про збережене, проф. Маркевич зняв і справу про опис пам'яток старовини — тут більше шансів на здійсненє, треба лише солідарної праці багатьох людей. Нічого, розумієть ся, й балакати довго про те, як багато у нас незвісного або лише з чутки звісного матеріяла що до пізнішого періода нашої історії: ріжних будинків, начиня, образів, зразків різьби, портретів і т. и. — тут одна Волинь може бути невичерпним жерелом. Усе те протягом часу нищить ся, перероблюєть ся, затрачує ся, пропадає, й давно вже пора було подумати про систематичне описанє й виданє сих останків дорогої й близької нам старовини.

Задля студпованя одной категорії сих пам'яток, а то: церков, костелів і образів, М. Істомін зробив перед з'їздом екскурзію по Волини. Але очевидячки екскурсія мала досить спішний характер, тай екскурзант не був до неї підготовлений, бо два його реферати — Фрески XVII—XVIII ст. в церквах і костелах пол.-зах. Росії та відгуки минулого в них" і „Найголовніщі прикмети іконографії на Волини від XVI до XVIII ст.“ не визначали ся багатим змістом.

Нам лишає ся згадати ще про один реферат що до Волини. Він теж був результатом екскурсії, але екскурсії археологічної. І. Каманін відвідав скілька провінціальних архівів Волинської та Подільської губ. і представив на з'їзді загальну характеристику їх стану. Як і треба було сподівати ся, архіви

ті найшов він у неможливому стані і майже в усіх них папери по просту призначені на знищенє.

Наведеним вище і вичерпує ся діяльність з'їзда що до минулого Волини. В програмі з'їзду було ще зазначено екскурзію членів у декотрі цікавіші історичні пункти Волини, але екскурзані сеї не було, лише председателька з'їзда гр. Уварова їздила в Луцьк, Володимир-Волинський і Ковель.

Покінчивши з Волинею, оглянемо як найкоротше реферати про иньші частини України.

Не вважаючи на те, що всіх рефератів було подано над 130, дуже й дуже багато з них навіть не варті назви рефератів, — до того зміст їх мало цікавий і припадковий. Не знаємо, чим пояснити сей факт, що серед підготовленя до з'їзду заявляє ся чи мало цікавих питань, з них ладить ся немов програма з'їзду, програма досить суцільна, що відповідає задачі з'їзду — осявітити минуле сеї чи тої країни, та коли справа дійде до вивчення програми, то все перевертає ся до гори дном і випливають на верха питання, про котрі й не було розмови, основні-ж забувають ся, ті нові питання по найбільше дуже сумнівної наукової стійности, їх піднімають лише на те, аби що небудь сказати на з'їзді.

Зваживши сказане вище, ми в рефератів, що дотикають решти України, зупинимо ся лише на тих, що внесли що небудь нове, зачепили яке небудь питанє загальнішого характера, — про иньші прийде ся лише згадати для повноти.

Окрім мапи Волинської губ. проф. Антоновича, на з'їзді була приладжена друга археологічна мапа — Подільської губ., зроблена звістним дослідником Подільської старовини сьвящ. Е. Сіцинським.

Приклад археологічних мап потяг за собою пробу зложеня історичної мапи Чернигівської губ. до XVI ст., зробленої проф. Голубовським і Е. Кивлицьким. Праця буде ведена далі й обійме й Полтавську губ., буде протягнений і період — до половини XVII ст. На карті зазначено осади, про котрі є звістки в ріжних жерелах.

За останні роки досліді перед-історичної епохи на Україні і головно в Київській губ. дали інтересні відкриття. Маємо на увазі розкопки д. Хвойки на Кирилівській улиці в Києві, де знайдено палеолітичні осади, та в околицях Трипілля, де знайдено очевидячки останки осель епохи перехідної від каменя до металу, з масою писаної посудини. Сим двом відкриттям і були

присвячені реферати проф. Армашевського (про палеолітичну осаду) та І. Покровського і Хвойки (про трипільські нахідки). Але треба сказати, що не вважаючи на важність сих нахідок, вони ще серйозно не вистудіовані і де в чому, особливо трипільські находки, викликають ряд сумнівів, на що по часті звернули увагу й опоненти прочитаних рефератів.

Н. Бранденбургі, у рефераті Аборігени Київської землі, зачепив похорони зі скорченими кістяками, признаючи їх останками первісної людности країни. Референт старався прикласти до того декотрі відомости давніх писателів, у котрих подибуєся ім'я Кіммерійців; у звязи з сим і час тих похоронів він відсуває на початок християнської ери, основуєся на нахідках у могилах побіч камінних і декотрих металевих, навіть залізних річей. На думку проф. Антоновича, що відповідав референтові, прикладати їх до такої пізньої епохи не можна, бо ті річи, які подибують ся, вказують на камінний вік і по часті на перехідний час до мідяного та бронзового. Нічого нового не дає реферат проф. Кулаковського — До питання про фарбовані кістяки, де автор зачепив техніку закрашування й навів декотрі культурно-історичні паралелі, що мало належать до сеї справи. Окрім археологічної мапи, перед-історичні старинности Поділя заціпав реферат д. Пулаского — Археологічні нахідки в Подільській губ., що мав характер пояснень виставленої референтом колекції. В. Ляскоронський захопив своєю екскурзією, порученою тимчасовим комітетом для впорядкованя з'їзду, дуже великий район у басейні р. Сули, ось чому й виводи його, виложені в рефераті — Про городища, довгі (змнєві) вали та могили в басейні р. Сули вийшли досить поверховними й швидкими. Ся місцевість вимагає ще пильніших дослідів, після них і будуть можливі характеристики сеї чи тої форми памяток. У другім рефераті — Нахідки римських монет у басейні середньої Придніпрянини, д. Ляскоронський зазначив місця нахідок монет, котрі, як і треба було ждати, розложені за бігом значніших рік. Кераміці надає ся все більше й більше серйозне значіне при рішеню питань датованя та означеня певної культури. Проф. Е. фон Штерн показав, яку цінну услугу може зробити кераміка навіть історії, а то в рефераті — Значіне керамічних нахідок для культурної історії чорноморської кольонізації. По керамічним виробам референт установив цілий ряд впливів на кольонії, починаючи з найдавнішого мілетського, — й кінчаючи Римом.

По перед-історичній археології наведеним вище майже й вичерпує ся все, що дотика української старовини. З рефератів, що не йдуть до сего району та загального характера — годі не згадати про два. Перший — проф. Мілюкова — Про результати розкопок, зроблених Російським Археологічним Інститутом у Константинополі в осени 1898 р. біля с. Пателі, коло озера „Острова“ в Македонії, по обробленю матеріяла, по широкому прикладу порівняного метода для поясненя відкритої культури може бути взірцем для подібних праць. У названій місцевости досліджено могилу з гальштадського періода (800—700 р. перед Р. Хр.) і значіне розкопок лежить у тому, що ними поповнено середущий вік межі памятками гальштадської культури на полудни, в Греції, та на півночі, на Дунаю. Другий реферат — проф. Нідерле — Про час переселеня Словян із півночі Карпат на Угорщину, викликав дуже живий обмін думок, що поясняє ся як інтересом покладеної теми, так і викладом і аргументацією референта, що сполучив факти історії, археології та антропології для піддержаня своєї думки. Найдавнішою батьківщиною Словян проф. Нідерле вважає басейн Висли, на півночі від Карпат. Відси Словяне стали розходити ся на захід і через Карпати — на полудень, у теперішню Угорщину; час сього переходу треба відсунути, против дотеперішніх поглядів, до епохи перед Р. Хр. Був поданий ще один реферат із загальних питань — В. Л. Городцова — Доконечність виробленя номенклятури й системи описаня перед-історичної кераміки. Референт зробив пробу в сїм напрямку, але, на нашу думку, особливо практичного усьпіха ся проба не буде мати, тай саму номенклятуру й систему в подробицях важко уставити і вони не так конче потрібні.

Звісно, більшість рефератів заціпала вже часи чисто історичні. Через велику численність відділів, на котрі розпадав ся з'їзд, зміст їх мав дуже різнородний характер. Найбільшим оживленем визначала ся секція археологічна, тут піднято й найбільше загальних питань, бо стан архивної справи в Росії вже давно викликав голоси за повну її реорганізацію. З таким проектом, правда, невдатним і практично ледви чи можливим, виступив проф. Самоквасов у рефераті під назвою Централізація державних архивів у Західній Європі, в звязи з архивною реформою в Росії; референт пропонував завести центральну архивну управу, центральний дер-

жавний архив і ряд краєвих та губерніяльних центральних архивів. Коли перша інституція може, і навіть повинна бути здійснена, то при переведенню в жите другої частини проєкта неминуче мусить зустрічатися маса перепон з огляду на існування вже скількох краєвих архивів. З інших рефератів сеї секції зазначимо отсі: реферат П. Львова — Російське праводавство про архиви, котрий показав, що властиво нема ніякого праводавства, котре би, окрім чисто канцелярських, мало на меті й наукові цілі, є тільки ряд спеціальних розпоряджень різних міністерств; на решті референт доказував доконечність упорядкування сеї справи через вироблене основних тез праводавства. Проф. Багалій, вказавши на те сумне становище, в яким знаходиться архив при Харківському університеті, зняв питання, зустрічене прихильно з'їздом, про доконечність заведення центрального Харківського архива. В другім рефераті проф. Багалій, ілюструючи свою думку прикладами, звернув увагу на історичні матеріяли, яко жерела для археології. Справді, з сього боку історичний архивний матеріял дуже мало досліджений, а відомостей в ньому маса. О. Левицький в рефераті — Про долю актових книг до історії Південно-західної країни й України вказав на їх зміст, на пропажу більшости їх і на заходи зроблені для їх захорони. Інший характер мав його-ж реферат — звичайні форми шлюбів на Україні в XVI—XVII ст., оснований на документних відомостях, виявив основну знайомість автора з побутовим боком життя того часу; центр викладу був у доказі панованя, і за тої епохи, давнього руського погляду на шлюб яко на цивільний договір. Серед інших рефератів вкажемо ще один І. Каманіна, — Головні моменти в історії розвою південно-руського письма в XV—XVIII ст.; се ось які моменти: самостійний характер — до половини XVI ст., вплив іотики — до початку XVII ст., вплив польського письма (на правому березі) і велико-російського (на лівому) — до кінця XVIII ст., і на решті перевага велико-російського.

Заслужений успіх мав на з'їзді реферат О. Николаїчика — Початок і зріст Полтавської Вишневецької чини, по відомостях Литовської Метрики; новина матеріяла, в звязи з його повнотою, дали можливість референту нарисувати ясний образ захопленя — головного способу, за який брали ся Вишневецькі для побільшення своїх маєтностей. Проф. Дашкевич, у рефераті — Кілька здогадів про початок

українського козацтва (до кінця XV ст.) бачить той початок у воєнно-промислових відділах, з атаманам на чолі, що появилися на краях литовського Поділя та Київської землі. Подано ще скілька рефератів до історії України; наводимо лише їх заголовки: В. Щербини — Останки козацтва в правобережній Україні та Українські староства по ілюстраціям XVIII ст.; Д. Еварницького — Про число, порядок і топографію Запорозьких Січей; О. Радакової — Відомости ревізій і компутів про економічний побут української суспільности в XVIII ст.; Д. Міллера — Пикінерські вербунки; А. Половцева — Про українських козаків на французькій службі в 1646 р.

Історична топографія, що так тісно звязана з археологічними дослідями, була репрезентована на з'їзді дуже слабо. Окрім вказаного вище реферата проф. Антоновича, два подав д. Бунін, перший — про міста Липецьк і Варгол, і другий — про ворота, що згадують ся в літописи під 1267 р. Референт хилить ся до думки, що Липецьк міг займати місце теперішнього городища недалеко м. Сум, Варгол — недалеко теперішнього м. Варгола в Глухівському нов. Чернігівській губ., а ворота — коло Тарнави на р. Пор, у Красноставському пов. Люблинської губ. Проф. Кулаковський, в рефераті До історії Боспора (Керчі) в XI—XII ст. прийшов до виводу, що Керчь належала до Тмутараканського князівства.

В відділі церковної старовини можна вказати на реферати: сьвящ. Е. Сіцинського — Огляд найдавніших церков Подільщини; проф. Лашкар'єв — Пояснене церковної старовини м. Чернигова та В. Николаєва — Стіни в середині Великої церкви Київо-Печерської Лаври після знятя з них тинкування; в останнім рефераті було вказано на те, що зберігло ся від давньої церкви: не знайдено ані мозаїки ані фресків, — одні стіни, тай ті зберігли ся не вповні. Реферати в відділу мови й письма та етнографії не дали нічого, про що варто би згадати. В відділі нумізматки був один реферат, А. Череніна — Про київські монетні гривни. Київську шестикубну срібну гривну референт уважає за основну одиницю давньої руської чи тісніше — київської монетної системи.

Нам лишає ся ще сказати про ті загальні питання, число й характер котрих головно служать показником рівня, що на нього підняв ся з'їзд, а разом і успішности з'їзда. На київськім з'їзді таких питань можна вказати всего два. Ір. Уварова зачепила справу — Про науку археології в російських

університетах, супроти браку катедри, де би подавано хоч найдоконечніші відомости, напр. з перед-історичної археології. В результаті, з'їзд ухвалив просити, аби заведено самостійну катедру перед-історичної археології, котра повинна розвинути ся в катедру первісної культури взагалі, на котру в Західній Європі звертають таку увагу. Розуміє ся, від такого бажання з'їзда до здійснення його ще дуже далеко. Що до другої пропозиції зробленої проф. Маркевичем — Про збережене старинних пам'яток, то ще з більшою певністю можна сказати, що справа так і лишить ся в країні добрих бажань, бо суспільність іще не доросла до розуміння своїх обов'язків що до спадщини минулих часів.

Археологічні вистави, що звичайно товаришать археологічним з'їздам, були улажені й при київським з'їзді. Їх було дві — одна в університеті, з перевагою старини перед-історичної, з каталогом вистави, друга, в Музею Старини і Штуки, де побіч первісної старовини (головно з розкопок д. Хвойки), були гарно репрезентовані й старовина середньовікових колекцій дд. Ханенка, Чернєва й Музея, та українська (колекція В. В. Тарновського).

Самостійними виставами можна вважати й виставу рукописей і старих книжок (у Центральнім Архіві) та картографічну (в Бібліотеці університета).

Київський з'їзд тяг ся дуже довго, власне тяг ся, так що й провідники його і члени, котрі видержали до кінця, зітхнули лекше, коли на решті з'їзд закрито.

Miscellanea.

Довжанське Четвероевангеліє.

У о. Івана Озаркевича в Болехові бачив я рукописне євангеліє, що належить до церкви в селі Довжка, філії Болехівської парафії. Се євангеліє здавна вже не служить до церковного вжитку, і хоча належить до новіших рукописів (писано, як побачимо далі, 1596 р.), та про те я подаю його опис і деякі виривки з його тексту, а власне передмови до чотирьох євангелій. Чиню се з уваги на те, що на маргінесах рукопису знаходимо деякі досить цікаві записки, тай і на те, що загалом докладних звісток про старі рукописи, які знаходять ся доси по наших селах і місточках, у нас доси публіковано дуже мало.

Довжанське Четвероевангеліє, писане грубим полууставом, з киноварними оздобами перед текстом, киноварними титулами і киноварними примітками на полях. Рукопис добре захований, в старій шкур'яній оправі, менше fol., обіймає 246 нумерованих карток, писаних кількома руками; при кінці між к. 244 і 245 вирізано дві картки. Книга писана в кінці XVI в. в р. 1596, та списувана з якогось старшого оригіналу, коли судити з старого правопису і рідких слів та форм у тексті. Зміст рукопису ось який:

1. Єкзаніє пріємлѣшеє вѣсего лѣта число євѣльское і євѣльством пріятіє Фкждоу начинажт и до гдѣ стают. На стор. 1—3 йде передмова, а далі „Єкзаніє йже на вѣскѣ днѣ длѣжное глѣти см євѣглїє нед[є]лѣм вѣсего лѣта“, починаючи від Паски (стор. 3—18).

2. **Єже ѿ Мадда сѣо євѣгліа главы** (стор. 18—21).
3. **Ѡѣ филакта архієїна Българскаго прѣдисловіе єже ѿ Матѣа сѣгѣ євангеліа** (стор. 22—28).
4. **Ѡ Матѣа сѣоє влѣвѣстіе** (карта 15—76, стор. 29—151).
5. **Єже ѿ Марка сѣгѣ євѣгліа главы** (стор. 152—153).
6. **Прѣдисловіе ѿ Марка сѣгѣ євѣгліа** (стор. 154—156).
7. **Ѡ Марка сѣоє влѣовѣствованіа** (карта 79—119).
8. **Єже ѿ Лѣки сѣгѣ євѣгліа главы** (стор. 239—242).
9. **Предисловіе єже ѿ Лоуки сѣгѣ євѣгліа** (стор. 242—243).
10. **Єже ѿ Лоуки сѣгѣ євѣгліа** (карта 123—194).
11. **Єже ѿ Іван[а] сѣгѣ євѣгліа главы** (стор. 387—388).
12. **Прѣдисловіе єж[е] ѿ Іван[а] сѣгѣ євѣгліа** (стор. 388—391).
13. **Ѡ Іванна сѣгѣ євѣгліа** (карта 187—236 г.).
14. **Сѣворник вѣм мѣем сказжа главы кѣ ємоуждо євѣгліа нѣбранним сѣымъ нѣ празникѣм влѣдчим** (карта 237—246).

Надто маємо ще на стор. 244 і 392 дві записки о. Івана Терлецького Симеоновича пароха Болехівського, одну польсько-латинську, а другу руську. Подаємо їх тут дословно.

I. Starzy Rzymianie winszując szczęśliwych progressow u wszeliakich pomyslных pociech przy dobrym zdrowiu Panom u Cesarzom swym rozmaite Encomia u laudes Serdcem u Affectem zyczliwym pod niebiosa ich wynosząc z ust swych wydawali, nie mniej tez u ia vbogi Bogomiodca przy dobrym Zdrowiu takoweyze godnosci u Zwierznosci, na którą najwyszszy Pan za vnanimi concessu tak tak [sic!] Zwirznosci Duchowney iako u swieckiey konsekrowawszy na biskupstwo nilepolskie u szuffraganstwo Lwowskie, zycę vprzeymym Affectem z serdca vprzeymego, Abys Wny Msci Pan długoletnie szczęśliwie żył u Panował, a mnie w lasce u w opiece swey Panskiey chowac u Błogosławic raczył. Ivan Terlecki Jusenic, Presbiter Bolechoviensis. Manu ppia.

Tria mirabilia Mirandi
In Polonia vidi:
Stephanum Regnantem,
Zamoyscium imperantem,
Socolovium contionantem.

Primum est durum: scio me esse moriturum.
Najpierwszy raz płacze, wiem że umrę.

Secundum plango: morior [sic!] nescio quando.

Powtorę płaczę, że nie wiem kiedy umrę.

Tertium flebo: post mortem nescio ubi manebo.

Po trzecie płacze, że po śmierci nie wiem gdzie się obrocę.
Tria mirabilia mirandi et quartum penitus ignotum.

II. На стор. 392 руським скорописом:

Ѡрациѣ На Рождество Іс Хрѣтово.

Славникъ поетове Равкадєсъ и Клавдиєсъ гды цертамкна на вѣдокъ вѣставили. Равкадєс намалювал такъ мѣстерне іагоды, же птацѣтво мнѣмлючи быти правѣдныи на театрѣмъ прилѣтали. Клавдиєс намалювалъ заслонѣ, которой заслонѣ вшистокъ свѣтъ видивокати сѣ не могъ. През тие іагоды розвѣтѣ сѣ быти ошѣкани свѣта, которое сѣ стало през предка в раю. Заслона засъ, з под которой Монарха и потенѣтатъ сѣмъ нѣныхъ и земныхъ стѣпилъ в стровѣ Панѣнства непокаланого. Тераз нешгорненный шгорненным сѣ стає и в животѣ Материнскомъ Маетатъ всѣдѣ. Тераз непонятій в тѣлѣ людскомъ свѣтъ сѣ показѣ. Іако сѣнце чѣстостъ кристалювѣ пронимає, такъ Зєавитєл без зєпєкованѣ панѣнства Слово предѣвѣчной мѣдрости тѣло чловеченѣства на сєкє при[и]мѣ. Которого фѣстѣ и днѣ пожаданнаго Рождєства Іс Хрѣа дочекавш в добромъ здоровію в домѣ Блѣцѣк презєнѣтѣемъ, просіачи шного, абы тѣ на сѣмъ падолѣ земномъ проживши долголѣтне цасливє шного високого ємѣпѣрѣ домѣстити рачилъ. Чєго іа іако Бѣгомольца Кіліцѣк зычѣ мѣти, и ново нарожденнимъ Іс Хрѣтомъ поздоровлюѣ.

Іваннѣ Терлецький Євмєшновичѣ, сѣщенникѣ Болєховский.

Рєкѣ Бѣжєго Нарєжд. Ѡ ѣ х ѣ ѣ. Класною рѣк.

На марѣнесах рукопису знаходимо ось які приписки:

Стор 1 з боку вдовж рукопису скорописом: **Єтє Євангеліє єсть церкви Должанской храмѣ Сѣгѣ Василіа Великаго.** N. Szadurski Edzv. mp.

На тій самій стороні в нѣзу блідим чорнилом, незугарним полууставом: **Іванѣ свѣщеникѣ довѣжаньскийи рѣлѣки Єтаниславо** [далі недописано].

Стор. 130, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 142, 143, 145, 146 — вкладна дрібним полууставом зближеним до скоропису: **Изволенієм шѣа и поспѣшенієм сѣа и сѣврѣшнієм сѣо дѣа и сѣпѣсѣ сѣа книга именем євѣгліє тетрѣ ѣ сєлѣ Долѣцѣк ѣ покѣтѣк долиньском ѣ панствѣ єї мѣи панєй Коциной за краал ігѣ мѣ полскаго Жикмонта Швєда при іппи Гєдишнѣк Болєванѣ. Я коупив сѣю**

книгу рав вож. Кость и своєю женою ѿгафією, дал за ню 5. золотых [дали пару слов вишкрябаво] и предал ей до цркке должанской до храма стого Василія. И хто бы хотѣл ей ршити ѿ той стой цркке, тот власный Кость вѣдет ис ним сѣд имѣти пред мѣтивым вѣгом. помани ги Костя, ѿгафію, Протаса, Мрїю, Федора, Матдея, Антонія, Іакова, Андрея, Луку. рок. вож. а ф ѿ мца ноєвріа ка.

Стор. 148, 149 підпис полууставом на маргінесі в визу: а се вѣплена та книга євгліє. коупіла сию книгоу Протастка и сыном своим ис Костем и з Мафѣшм.

Стор. 244 в визу: а сіа кнїга вѣплена за спеніє грехок своих.

Стор. 386 в визу полууст. за ра[ва] вжїа Протасїа и за сына своего Федора и за родїтели єа.

Стор. 471 по закінченю евангелія Іванового, полууставом: а сіа кнїга поставлена до цркке должанской 8 престола вжїего и стго Василїа. и придает са до рѣк богомолца Ілїа. а сію книгоу кто бы ршил ѿ цркке должанской и ѿ вѣмолца Ілїа, то воудет имати сѣд пред милым вѣгом. во сіа гнига [sic!] коуплена за спеніє грехок своих в к[к]кы аминь.

Стор. 472 порожня. На стор. 154—156.

Прѣд[и]словіє ѿ Марка стго євгліа.

Єже ѿ Марка стго євгліє по і-тих лѣтѣх Хѣа възнес[є]ніа списано бы в Римѣ. вѣ оубо съ Марко ПетрѸ оучникъ же и послѣдователь, вгож[є] и сїа своего именуєт Петръ, дхѸвнаго іакѣ, іак[о] нарицааше с[а] Іѡаннь аневѣйже Барнакѣ, нж и Павелъ съисходен. ѿвѣче оубо съ Петромъ прѣвѣван[є] мншжає. и вѣ Римѣ вѣрїни не тѣчїж без писанїа проповѣдати, нж и писанїемъ илложити тѣмъ іаж[є] ѿ Хѣа кжплл, єдва оубо покиноук са съписа. ПетрѸ же ѿкрѣкено бы ѿ Бѣа, іако Марко списа вѣговѣстїє. видѣвъ оубо илвѣствокавъ іако истинно. тако і єппа єго посла вѣ Єгипет, идеж[є] проповѣдав вѣ Александри же црковь състаки, вѣ полвденїки странѣ вѣсѣхъ просвѣти. Єс[тѣ] же начрѣтанїє євгліа іакѣстѣкно и ничто ж[є] имьпї покровено, привлїз же по вѣсемъ Матдеѡки сътичет сѣ ѿвгліа, разкѣ іако Матдеи пространїиши. и іако оубо Матдеи єже по пѣти рожденїє Гнє вѣ началѣ поминает, съ же ѿ прѣрка начат Іѡаньна. тѣмъ же нѣцїи аще испьитнїише мнит са, сїце оубо нѣкжл мьслъ рѣша ѿ євгланстѣхъ: иже на ХероувимѸхъ сѣдлї Бѣ нхъ же четкороличны [sic!] писанїє глєт, прѣдл нам четкороѡвразноє євгліє, єдинѣмъ же дхѸомъ сѣдржимо. іакож[є] оубо Хероувимомъ кѣємоуждо єдїно лице рѣша подобно лѣкоу, инож[є] члѣкоу, ино ѡрлѸ и ино тѣццю,

снж[є] євгльскыа проповѣди кжплл. єж[є] оубо ѿ Іѡаньна євгліє имат лѣкко лице, црко вѣ лѣкы и владычѣствѣно; такожд[є] оубо ІѡаньнѸ ѿ цркаго и влѣдѣскаго сана, вжтѣка словжъ зачатъ рик: „вѣ началѣ вѣ слово“. а єже ѿ Матдеа члѣколичнѸ, єже вѣ по пѣти рожденїа и вѣчлѣчїа словжъ начат. ѿ Марка ж[є] ѡрлѸу прикладаємо, ѿ прѣрѣстѣка вѣ начат Іѡаньнока, прѣрѣска ж[є] вѣ вѣгдѣть прокиднїтѣна сжци и ѡстро даанжл видѣци ѡрель є. рѣша оубо ѡрлѸа ѡстрозрїтѣна сжци выти, іако ж[є] єдинѣ тѣчїж ѿ иныхъ жикотныхъ кѣ снццю моци кѣзирати не номизаж [sic!]. тѣццю ж[є] подобно єж[є] ѿ Лоукы, тѣмъ же и ѿ сцинѣстѣка Захарїина начат, и тѣлцѣ же вѣк тогда жрем ѿ [sic!] грѣсѣхъ. начинаємъ оубо Марко євгліє ѿ прѣтечѣка ирѣвѣванїа и показанїа. слыши оубо что рѣч[є]. Зачало євг. ІѸ Хѣа сїа.

Прѣдословіє єже ѿ Лоукы стго євгліа (стор. 243—244).

Лоука вжтѣвныи АнтїохїаннѸ вѣ вѣ родом, врачъ хитростїж, и вѣнѣшней прѣмдрости много не тѣчїа же, нж єврейское наказанїє илзѣк до конѣца, вѣ Ієрлїмъ пришед и Гѣ нашъ наоучашє. іакоже нѣцїи реконїа и того выти ѿ сѣдм[д]сати аплѣ и ѿ мртѣхъ вѣстакїна Хѣи стрѣсти сѣ Клопож. възнесїи Гѣи и Павлоу кѣровавшжъ выти съшѣствѣннаа и послѣдователь [sic!] томоу, глѣ Павлоу. и оубо съписавъ євгліє сѣ вѣсѣкнѣмъ илзѣкѣствомъ, іакоже и самое то начало єго ѡвѣвѣлѣет, по илнѣдѣсѣтѣхъ лѣтѣхъ Хѣа възнесїїа. пишєт же вѣ Фѣѡфїлоу сирѣклитїкжъ сжциоу и кнасю во, єж[є] дрѣжавнѸи на кнасѣхъ игемонѣхъ глѣнє сѣ. и Павелъ рѣч[є] вѣ игемонжъ Фїстоу: „дрѣжавнѸи Фїстѣ“. и вѣсѣк члѣкъ вѣолюєнкѣи дрѣжакоу над стрѣтми вѣспрїємъ Фѣѡфїа є дрѣжавнѸи, сирѣкѣ вѣолюєнцѣ, иж[є] достонн є по истиннѣ слышати стго євгліа.

Прѣдисловіє єж[є] ѿ Іѡана стго євгліа (стор. 388—391).

Иже дхѸа сила вѣ немощи сѣкрїашєт с[а] іакож[є] писанно є и вѣкроуємъ. вѣ немощи же не тѣклє тѣчїж, нж оубо слока и прѣмждрости на илзѣцѣ лежациж, и се іавѣ ѿ многихъ оубо илнѣхъ, нач[є] же ѿ иж[є] ѡ великомъ вѣословѣ и вратѣ Хѣа вѣгдтїоу зрїмѣкѣмъ сѣворѣк вѣрѣ оца вѣ, тѣ же хитрѸ ѡчѣсѣжл прохода не точїж не наоучєнъ вѣ іоудѣ[и]скаго ієлїнѣскаго наказанїа, нж и ѡноудѸу вѣзѣкнїишнѣ, іакож[є] и вжтѣвны[и] Лука вѣ дѣканїнѸхъ сѣвѣдїтѣлѣствѣтѣ ѡ нем. ивѣ ѡчѣство єго хждо и не нарочито, іак[о] село выти не словесныа нж рѣварьскыа хитрости. Видѣсїада вѣ сєго илзнє, нж ѡвѣа сїцевѣи не книгочїи, не нарочиты, иж[є] ничтож[є] имьпї словѣщєє. вїждѣ коєго оублжчи доуха,

іакож[є] іаже ни єдинь ѿ ѿных трієхъ єв҃галисть прѣвое на иаоу-
чи, сіа сьгрѣмѣ, понеж[є] ѿнѣмь оупражнѣжцимѣ ѿ телесныхъ
Хвѣхъ и ничтож[є] ѿ прѣкчнѣмъ єво быти[и] іаснѣше ни ѿбъ-
іавленѣнѣше рекшемъ. погрѣба вѣ, да нѣкогда икѣци долѣ пак-
жѣщен и ничтож[є] високо разоумѣти можшиєн вѣзненѣжат
Хѣ тѣгда прѣвѣе бытѣе прійти, єгда ѿ Маріа родѣ, а не прѣ-
вѣчно ѿ оца родити, єже вѣскко пострада и Павелъ Самосат-
скимъ. сего рад[и] великимъ Іванъ о горнемъ рожденіи вѣспрѣмлет,
і оубо ниж[є] вѣпашеніа Слова не вѣспоманюу, тѣ ѿстави. рек
вѣ: „и Слово пакт вѣ“. іакож[є] икѣци рѣша, іак[о] мѣша єго
православнѣи написати тѣмъ ѿ горнемъ рожденіи, іакож[є] іакли-
шимъ са нѣкимъ єретикимъ вѣ днѣхъ ѿнѣхъ прѣдажнѣмъ чѣка про-
ста быти Іса. єгда же, гѣть с[а], стѣи іаже иныхъ єв҃галисть про-
чет, подикити с[а] тамо, еж[є] ѿ вѣсемъ истиннымъ повѣсти, по-
сѣди же, іак[о] здрако імашимъ и ничто ж[є] вѣ бл҃гати рекшемъ
апшм, іаж[є] не іасно рѣша ѿни[и] или ськрѣшенѣ ѿставнша.
сіа же ємѣ распрѣстрѣти и иъяснити и приложити своимъ бл҃-
говѣстѣемъ, єже сѣписа вѣ Патмѣ островѣ заточєн прѣкываа по
лѣ. лѣтѣхъ Хѣа вѣзнесеніа. любѣше же с[а] пач[є] вѣскѣхъ оубѣ
Іванъ Гмѣ, іак[о] простѣ ж[є] и кротокъ, бл҃гоуравнѣи[и]шн и іако
чистѣ срдцемъ, сирѣч дѣтвнникъ. єгож[є] ради дарованіюу вѣвѣ-
рєнь вѣ и невидимымъ многымъ тайнѣсткы насладивѣ са. „бл҃же-
ни бо, реч[є], чистѣи срдцемъ, іак[о] тѣи Бѣ оубрат“. вѣ же оубо
и сьродникъ Гѣи, и како, слыши. Іѿс[и]фѣ иже прѣтѣ ѿвѣржнникъ,
імѣше ѿ прѣвѣа жены дѣтєи сѣдѣмъ, чєтыри мѣжєскѣ поль
и три женскѣ: Марѣдж, Єсфирь и Саломѣж. сєж оубо Саломѣж
снѣ вѣ Іванѣнъ сѣ. ѿвѣрѣтаєтєа оубо Гѣ оубѣць єго сы, понеж[є]
бо ѿцѣ Гѣи Іѿсифѣ, єгож[є] Іѿсифа дѣци Саломѣи, сєстра оубо
Гѣи сіа вѣмѣнѣтєа. тѣмъ же и сєж снѣ Іванѣнъ сєстричищѣ Гѣи.
не неподѣвноже васнѣ імена матери ж[є] єго и самогѣ єв҃галистѣж
разгнѣти. ико мати оубо Саломѣи нарицаємаа тѣкѣжєтєа мир-
наа, Іванѣ ж[є] бл҃гдѣтѣ єа. да вѣс[тѣ] оубо вѣка дша, іаж[є]
мирна вѣ члѣкмъ и по дшн ѿ страстєи мѣти кываєтѣ бжтвннѣмъ
бл҃гдти. сѣмотрѣмъ ж[є] и нѣчѣто чюднѣнше сѣлючившєє ѿ сємъ
стѣмъ єв҃галистѣк! тѣчѣж бо сѣ три мѣркѣ авѣкѣтєа: імы
єствѣноуѣ Саломѣж, и гршм, снѣ бо громовѣ єв҃гальскѣ[о] ради
вєлєглєсїа, [и] Бѣж, „сє бо реч[є], мѣти твоа“. понеж[є] сіа снѣ
імѣат, да начнемъ иже глѣмъ разнѣтѣе: „Вѣ нач[а]лѣ вѣ Слѣво“.

Завважу при нагодѣ, що подана тут ієнеольотія сѣв. Івана
євангєлиста нагадує звѣсне оповѣданє константинопольского монаха
Єпѣфанія про житє Богородицѣ (див. Памятки II, 379), що також

робить Саломію Заведєєву, матір сѣв. Івана євангєлиста, своячкою
Богородицѣ. На пізній візантійський смак — перероблювати всякі
місця сѣв. письма на загадки, вказує також закінченє сєї перед-
мови, де виказуєтѣ ся, що сѣв. Іван євангєлист мав трѣохъ матерєй.
Варто би знати, чи перейшло сє місце в яку небудь із пізній-
ших, в сєреднѣхъ вѣкахъ такъ розповсюджєнихъ збѣрокъ загадокъ на
бѣбійні теми?

Др. Іван Франко.

Незвѣстний лист Мазєпи до міста Львова.

В рукъ бѣбл. Оссолїнєськихъ у Львовѣ, N. 1447, стор. 337—8,
подибуємо копію польського листа Мазєпи до львівськихъ мѣщанъ,
в підписомъ гєтьмана, але безъ дати. Зъ нього виходить, що львів-
ськѣ мѣщанє посилали до Мазєпи, коли вінъ ішовъ зъ підмогою
королеви Авѣустови, послѣв, щобъ минувъ зъ козацтвомъ Львівъ, Швє-
дами і такъ дуже знищєний. Гєтьманъ прїйнявъ ласкаво послѣв
і у вѣдповѣдь пославъ сєй листъ і в нѣмъ обѣцає минути у своѣмъ
походѣ Львівъ зъ околицями, „хочъ ирїйдетѣ ся за тє накладати
дороги“. Щобъ охоронити мѣсто відъ поодинокихъ козацькихъ вѣд-
дѣлѣв, долучивъ вінъ охоронний листъ зъ вѣйськової канцєляриї. Сє
вмѣстъ листа, писаного зъ тою певною г҃рациєю, якою визначають
сєя усѣ писаня Мазєпи.

Листъ не має дати, але її до певнихъ границъ можна озна-
чити. Згадка про тє, що козаки ідуть у підмогу польському ко-
ролеви, і уступъ про знищєнє Львова Швєдами не дають дозволу
прикласти подію до часу передъ 1705 р., коли то Мазєпа дѣставъ
наказъ іти зъ підмогою Авѣустови ажъ підъ Сандомірь. 4 ст. ст. сєрпня
1705 р. бувъ гєтьманъ зъ вѣйськомъ у Зборовѣ, 14 т. м. прїйшовъ
підъ Львівъ, де дѣєсно змѣняє напрямъ дороги, бо 1 ст. ст. вєресня
бачимо його підъ Грубєшовомъ. Зъ того виходить, що подію зъ львів-
ськими мѣщанями трєба покласти на дєнь 14 ст. ст. сєрпня
1705 р., або одинъ ізъ найблизшихъ днѣв, і таку дату мусить мати
низше наведєний листъ. Що львівськѣ мѣщанє мали причину бо-
яти сєя переходу козацькихъ вѣйськъ, видно хочби зъ дописєй Ма-
зєпи у Москву про сєй похід, коли то прихильна козакамъ шлѣ-
хта погрожуєвала, що мусить „рады не рады на конѣ всѣдши
отъ такого утиснєнїа войску боронити сєя“. Самъ гєтьманъ згадує,
що до нього приходило багато шляхти, „то зъ сказками (проше-
нями) о залоги, то о универсалы охрєненїа просячи“ (Костомаровъ,
Мазєпа, 273—4, доп.). Міжъ тими були такожъ і львівськѣ мѣщанє,
тоді вже нобѣлітованї.

Szlachetni moi wielce mci panowie, burmistrz, raycy, ze wszystkim magistratem miasta i. k. m. Lwowa mm. pp. y przle!

Kiedy ww. mci pp. idącemu mnie marsem y z sukursem i. k. m. y rzpтей y iuz kampanującemu in meditulo regni racye obvia litera przez poslow swoich generosis (?) occurrere passibus, nie mogę tego inaczey u siebie akceptować, ieno pleno immorturae gratitudinis pectore. Otworzyliscie w. mm. pp. hoc actu bene merendi sobie [sic!], dla czego będę moje wszelkie studia desiderii w. m. ppw aplikować y sposobić, abym requisitom w. mm. ppw mea conformitate mógł dogodzić. Wzbudza albowiem we mnie delicatissimo stimulo należytą ku miastu Lwowu facillitacyą, ze ku najjaśnieyszemu iego maiestatowi irremissibiliter per tela, per ignes perque tot discrimina rerum fertur. Extant tego dotąd w miescie ¹⁾ signa demonstrativa, depraedationes, cineres, rudera, lachrimis nullis abolenda et deploranda. Wzbudza we mnie, co y w kazdym chrzesciańskim sercu moze excitare załosną kompassyą, tegoz miasta calamitas, którą per hostilitatem potencyi szwedzkiej tam per contagionem manus Domini tetigit. Ex praemissis tedy circumstantiis feror, speciali respectu w. m. pp. zażywam w tey mierze dyskrecyi, miłaiąc marsem miasto ww. mm. ppw., lubo mi przyidzie in hoc passu z nakładem drogi uti circulationibus. Pro evidenti zaś tego documento posełam z kancelaryi naszej ochronne uniwersały praeveniendo onemi miasto Lwow cum pertinentiis od wszelakich aggrawacyi wojskowych. Ad extremum upewniam kawalerskim słowem, omni gaudebitis securitate, poniewasz in pleno favore et fervore znam się być!

ww. mm. ppw uprzeymie zyczliwym przlem, y radł [sic!] służyć.

Jan Mazepa

kawaler y hetman i. c. w. woysk zaporoskich.

C. Томашівський.

Два автографи Францішка Смольки.

Фр. Смолька, що був президентом австрійського конституційного Союму в 1848 і скінчив свою парламентарну кар'єру як президент віденського парламенту, се одна з видних історичних фігур, які видала Галичина в ХІХ віці. Події його довгого життя тісно звязані з історією східної Галичини. Він родив ся в Калуші, належав до польської конспірації, що в 30-тих роках

¹⁾ Останні два слова повторено у рукописі.

лагодила ся будувати Польщу на руській землі, голосами руських селян з Любачівщини був вибраний послом, і лишив на нашій землі памятку своєї діяльности — високу могилу на Високім замку біля Львова, усипану за його ініціативою, його заходом і в значній мірі його коштом на памятку 300-тих роковин Люблинської Унії, святкованих 1869 р. у Львові.

Мені трафило ся між паперами і брошурами, які закупив львівський антиквар Гельцель по смерти д. Відмана, колишнього архіварія м. Львова, приятеля і біографа пок. Смольки, знайти два аркуші записані рукою Смольки. Хоча ці автографи не датовані і не підписані, то про те їх автентичність не підлягає ніякому сумнівови, а дати легко відгадати з самого змісту. Оба ті автографи писані очевидно для Відмана для його журналістичного вжитку; пригадаю, що пок. Відман виступив на поле публіцистики ще 1848 р., коли разом з Яном Захарієсовичем видавав дуже цікаву газету „Postęp“. І пізнійше він разом зі Смолькою належав до основателів часописи „Dziennik Lwowski“, і входив у склад її редакції. Перший автограф, який тут подаємо дословно, походить очевидно з р. 1848 і то з першої його половини. Пише там Смолька:

Okolo 24 kwietnia t. r. przesłane było pocztą do Rady Narodowej opisanie czynności niektórych urzędników Cyrkułu Żółkiewskiego — między zagrabionemi 26 papierami musiało i to doniesienie pojsć w zatracenie, a że niektóre warte są wiedzy publiczney, więc ie tu powtarzam.

Straż finansowa a w szczególności żandarmeria jak w całej Galicji tak i [w] cyrkule Żółkiewskim przyczynia się do zaburzenia publicznego pokoju. Chociaż żandarmeria rozkazy do działań swych od Starostów odbiera, ale iest na chlebie i łasce Kameralrathów, dla tego w istocie tych rozkazy wypełnia. W Żółkwi iest Kameralrath Julius August dwuimienny May, ktorego opinia publiczna ieszcze w r. 1846 nacechowała nie tylko iako wroga polaków, ale całej ludzkości, który publicznie powtarzał, że co tylko na ski lub wicz kończy się, godne jest szubienicy; z tego powodu miał częste starcia się z urzędnikami cyrkularnemi dla tego tylko, że są polakami. Tenże Rath (далі перекрєнені слова: prześladował ciągle nie tylko obywateli wiejskich, ale i miejskich) był tak powszechnie znieawidzonym, że miasto Żółkiew nie mogąc znieść dłużej jego prześladowania, podało petycie do Starosty, ażeby ten użył swego wpływu na wydalenie obrzydłego Maia, co jednak zostało bezskuteczne. Na dniu 15 kwietnia zebrani obywatele wiejscy wraz [z] miejskimi wznowili też samą petycją i posłali

deputacją do Gubernatora, (перечеркнено: od ktorego) która wróciła z obietnicą, że Pan Rath May będzie przeniesiony. Lecz ten dotąd zostaje w miejscu nie zważając nawet na wyprawioną mu kocią muzykę, wykonywa dalej swój urząd, godnego równego sobie dobrawszy ajenta, a tym jest Greilinger Korführer od żandarmerii w Sokalu. Tenże Greilinger jeszcze w roku przeszłym przedstawiał ciągle oficerom od Deutschmeistrów w Sokalu stojącym, że szlachta polska nie zważając na naukę w r. 1846 jest w ciągłej konspiracji, on więc iako mający w ręku doniesienia przestrzega oficerów, ażeby unikali wszelkich ze szlachtą stunków, bo mogą być zdradziecko zamordowani; tym sposobem rozjątrzał przeciwko nam poczciwych Wiedeńczyków¹⁾.

Tenże Greilinger zrobił w końcu marca t. r. rapport do Starosty, że szlachta w okolicy Sokala zamyśla o powstaniu przeciwko Austrii, lecz że on umiał pozyskać chłopów na swoją stronę, i zapytuje pana starosty, czyliby nie dobrze było, ażeby on w potrzebie stanął na czele ruchu chłopskiego i przytłumił rozruch w samym źródle. (Na powyższy raport, iak sam w zaufanym sobie towarzystwie zeznał, nie odebrał żadney obpowiedzi od Starosty).

¹⁾ W połowie kwietnia zebrani byli w Sokalu oberkomisarz Knolmeyer, komisarz Howorka, pensionowany porucznik Funk, żandarm Stein i Korführer Greilinger. Była tam poufna pogadanka polityczna, a między innemi Greilinger ozwał się temi słowy: „Man sieth [sic!] schon den Pferdefuss der Polacken, sie wollen Republick und wollen uns wegjagen; aber sollte dazu kommen, dass wir den Dienst verlieren sollten, so sollen wir lieber selbst eine Revolution machen, und ich habe 6.000 Bauern zu meiner Disposition binnen 8 Tagen“.

Czyż nie jest to myśl piekielney polityki Matternicha, która od niego do Kriega²⁾, od tego do Zachera³⁾ i Maja, a dalej do naypodlejszey warstwy biurokracji przechodząc za lada podmuchem w czyn przemienić się może.

W miasteczku Sokalu (перечеркнено: miała być) urządza się gwardia narodowa; lecz przy spisywaniu członków niższa klasa mieszczan okazała wielką niechęć do tego w tem mniemaniu, że to jest korpus przeciwko Cesarzowi formujący się. Komitet zaczął scisley dochodzić, żąd taka opinia mogła się wylęgnać i powziął wiadomość, że te podszepty pochodzą od żandarmerii. Przy dalszem dochodzeniu ko-

¹⁾ Полк Deutschmeister, рекрутований із Відня, стояв тоді у Львові і по иньших містах східної Галичини.

²⁾ Кріґ був перед 1848 р. віцепрезидентом губернії у Львові.

³⁾ Захер, батько звісного німецького писателя Захар-Мазоха, був директором поліції у Львові.

mitet pochwylił fakta wyżej przytoczone i donosił przez swego członka radzie narodowej w Żółkwi, przyrzekając postawienie świadków, co słyszeli wyż wyrażone słowa Greilingera — iako też że strażnik z Krystynopola Haga opowiadał, że w Lwowie polacy zrobili rewolucję i że 100 takich gwardzistów powieszono.

O tem wszystkim został przez radę obwodową uwiadomiony natychmiast Starosta z tą prozbą, ażeby nakazał śledztwo i sprawdzenie; lecz to dotąd nie nastąpiło, a żandarmeria dalej pełni swą służbę balamucąc tak dalece ciemno ludność z przedmieść, że ci posyłali deputację do gubernatora z zapytaniem, czyli istotnie gwardia formuje się z rozkazu Cesarza?... Otrzymali od niego odpowiedź, że tak jest w istocie, ale że niepotrzebnią męczyć się w robieniu bronią, której nawet nie dostaną, gdyż ich bronią jest kosa lub siekiera.

Czynność gwardii powstała z upadku żandarmerii, bo jey służba stała się niepotrzebną, widoczna więc jest rzecz, że ci starają się przeskadzać ile mogą do urządzenia gwardii, dla chleba, który dotąd daremnie iedzą.

Rapport wyż wyrażony przez Greilingera Staroście podany był zupełnie fałszywy, o czem i sam starosta był wewnątrz przekonany, bo zna osobiście całą okolicę Sokala i iey mieszkańców, dla tego żadney nie dał żandarmowi odpowiedzi, ale gdy takich samych fałszywych szpiegów i donosicieli jest wiele bardzo w naszym kraju, przeto rząd sam nie może wiedzieć dokładnie, co się w kraju dzieje. Na takich to podaniach oparty gubernator, wydał pod dniem 8 kwietnia okolnik do starostów, co późniey Gazeta Lwowska ogłosiła (в низу до сего слова нотка: przeczytać okolnik) właśnie pod tako porę, gdzie każdy sądził, że tylko w połączeniu z Austrią możemy być zbawieni. Okolnik wyż wyrażony mógł wyjść tylko wskutek fałszywych raportów z obwodów albo też przez domysł tylko biurokracji, ktorey tkwi w pamięci przysłowie: na złodzieju czapka gore.

До сеї записки, що виглядає мов невеличке прометодія зложено для виголошення на засіданю Ради Народової, а евенчуально для зужиткованя в її орґані, подаємо деякі поясненя, взяті з тодішніх газет. В другій половині цьвітня 1848 р. зібрала ся купка львівських патріотів, до яких належав і Смолька, і заснувала політичний клуб „Раду Народову“ „dla zgarnienia wszystkich promieni życia narodowego w kraju naszym w jedno ognisko i nadania im jednostajnego praktycznego kierunku“, як сказано в першій числі орґана того клубу, що від 19 цьвітня почав виходити пз. „Rada Narodowa“ під редакцією Яна Добжанського. Рада народова зараз дала почин до засновуваня

подібних обwodових рад по иньших містах східної Галичини, до формованя івардий народових, до збираня складок на кошти кореспонденції і на удержанє емігрантів, що почали в заграниці стягати ся до Галичини, і видала поклик до дідичів, щоб як найшвидше зносили панщину, аби відразу стати „w bezpiecznej imponującej wrogowi naszemu postawie“. За її почином почали підписувати петицію до губернатора з жаданєм — як найшвидше видалити з краю всіх тих урядників „których opinia publiczna jako podżegaczy buntów chłopskich nasechowała“ і знести жандармерію, що також під'юджує народ до рухів. Не диво, що бюрократія була стрівожена тими заходами, які грозили їй позбавленєм хліба. От тим то губернатор Стадіон велів д. 26 цвітня зробити ревізію в льокалі сього, ніякою властю непризаного клубу, і розв'язати його. Поліція виваживши двері забрала всі папери, друки, гроші, запечатала хату і обставила вартою. Правда, уряд не мав сили ані відваги остоятись далі на тім становищу і Рада Народова не розв'язала ся.

Другий автограф Смольки походить з пізнішого часу, а власне з р. 1869, з часу, коли за почином Смольки на львівським Високім замку почали сипати могилу на память Люблинської Унії. Се аркуш сірого, грубого паперу, писаний по части пером, по части оловцем, з поправками і дописками червоним і синім оловцем, робленими рукою самого Смольки. Зо змісту видно, що се конспект справоздання з сьвяточних засновин могили, які відбули ся д. 11 серпня 1869 р. Конспект призначений очевидно для Відмана, що написав дійсно справозданє в Dzienniku Lwowskim. Не зайвим буде пригадати нинішньому поколіню цілу історію тої польської демонстрації. Та поперед усього подаємо дословно те, що писав Смолька.

W sprawozdaniu podnieść:

2.) Że wiele ziem wsypano po 11-go Sierpnia, bądź przez niewiadomość, że u mnie składano, bądź że niektórzy życzyli sobie, by o tem nie wiedziano.

1. że 11-go Sierpnia była wsypana ziemia z grobów Mickiewicza, Lelewella, Słowackiego, Kniaziewiczza, Marszałka Ostrowskiego etc...

3. każde wsypanie witano okrzykami.

4. szczególnie żywym okrzykiem witano wsypanie ziemi nadesłanej przez owego [червоним оловцем се слово перечеркнено і на верха написано рукою Смольки Jana] Rogowskiego włościanina z Łanowiec,

1) Порядкові числа 1 і 2 переправлені рукою Смольки на 2 і 1.

który ofiarował 300 fl. na fundusz stypendium dla uczącego się syna włościańskiego, pod nazwą „stypendium lwowskiego kopca Unii“¹⁾.

5. Również żywo witano ziemie:

a) z pól Solowijówki, na których bohaterską i męczeńską śmiercią poległ kwiat kijowskiej młodzieży ruskiej i polskiej,

b) z Poznańskiego, Kruszwicy, Gniezna,

c) z majątku Karola Libelta,

d) z Prus zachodnich z koryta Osy, w którym Bolesław Chrobry bił słupy graniczne od zachodu,

e) Pomorską,

f) z Litwy, Żmudzi, Wołynia, Podola, Kongresówki, Sandomierską, Lubelską [дописано олівцем: miejscowości nie wymieniono z przyczyn łatwych do odgadnięcia],

g) z kraju osobliwie [перечеркнено: те] pochodzące z miejsc, z którymi się łączą wzniosłe wspomnienia historyczne: Obertyn, Żuków, Jaworów, Jezierna, Kęty, Halicz, Przemyśl etc...

h) także ziemie z majątności Smolki,

i) ziemie z grobowców poległych i pochowanych w Tarnowie, Brodach.

6. Po skończonem wsypaniu wniósł Smolka okrzyk na cześć tych, którzy przysyłając ziemie do kopca, poczuli się do obowiązku patryotycznego uwydatnić swą łączność w myśli narodowej, zmanifestować że są współwyznawcami zasad, które przewodniczyły myśli sypania kopca. — Podniósł Smolka, że zapatrując się na intencję przysyłających ziemie do kopca, i na wyrazy łączności i solidarności, zawarte w odnośnych odezwach, sprawdziło się, „że co Bóg połączył, człowiek nie rozłączy“, a zdanie to uwydatniliśmy obecnie symbolicznie, — gdyż ziemie wsypane i z naszą połączone i przesypane nikt już nie rozłączy.

7. Następnie odczytał spis wszystkich (później poszczegółowo ogłosić się mający), którzy datkami przyczynili się do funduszu kopca. — Do tej chwili wpłynęło 1114 fl. 13 kr. Znakomicie przyczynili się robotnicy w warsztatach kolei żelaznych [розраплені слова в рукописі підчеркнені червоним оловцем], a z pojedynczych rzemieślników największą kwotą bo 50 fl. D-or Madurowicz Maurycy, Profesor Wszechnicy Jagiellońskiej. — Smolka wniósł okrzyk na cześć wszystkich, którzy bądź datkami pieniężnymi, w narzędziach, bądź ręczną pracą bądź przychylnem [се слово перечеркнено і над ним оловцем написано: życлиwym] uczuciem tylko przyczyniają się do wzniesienia dzieła.

8. A teraz Panowie do taczek.

1) Ся стипендия, адаєть ся, ніколи не вийшла в житє.

9. Proszę wydrukować per extensum załączone krótkie odezwy: Drohobyczy, Brodów, Jaworowa i Rady Powiat. [сі два слова підчеркнено червоним оловцем] Jaworowskiej.

10. Dać do wiadomości, że ziemie które nadal nadejdą, znowu będą wsypane przy jakiej uroczystej sposobności, — i prosić by przysłać w małych paczkach lub pudełkach, gdyż nie idzie o masę lecz tylko o symbol, a przysyłka w masie większej wiele kosztuje.

[Далі писано червоним оловцем]. Nienapadać namiętnie [слово підчеркнено синім оловцем] na Krakowian i szlachtę, gdyż w takim sprawozdaniu jak wyżej już jest zawarte ich potępienie.

[Се все підчеркнено звичайним синім оловцем і під тою чертою написано оловцем:] Dementować, że w żadne nie wchodzę z mowy z chłopami i Rusinami w ogóle, a w szczególności co do spraw serwitutowych, jak to Gazeta Narod. twierdzi, — i że właśnie źle robię, że nie staram się o przymierzeńców będąc silnie przekonany że i bez takich zabiegów zasady moje zwyciężyć muszą.

Для пояснення сеї записки, що подає дещо незвісного доси до історії закладання львівської могили, додаю кілька деталей винятих із польських газет 1869 р. Проти сподівання в тих газетах знайшов я про сю демонстрацію дуже мало деталей. Із двох головних видаваних тоді у Львові газет „Gazeta Narodowa“ видавана Яном Добжанським і талановитим але безхарактерним Яном Лямом, була противна демонстрації, в якій бачила кокетоване з Русинами і навіть з ославленим, а так ненависним польській шляхті окликом „ліси і пасовиска“. За демонстрацією промовляв Dziennik Lwowski, видаваний Тадеєм Романовичем, орган польського „Towarzystwa narodowo-demokratycznego“, якого головою був Смолька а заступником голови Відман.

Думка врочистого святкування 300-тих роковин Люблинської Унії і то власне у Львові виринула уперше поза границями Галичини, серед польської еміграції (див. Dz. Lw. 1869, ч. 137 в 13 червця). Здасть ся, що з уповажнення тої еміграції і живого ще серед неї польського „Rządu narodowego“ прибув у цвітні 1869 р. до Галичини звісний польський філософ і діяч Кароль Лібельт, котрого витали тут як репрезентанта „Великої Польщі“, як чоловіка, що має довіре „wszystkich dzielnic naszej ojczyzny“ (див. Dz. Lw. ч. 89 в д. 18 цвітня). На засіданню заряду львівського народо-демократичного товариства підніс Лібельт думку святкування роковин Люблинської Унії. Сю думку горячо підпер Смолька; оба вони згодили ся на те, що найкращим святкуванням сих роковин було би залагоджене руської

справи в Галичині на основі оклику: wolni z wolnymi, równi z równymi. Для устроєня сего съвята завязав ся під проводом Смольки спеціальний комітет, про якого склад і діяльність я не міг дошукати ся ніяких звісток. В тім комітеті Смолька виступив з думкою — насипати на Високім замку біля Львова могилу, що була-б „дотикальним“ пам'ятником Унії. Здасть ся, що дехто в комітеті не дуже радо спинив ся на тій думці, що зводила справу польсько-руського помирєня із практично-політичного ґрунту, на яке ради були звести її горячіші патріоти, до розміру символістичної демонстрації. Сього велить нам догадувати ся глумливий тон, яким промовляла про сю демонстрацію „Gazeta Narodowa“, але також той факт, що ще в другій половині червця „Dziennik Lwowski“ помістив широку статю про руську справу і виступив у ній з пляном — скликати всесловянський з'їзд, не виключаючи від него навіть Москалів, висловити на тім з'їзді іменем польського народу чудодійне гасло: „wolni z wolnymi, równi z równymi“, і сировокувати одностунне (Dz. Lw. не сумнівав ся в сьому) оречене сего словянського ареопату про уладжене польсько-руських відносин, „którego wyroku — додає Dz. Lw. — Rusini słuhać by musieli“. Розуміть ся, що се була думка занадто фантастична, щоб могла мати які небудь реальні наслідки. Не довго прийшло ся ждати, аж Русини, зарівно москвофіли в „Словѣ“ як і народовці в німецькій брошурі виданій Бороміром Нарольським (Protest der ruthenischen Nationalen і т. д.) запротестували і против пок. Люблинської Унії і против її відновлення в якій небудь формі. Отже комітетови не лишило ся нічого крім Смольківської символіки.

З другого боку уряд і готова до його послуг часть галицько-польської шляхти, знаючи, що головними ініціаторами львівської демонстрації були польські емігранти, зробили зі свого боку все можливе, щоб звести демонстрацію до як найскромніших розмірів. Заборонено відбути съвятий обхід по місті, заборонено виголошуване промов на горі. З представників властей урядових ані автономічних не явив ся ніхто. В додатку само небо забавило ся також у символіку sui generis і супроводило ціле торжество д. 11 серпня від початку до кінця улиним дощем. Із опису сего обходу, поміщеного в ч. 194 Dz. Lw. з д. 12 серпня виймаємо тільки отсі деталі. На середині місця призначеного на могилу покладено камінь обтесаний різьбарем Філіппі. На тім камени вирізано герби Польщі, Руси і Литви з написом (розуміть ся, тільки по польськи — також символіка!): „Polska,

Ruś i Litwa zjednoczona Unią Lubelską 11 sierpnia 1569 r.“ Обік сего каменя покладено ще другий камінь з написом: Wolni z wolnymi, równi z równymi. Промовив коротенько Смолька, а потім кинув перші змінки землі на той угольний камінь. По нїм сипали землю репрезентанти львівської міської ради, ріжних делегаций, польські емігранти і Поляки з ріжних частин Польщі. Више наведений автограф Смольки дає докладнійшу відомість про се, які землі сипано при закладах; друковане справозданє, може з побоюваня перед цензурою, збуло сю справу коротенько. По доконаних закладах публіка не вважаючи на дощ узяла ся возити тачками землю, а гонорациори зібрали ся в павільоні під горою на обід. Тут були промови. Говорили: Відман, рабін Йолсе, Даровский, Костецкий (Русин з роду, тепер редактор *Gazety Narodowej*), що „іменем правдивої Руси“ протестував проти „moskwicuzmu“; на його внесене присутні устроїли між собою грошеву складку з тим, щоб зібрані гроші передати тов. „Просьвіті“ і призначити їх на премію за найкращу руську поезию. Кілько зібрано тих грошей, чи приняла їх „Просьвіта“, чи дочекали вони найкращої поезії, а поезия премії, про се не знаємо нічого.

Др. Іван Франко.

Наукова хроніка.

Огляд західно-європейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1899 р.

I.

Істориозофія, помічні науки історії, загальні публікації.

В звістній суперечці про історичний метод забрав голос й оден філософ. Через се предмет набирає поглиблення і деякі нові справи виступають наперед. Rickert, Heinrich — *Culturwissenschaft und Naturwissenschaft*, Freiburg in B. 8°, ст. 71 — ось заголовок сеї нової розвідки. Автор виступає за логічним підкладом, робить се одначе так, що розвиває такий підклад на основі до тепер (від Аристотеля) признаної логіки, одначе з другого боку ганить той підклад (похожий зовсім на теорию Лямпрехта), виводить, замість него з сучасного історичного погляду старої школи нову логіку і поручає її як основу дальшої науково-історичної роботи. Він виходить з погляду, що істория має бути властиво історією культури. Вибір основного, історично важного з поміж величезної маси фактів не переводить він, як се робить Лямпрехт, через порівнанє. Не те найважнійше, що найбільше розповсюжене, але те, що має культурну вартість. В часописи „*Histor. Vierteljahrsschrift*“ 1899, ст. 375 каже Е. Бернгайм, що при дискусії й осудї поглядів Лямпрехта, з незвичайним дилетантизмом вважають Лямпрехта за якоесь відокремлене явище. В розвідці „*Geschichtsunterricht und Geschichtswissenschaft*“ (Neue Bahnen X, ст. 286 і д.) повторяє він сей закид і доказує, що погляди Л. опирають ся цілковито на позитивістичних ідеях Кюпта. I. Kohler в розвідці *Begriff und Aufgabe der Weltgeschichte* (Deutsches Wochenblatt 12, 35)

незвичайно вихвалює всесвітню історію Гельмольта (пор. низше). Дуже замітна стаття: A. Lang — History as she ought to be wrote (Blackwood's Mag. 1006). При нагоді появи англійського перекладу праці учених Langlois і Seignobos (пор. „Огляд“ з 1898, Записки т. 28, Н. Хр. ст. 2), ставляє автор питання, як об'яснити цілковиту апатію в Англії до модерного писання історії. При тім завважує, що натискаючи за сильно на науковий характер історії, забувають, що історичні описи мають бути заравом літературними творами. A. Vierkandt — Bemerkungen zur Frage des sittlichen Fortschrittes der Menschheit (Vierteljahrsschr. f. wiss. Philos. 23, 4) обговорює се питання по часті з иншої точки погляду як се недавно зробив уч. Barth. Більший поступ показує ся в моральних нормах освічених народів і в розвою одиниці, ніж у моралістичних писаннях, в яких частійше являє ся поверховна тонкість замість поглиблення. В „International Journal of Ethics“ (10, 1) обговорює Н. Sidgwick — The relation of Ethics to Sociology, де підносить важні закиди против перецінювання еволюціоністично-соціологічного принципу в прикладі до етики. Згадати треба ще статтю: Simonetti, Adolfo — Il concetto della storia (Studi storici VIII, ст. 103—138).

Переходячи до літератури помічних наук історії замічуємо, що в сім році розвинув ся більший рух особливо в області палеографії, (публікації матеріялу до сеї науки) і нумізматики. Про сю останню появило ся так значне число розвідок, не лише в окремих фахових часописах, але й розкинутих по инших, що ми вибираємо лише важніші. Для перегляду того, що зроблено останніми часами в палеографії і дипломатиці важна праця: Prou, Maurice — Paléographie et diplomatique de 1888 à 1897, Paris, 8°, ст. 104. Бібліографічне зіставлене праць, друкованих за тих десять літ, про палеографію (автор лишає на боці орієнтальну палеографію), дипломатику і сиріллографію. Се перша робота сего рода і через се дуже пожадана. Спеціальній, найтяжшій може, області палеографії присвячена публікація: Kenyon, Frederic G. — The palaeography of greek papyrus, Oxford — доси вийшло 20 таблиць і одна збірка азбук. Згадуємо ще: Monumenta palaeographica. Denkmäler der Schreibkunst des Mittelalters. 1 Abtheilung: Schrifttafeln in latein. und deutscher Sprache, in Verbindung mit Hans Schnorr von Carolsfeld herausgegeben von Anton Chroust, 1 Serie, 1 Lief. München, f.^o, ст. 16. Се мовби продовжене публікації Wessely (пор. „Огляд“ за р. 1898, Записки т. 28, Н. Хр. ст. 7), одначе зладжене ліпше і старанніше. Що два місяці має появляти ся випуск зложений в 20 таблиць. Кожда таблиця має додану замітку про відбиту рукопись

і переписку поданого факсиміле. Delisle, Léop. — Initiales artistiques extraites de chartes du Maine, par J. Chavanon. Paris, 4°, ст. 13. Cappelli, Adriano — Lexicon abbreviatarum quae in lapidibus, codicibus, chartis, praesertim medii aevi, occurrunt. Milano, 16°, ст. LXII+433. Доси було два підручники до розв'язування латинських скорочень: „Lexicon diplomaticum“ Вальтера і „Dictionnaire des abréviatures“ Chassant-a. Одначе перший вже дуже рідкий, другий має багато помилок. Тому ся нова книжка пожадана, тим більше, що дає ще й італійські скорочення, а словаря до них нема досі ніякого. При тім вона зроблена совістно, містить більш 13000 скорочень і далеко точніша як праця Chassant-a. Причинок до французької середньовічної дипломатики дає розвідка: Delisle, Léop. — Le formulaire de Clairmarais. Paris, 4°, ст. 24. З ріжних причин належить хронологія до найтяжших наук, а ще тяжше подати її в ясній і звязній формі. Сеї задачі підняв ся: Lersch B. M. у праці Einleitung in die Chronologie, 2 Aufl. 1, II. Freiburg i. B. 8°, ст. V+248, V+189 — одначе без великого успіху. Перша умова ясного представлення — добрий поділ матеріялу. Се не вдало ся авторови; деталі являють ся у него розірвані, цілковито своєвільно і ніде нема тут ясного зрозуміння. Також брак всякої критики; добрі і алі писателі наведені тут зовсім рівнорядно без ріжниць. Про зміст згадаємо, що автор обговорює у 1 часті числене часу у Греків, Римлян, Жидів, Могаметан і християнську еру; в 2 часті: християнський календар, його уложенє, історія і хронологічне уживанє. Bilfinger, Gustav — Untersuchungen über die Zeitrechnung der alten Germanen, I. Das altnordische Jahr. Stuttgart, 4°, ст. 100. Починає від ісландського календаря, як він у давних жерелах перехований. Другий розділ обговорює норвежський календар, похожий в головних чертах на ісландський. В обох лежить основою поділ року на 2 половини: зиму і літо, а тих знову на тижні. Рахуба часу старинних західно-північних народів опирає ся, по думці автора, на юліянським календарі. Déprez, Eugène — Une tentative de reforme du calendrier sous Clement VI (Mélanges d'archeol. et d'hist. т. 19, ст. 131—143) — про дві булі папи Климента VI (1342—52), що містять начерк наміреної реформи календаря. В науці нумізматики дає себе рішучо чути недостача систематичного зібраня основ і дотеперішних вислідів сеї науки. Тепер появил ся такий підручник: Dannenberg, Herm. von — Grundzüge d. Münzkunde 2 Aufl. Leipzig, 12°, ст. VIII+172 (Webers illustrierte Katechismen 131) — одначе зладжений на взір инших катехізмів Вебера (згадати-б катехізм історії або й палеографії), значить поверховно і з похибками. В Берліні появил ся I том публікації: „Die antiken Münzen Nord-Grie-

chenlands“, що буде виходити під дирекцією G. Imhoof-Blumer-a і доглядом пруської академії наук. Перший том під заг.: Die antiken Münzen von Dacien und Moesien (20 табл.) зладжений д. Behrent Pick-ом. Другий приготував той самий учений, він має бути посвячений Трації, третій (Hugo Gäbler-a) Македонії. Catalogue of the greek coins of Galatia, Cappadocia and Syria, by Warwick Wroth; with one map and thirty-eight autotype plates, London, 8°. Каталог монет британського музею, обіймає малоазійські країни: Галатію і Коппадокию та Сирію (з виключенням Селевкідів). Попереджений загальним вступом про поодинокі місцевості і династій, що били монету, має карту та індекси. На 38-ох таблицях уложено найважливіші монети в переглядовім порядку. Задача видавця була значно улекшена обставиною, що до помочи мав основні монографії, як напр. монографію Рейнаха про каппадокійських королів. Dressel H. в статі Numismatische Analekten (Ztschr. f. Numismatik. 22, ст. 20—39) обговорює дві справи: змальоване августийської сьвятині Вести на римських монетах і медалях, інтересне тим, що в писаних жерелах нема ніде згадки, аби Август прикрасив або відновив сю сьвятию — та про Авептин на однім медаліоні Антоніна. Медалі Доміціяна і Юстиніяна, що зникнули 1831 р. при крадіжці в Cabinet des Médailles, переховалися щасливо у відтиску на сірчаній плиті в британському музею. Про се розвідка: E. Babelon, — Deux médaillons disparus de Domitien et de Justinien (Rev. numismatique, III). Про норманський дукат у Сицилії говорить стаття: Sambon, Arthur — Numismatique des Normands de Sicilie (Gazette numismatique française, III, ст. 133—160). Сю монету завів Рожер. Автор доказує, що висказ хроніста Фалькона з Беневенту про низьку вартість цього гроша нічим не виправданий, та що економіст Біанкіні справедливо висказав про се свій сумнів. Про німецькі монети з XI і XII ст. маємо доси скупи відомости. Монетні викопки на схід від Лаби не сягають до сього часу, а інші находки подібують ся дуже рідко. Тому відкриті в крипті церкви св. Михайла в Фульдї двох глиняних начинь з монетами, з кінця XI і початку XII-го в. набирає великого значіння. Монети сі знайдено у вересні 1897 і передано до пруського монетного кабінету. Тепер подає Menandier — Der Münzschatz der St. Michaelskirche zu Fulda (Ztschr. f. Numismatik. 22, ст. 103—198) просторий опис найдених монет. До особливо темних просторів німецької монетарної історії належить безперечно австрійська. Непевний тут початок вибивання і приділене знайдених монет поодиноким князям незвичайно тяжке. Одначе се тепер удало ся. Luschin v. Ebengreuth в розвідці: Die Chronologie

der Wiener Pfennige des XIII und XIV Jahrhunderts, Wien, 8°, ст. 62 з 2 табл. вспів при помочи других учених, по довгій праці не лише виділити „віденські пфеніги“ від подібних стирійських і кариптійських, але й уставити їх хронологію. Buchenau H. — Untersuchungen zur mittelalterlichen Münzgeschichte der Vögte von Weida, Gera und Plauen und anderer thüringischer Dynasten, Weimar, 8°, ст. 30 і 1 табл. досліди про брактеати з 1190—1270 літ, при чім автор доволі бистроумно пояснює значіння галузи, яка являє ся на тих монетах, і через се означає місце їх битя. R. Ambrosoli — Il ripostiglio di Abbiategrosso (Riv. italiana di numismatica, XII, кн. 2) — про находку золотих монет італійських і чужих з кінця XV і початку XVI ст. Friedensburg F. — Schlesiens neuere Münzgeschichte, Breslau, 4°, ст. 264 — доповнене, а радше продовжене звістної праці сього самого автора про шлезькі монети в середніх віках, що вийшла в 1888 р. Книжка починає роком 1526 і обговорює шлезьку історію монет на основі самих-же монет і писаних жерел, та обіймає окрім пруської Шлезії також і австрійську та край Кроссен. В першій, загальній часті обговорено монетарне право, монета і монетарі, вартість і місця вибивання монети та загальна монетарна історія, в другій — подробиці. Заповіджена поява ще одного тому. З найновішої нумізматики стрічаємо замітку H. Denise — Le concours de l'an XI (Gazette numismatique française, III, ст. 63—81). Закон з 7—19 жерміналя XI р. (републ. ери) видав рішене що до нової французької монети. Вона мала мати на одній стороні голову першого конзуля з написом: „Bonaparte, Premier Consul“. З другого боку дві оливні галузки, в середині означене вартости монети а довкола напись: „République française“. Щоб виконане монет було артистичне, заряд оголосив конкурс, який покінчив ся визначенем Дроа до виведеня гравюри. Д. Деніс друкує документи, які містять деталі сего конкурсу. До загальної археології нотуємо появу підручника для не-спеціалістів, що хотіли-б зайняти ся сею наукою: Blanchet A. & F. de Villenoisy — Guide pratique de l'antiquaire, Paris, 12°, ст. 269. В німецькій літературі маємо два сего рода підручники: один виданий 1888 р. з порученя пруського міністерства просьвіти (Merkbuch Alterthümer auszugraben und aufzubewahren), другий зладив M. F. Rathgen: Die Konservierung der Alterthumsfunde, в 1898 р. Нова французька книжка поділена на дві часті: про відшукуванє і відновленє предметів та про способи їх репродукції. Зараз замітний брак всяких вказівок про зниманє і переносенє мозаїки. В богатых околицях Італії, Іспанії та Сходу знищено через таку несьвідомість множество мозаїк, тим часом коли музей в Бардо (Туніс) має

найкрасшу збірку, яка існує. Authority and archaeology sacred and profane. Essays on the relation of monuments to biblical and classical literature by S. R. Driver, A. Gardner, M. A. Griffith, F. Haverfield, A. C. Headlam, D. G. Hogarth. With an introductory chapter on the nature of archaeology. Ed. by David G. Hogarth, London, 8°, ст. XV+440. Дає образове представлення доповнення оснований на літературних жерелах знання біблійної і класичної старини на підставі монументів (написей, статуй, архітектури). Особливо що до біблійної старини показано на основі написей і інших находок з Мезопотамії та Єгипту, який був релігійний, політичний і культурний розвій Ізраїля. До класичної старини підчеркнено сильно значіння викопок у Трої та Микенах і начеркнено легко те, що звичайно звать микенською культурою. При розділі про Рим підносить д. Haverfield високе значіння Corpus inscriptionum, особливо для пізнання історії державного устрою. Це дуже пожаданий інформаційний підручник. Про будову домів і сьвятищ у старину маємо доволі багато основних розвідок — з другого боку одначе про інженерську техніку брак найпростішого підручника. Сю прогалину вповнює тепер простора праця: Merkel, Curt. — Die Ingenieurtechnik im Alterthum. Mit 261 Abb. im Text u. 1 Karte, Berlin, вел. 8°, ст. XX+658. Заслуга автора тим більша, що для браку відповідної літератури вів всюду мусів звертати ся просто до жерел. По вступних поясненях, де описує уживані при інженерських роботах будівляний матеріал, знаряди, машини і спосіб викінчення будови, обговорює в поодиноких розділах: 1) роботи для заводнення та осушення терену; 2) будови доріг і мостів; 3) будови пристаней; 4) будови міст; 5) доставка води до міст; 6) вишколені і становище інженерів та згадку про славніших інженерів старини. При кождім розділі перша частина присвячена роботам азийських і африканських народів (Китайців, Індійців, Вавилонців, Ассирійців, Фенікійців і Єгиптян), друга — Грекам і Римлянам. Monumenti antichi pubblicati per cura della reale accademia dei Lincei. Vol. IX, Puntata 1, Con 15 tavole e 180 incisioni. Milano, f.°, ст. 275. В сїм томі подані головні розвідки про старинну посуду і про пра-історію. Більша частина пера звісного археолога Orsi. Важні його розсліди Камаріни, де некрополіс дає багато нового матеріалу. Розбір сих находок дає йому нагоду до загальних виводів про давню людність Сицилії. Сікелів вважає він заїдами з Африки і догадує ся, що вони перед приходом Аріїв займали велику часть Італії. Лігури — був народ з ними посвоєчений. Ми згадували висше про новий підручник до всесвітної історії, видаваний 30 ученими, між ними багато визначних. Helmolt, Hans — Weltgeschichte. Unter Mitarbeit von vielen Fachgenossen. 1 Bd. Allgemeines — Die Vorge-

schichte — Amerika — Der Stille Ocean. Von Helmolt, Kohler, Ratzel, Ranke etc. Leipzig, лекс. 8°, ст. VII+630. Підручник сей оснований на цілком нових принципах. Історія сьвіта і ціль її, сказано у переднім слові, то історія розвою цілої людскости. Сього не давали дотеперішні підручники. Починати історію Єгиптянами або Вавилонцями не має основи. Вихідною точкою мусить бути географічний поділ, а історична будова зладжена на тій основі має помістити всі народи. До сього уложена така схема: I. Загальна пра-історія. Америка, Тихий Океан. II. Океанія, Східна Азія, Індійський Океан. III. Західна Азія, Африка. IV. Народи над Середземним морем. V. Полуднева Європа, Славяни. VI. Германські й Романські народи. VII. Західна Європа до 1800 р. VIII. Західна Європа в XIX ст. Через се розрізують видавці історію сьвіта на рівнобіжні повадовжні кусні, котрі розділюють багато з того, що стоїть зі собою в звязи, а лучать те, що до себе не належить, напр. історію білих поселенців Америки з історією Ацтеків, Інкасів і ин. Одначе ся книжка містить багато гарних річий; так напр. розділ „Die Menschheit als Lebenserscheinung der Erde“, зладжений проф. Ратцельом, або й історія Америки Геблера. В сїм році появила ся нова часопись посьвячена виключно старинній історії: Zeitschrift für alte Geschichte. Begründet und herausgegeben von A. Hettler, Leipzig. В переднім слові заявляє видавець, що Jahresberichte f. Geschichtswiss. не вистають для докладного перегляду старинної історії і проте він рішив ся видавати сю часопись. Вона має містити: 1. Більші самостійні розвідки. 2. Критичну часть. 3. Бібліографію. Поодинокі статі мають бути друковані на одній із чотирох сьвітових мов. Поодинокі розвідки сего першого річника згадуємо на иньшій місци.

II.

Старинні часи (до 475 р. по Хр.).

1. Єгипет і старинний схід. Найважнійші події при єгипетських розслідах за останній рік — се відкритє гробів Тротмеса III і Аменофіса II в Тебах, зроблене М. Льоретом і роскопка Quibell-а гробів найдавнішої історичної доби в Ком-ель-Амар. Славний англійський егіптолог Петрі робив свої досліди в околиці Дендераг, одначе без великого успіху. Берлінський музей почав в зимі 1898/99 роскопки коло найбільш на північ висуненої т. зв. піраміди в Абусір. За сей час зроблено лиш $\frac{1}{3}$ роботи, так що остаточний результат можливий аж за кілька років. Тимчасове справозданє подає Schäfer, Heinrich —

Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen bei Abusir im Winter 1898/99 (Ztschr. f. ägyptische Sprache und Alterthumskunde 37, ст. 1—9). Тут описана сьвятиня з обеліском обведена будинками. Нового єгипетського короля з IV-ої династії повело ся віднайти проф. А. Н. Sayce. Пор. його статю: A new egyptian King; the Predecessor of Kheops (Proc. of the Society of biblical Archaeol. 21 vol. ст. 108 ff.). Імя сего короля — Шару і він був попередником Хеопса. Brodrick M. & A. Anderson Morton — The tomb of Pepi Ankh (Khna), near Sharona (Proceed. of the Society of biblical Archaeology, vol. XXI, ст. 26—35) подає докладний опис і плян та написи в сій гробовищі. Суперечка між ученими Sethe і Naville про спадщину T[y]гот-месів ще не покінчила ся. В „Ztschr. f. ägyptische Sprache und Alterthumskunde“, стрічаємо нову статю: Naville, Édouard — Un dernier mot sur la succession des Thoutmès — де автор покликає ся на свої пятилітні студії в сій справі „de visu“. Про старо-єгипетську курсиву, т. зв. демотичне письмо находимо продовжене студії: Spiegelberg, Wilhelm — Demotische Miscellen (Ztschr. f. ägyptische Sprache und Alterthumskunde, 37, ст. 18—46). Тут зібрані коротко висліди вступних робіт до демотичної палеографії. На думку автора демотичне письмо се курсива, що вийшла з ієратичного письма в 8—4 в. через систематичні скороченя. При кінци 3-го в. вона вже усталена. Потім говорить автор про початок деяких скорочень в демотичнім письмі, про значінє слова „hēmet“ та титулу „k3wtē“ у демотичних текстах. Звістного видавництва товариства „Egypt Exploration Fund“, що видає папірусові находки Oxyrhynchus, появил ся новий том: The Oxyrhynchus Papyri part. II. Edited with translations and notes by Bernard P. Grenfell and Arthur S. Hunt, London, 4°, ст. 358. Він містить з нелітературної части лиш кусники з перед-християнської доби і 1 в. нашої ери. Числа йдуть від 207—400, з тих більша половина (301—400) подана в формі витягу. Вибираємо з сего найважнійше: ч. 208 сильно знищені останки папірусової книжки з 3 в., що містила євангелию св. Іоана. Ч. 211 Менандра *Περικειρομένη*, 54 стихів, майже сам кінець комедії. Ч. 212 20 стрічок з Аристофана. Ч. 220 розвідка про віршові метри з богатьома, по частин новими прикладами; рукопись з 2 в. ч. 222 останки — повної лісти олімпійських витязів.; Ляхон з Кеос побідив у 452 р. отже Бакхиліда VI, VII написані в тім році. З нелітературних кусників важна просьба Діонізія до префекта в часів Коммода, де зазначені різниці між римським і єгипетським правом. Wilcken Ulrich — Griechische Ostraka aus Aegypten und Nubien. Ein Beitrag zur antiken Wirtschaftsgeschichte. Ad. 1. 2, Leipzig, вел. 8°, ст. IX+860; V+497. Єгипетські

черепки доси мало звістні і розсіпані по різних публікаціях. Тепер зібрав проф. Вількен 1624 черепків, з котрих 1355 видруковані уперве. Се майже виключно податкові квіти. Зібрані в цілість вони дають образ єгипетської грошевої господарки за часів Ітолемеїв і Римлян. Автор не обмежив ся на просте відчитанє і видрукованє тексту, але додає просторий коментар. При тім обговорює загально: черепки яко письменний матеріал, походженє черепків, формулярі квітів, а опісля переходить до основного викладу про єгипетську податкову систему. Останню частину книжки займають топографічні, метро- і хронологічні замітки. Щоб пізнати цілу вагу сеї нової праці, вистанє порівнати її висліди з працею ученого Lumbroso (Recherches).

Хетитське нитанє починає займати що-раз ширші круги. Від появи епохальної праці Ензена (див. „Огляд“ за 1898 р., Записки т. 28, Н. Хр. ст. 18) набрало воно більш реальний характер і стануло на тривкій основі. Особливо пильно зайняли ся сею справою англійські учені. В грудню 1898 р. зробив проф. А. Н. Sayce новий відпис договору між Рамзесом II і королем Хетитів. Сей договір заховав ся на мурах Карнаку; перший надрукував його Bouriant в „Recueil des Travaux relatifs à la Philol. et l'Archéol. égypt. et assyr.“ XIII 157 і д. Проф. Sayce подає тепер у статі: Hittite Notes (Proceedings of the Soc. of biblical Archaeol. XXI, ст. 194—223) поправки копії Bouriant-а і замітки про відчитанє поодиноких географічних і мітологічних хетитських імен. В дальшій частині сеї статі він подає деякі подробиці про здобутє північної Сирії і берегів Євфрату Хетитами. Доволі інтересні замітки про спосіб читаня поодиноких знаків хетитського письма подає проф. Hommel Fritz — Notes on the „Hittite“ inscriptions (Proceedings of the Society of biblical Archaeol. XXI, ст. 224—238). Ward, William Hayes — The Hittite Gods in Hittite Art. (American Journal of Archaeology. Ser. II, vol. III, ст. 1—39). Не подає він повного начерку хетитської мітології, лише опис тих божеств, які здають ся найбільш характерні. На чолі всіх богів стоїть, так як в єгипетській мітології, пара: бог Тісгуб, тотожний з Баальом і Рамманом, та богиня Ісгара, похожа на Ашеру. Істнованє трійці богів, про яку згадує найбільший хетитолог Ензен, заперечує автор. Про вплив сусідніх народів на витворенє хетитської мітології можна дуже мало сказати, бо про культурний засіб їх найближших сусідів „Ваннів, Мітанні і Наріна“ не знаємо майже нічого.

Основою хронологічної системи до вавилонської історії була досі т. зв. „Династична таблиця“ яку давно віднайшов був англійський учений Pinches. На нещастє вона переховала ся в дуже ушкодженім виді і через те пераз давала причину до різних

хронологічних теорій. Тепер недавно одержав Бритнійський музей нову хронологічну таблицю, котру друкує в перекладі і поясняє проф. Sayce A. H. — *The new babylonian chronological tablet* (Proceed. of the Society of biblical Archaeology, vol. XXI, ст. 10—25). Ця таблиця списана за володіння Амміадока, кінчить ся з його смертю і дає повний хронологічний реєстр давніх королів аж до першої династії назад. Замітно, що дати подані тут в багато дечому основно ріжнять ся від дат „Династичні таблиці“ (напр. Хаммурабі володіє 43 замість 55 літ). Ріжницю сю пояснює д. С. тим, що автор „Династичної таблиці“ вчислює до володіння лєгітимного короля також літа володіння його соперника. В часописи *The English hist. Review* (14 ст. 625—655) знаходимо продовженє розвідки: Howorth Henry H. — *The Early History of Babylonia*. Автор описує тут нарід Шірпурля в долишній Халдеї, котрий у найдавніших часах займав майже ціле побереже Індійського Океану. Сей нарід взначав ся незвичайною рухливістю і держав у найдавніші часи майже цілу східну торговлю у своїх руках. На основі останків найдених в Tell Loh і згадок у написах автор старає ся розслідити як далеко йшла торговля і иньші більш агресивні походи народу Шірпурля. Проф. Hommel продовжує в „Proc. of the Society of biblical Archaeol.“, т. 21, ст. 115 і д. свої *Assyriological Notes* (пор. „Огляд“ за 1898 р., Записки, т. XXVIII, Н. Хр., ст. 18). В т. зв. „Кутеанській лєгенді про сотворенє сьвіта“ названий король Ан-ба-ні-ні. Проф. Гоммель ідентифікує його з королем Ну-ба-ні-ні, що як видно з нагробної написи з Газаргері мав володіти в Люлюбі, в горах на схід Тигра. Далі друкує автор нову лісту асирійських божеств, та розбирає кілька питань про читанє поодиноких знаків клинового письма. Bassi, Domenico — *Mitologie orientali. I. Mitologia babilonese-assira*. Milano, 8°, ст. XVI+219. Книжка поділена на дві частини: I „міти“ з розділами про сотворенє сьвіта і богів; II „лєгенди“. З тих останніх докладнійше обговорені: лєгенда про Саргона I, сотворенє чоловіка, рай і гріхопадєнє, вавилонська вежа і т. и. На жаль, автор по-при нові здобутки асиріології втягнув у свою працю багато перестарілих і сьогодні вже неможливих тез і поглядів.

До історії старинної Фенікії вайшли ми лиш одну важійшу публікацію: Landau, Wilh. Freih. von — *Beiträge zur Altertumskunde des Orients. II. Die phöniciſchen Inschriften*, Leipzig, 8°, ст. 93. Звичайна збірка фенікійських написів, не для лекшого арозуміння тексту, а просто для лішого перегляду. Видавець хотів лиш дати почин, щоб і в иньших областях східної епіграфіки появили ся того рода збірки. По-при текет подає також дословний переклад.

Від епохальної праці Ренана мало можна найти книжок, щоб давали що нового до історії старинних Жидів. Особливо підручники, що обіймають цілу історію сего народу, лише перемелюють давнійше звістє і сказанє. Castelli, David — *Gli Ebrei. Sunto di storia politica e letteraria*. Firenze, 8°, ст. XVI+465. Книжка не приносить нічого нового, оперта головню на розвідках німецьких біблійних критиків перед і по Велльгаузєні, а особливо на писаннях самого Велльгаузєна. При тім одначе написана зовсім безсторонню, без жидівського шовінізму. Незвичайно скупю обговорює автор півнійшу жидівську історію, так що цілі середні віки займають всего кілька сторін. Lewin M. — *Lehrbuch der jüdischen Geschichte und Literatur*. 3 ungearb. Ausg. Berlin, 8°, VIII+390. Перерібка випала не дуже на хосєн самої книжки, бо через всадженє богатых подробиць стратила що до прозорости і рівномірности. Так напр. боротьби против Вєспазіяна і Тита займають самі 55 ст. За се про причини великого спору про мору (More) не згадано ні словом. Lieblein J. — *L' exode des Hébreux* (Proceed. of the Society of biblical Archaeology, vol XXI, ст. 53—67) — докінченє розвідки початої давнійше. Головні вислідки, до яких автор доходить ось які: Головним противником Жидів був Тутмес III; вихід Жидів припадає на останні роки володіння Аменофіса III. Прихід їх у країну Госєн треба покласти на 215 літ перед тим, себто на 1535 р. пер. Хр. за володіння Апофіса, одного з останніх королів Гиксів. Döllner Joh. — *Rhythmus, Metrik und Strophik in der biblisch hebräischen Poesie systematisch dargestellt*. Paderborn, вел. 8°, ст. VII+100. Справа, на чім полягає ритм біблійно-єврейської поезії, чи в ній може бути бесіда про метри і строфи, належить до головних питань найновійшої старозавітної науки. Вона має вагу не лише про себе, але й до критики тексту. Автор обговорює „ритмічні системи, що опирають ся на законі цезури“ а далі „системи, що опирають ся на численю слів, складів і приноврєленю слів до певної мелодії“ і подає погляди заступників обох гадок; першої: Будде і Вєттер, другої: Петер, Тіль, Вєрріх, Шольц і ин. В другій частині, про метр, виводить він знов погляди ріжних учених і розділює метричні системи. В третій говорить про проби виказати в старозавітній поезії строфи. При тім критикує поодинокі системи і висловляє свої погляди.

Про иньші східні народи не пишеть ся звичайно багато. Сього року виписуюмо кілька замітнійших розвідок про індійську і іранську мітологію та літературу. Dahlmann Joseph — *Genesis der Mahābhārata*. Berlin, 8°, ст. XXXIV+290. Перед 4 роками появила ся праця сего автора: „*Das Mahābhārata als Epos und Rechtsbuch*“ і виликала велику полєміку. Про висліди сеї роботи і її основні теви

висказала ся критика доволі неприхильно. Оборона против піднесених закидів, а при тім новий начерк давньої теорії — се зміст розвідки, якої заголовок ми навели. Не тут місце розбирати поодинокі спірні справи; ми вказуємо лише на основну критику Barth-a в *Journal des Savants* і Oldenberg-a в *Deutsche Literaturzeitung*. *Dialogues of the Buddha translated from the Pāli by T. W. Rhys Davids*, London, 8°, XXVII+334. У вступі обговорює перекладчик хронологію старобуддизмської літератури. До переводу вибрав перші 13 сутт „*Dīgha Nikāya*“. Богато замітного подає у вступних до поодиноких сутт; він старає ся зробити для сучасного читача більш зрозумілим проблему даної сутти. Сам переклад знаходить у фахових критиків повне признанє. *Hillebrandt Alfred — Vedische Mythologie*, 2 Bd. Usas. Agni. Rudra. Breslau, вел. 8°, ст. IV+254. Про сю тему писали вже Oldenburg, Hopkins, Macdonnell, Kaegi — одначе книжка та має особливу вартість через се, що займає рішуче становище до різних питань і методів мітологічних. Критика, з якою стрів ся 1 том сеї праці, спонукала автора не лише до нового обговорення питання про Сому, але й до повнішого представлення своїх методичних поглядів. Головна частина сього тому посвячена одначе богам Агни. При тім коротко згадано про Usas (зірниця) та Rudra. Останнього, ведийського предтечу Шиви, характеризує автор як „бога горячої і дощевої пори року“, хоче одначе заравом пійняти його як форму Агни-ого, не маючи підстави сю форму ближше означити. *Jackson A. V. Williams — Zoroaster, the Prophet of Ancient Iran*, New York, 8°, ст. XX+314. Погляди про Зороастра і його науку розходили ся доси різко і годі було, на основі дотеперішньої літератури, виробити собі ясний погляд на сю справу. Останніми часами багато причинив ся до роз'ясненя переклад Палаявських текстів, владжений Др. Вестом. Проф. Джексон поділив свою книжку на дві частини; в першій (ст. 1—144) дає головні висліди своїх розслідувань; се прозорий образ діяльності реформатора і не губить ся в лабіринті детальних спорів. Життєпис Зороастра, подана у першій частині, владжена відповідно до всіх вимог критики. В другій обговорює автор деякі спірні питання: про дату життя Зороастра (середина 7 в. пер. Хр.), таблиці Др. Веста до Зороастрової хронології, місце уродження Зороастра і круг його діяльності і т. и.

2. Греція. Ми зазначили вже кілька разів в „Огляді літератури“, що політична історія Греції і Риму у найновішій літературі заступлена доволі слабо і що ціла увага учених звернена на археологічні розсліди. Се не випадкова проява. Писані жерела до грецької історії вихіснуті вже так всесторонно, коментовані і розбирані вже стілько разів, що щось нового відсіля добути майже неможливо. За се

дає археологія що-раз новий багатий матеріял, котрий доповнює образ культурного і приватного життя грецької суспільности. Сей матеріял треба одначе поки що обробити і порівняти зі собою і тим справам присвячена більша частина сьогорічних розвідок. З політичної історії маємо лиш кілька нових перерібок давніших підручників і дещо нового про хронологію і суспільні справи. Починаємо від праці, котра дає перегляд історичної роботи за останні часи: *Bauer Adolf — Die Forschungen zur griechischen Geschichte 1888—98 verzeichnet und besprochen*, München, 8°, ст. IV+573. Сей грубий том містить спис праць і розвідок по грецькій історії за останніх десять літ; він показує, який живий рух розвинув ся на сїм полі. Основана Бурсіаном „*Jahresbericht f. klassische Altertumswiss.*“ не містить літературного перегляду з праць по грецькій історії за час від 1888 р., отже ся книжка служить доповненєм згаданої часописи. Особливо замітний тут відділ про нові жерела, находки рукописей, грамот, написів, викопки і топографічні розсліди. *Allard* злучив під заголовком: *Etudes d'histoire et d'archéologie*, Paris, 8°, ст. VIII+438, тринадцять розвідок друкованих за кілька останніх літ. Більша частина дотикає етичної і релігійної історії старини, поганської і християнської. Перша і найважніша має заголовок: *la Philosophie antique et l'esclavage*; автор старає ся доказати, що аж до Епіктета невольникам не давала філософія ніякої моральної підмоги ні потіхи. Можна не поділяти поглядів д. Алларда, можна не годити ся на його поясненє деяких уступів *De officiis* або на його осуд цісаря Юліяна; одначе книжка ціла написана вдатно, цікаво і в багато дечому приносить інтересні висліди. *Wilbrandt M. — Die politische und sociale Bedeutung der attischen Geschlechter vor Solon*, Leipzig, вел. 8°, ст. 96. Про відносини в Афинах в часи до Сольона знаємо з жерел дуже мало і лише беручи у поміч аналогію і ретроспективний метод можна дещо сказати. Через се всі реконструкційні проби мають лише суб'єктивний характер. Автор хоче доказати, що вже перед Драконом належав цілий плебс до родів, але лише властители землі входили в склад горожан, та що роди належали *in corpore* до цивіліцій. *Weil R. — Pisa* (*Zeitschr. f. Numismatik*, 22, ст. 1—19) показує, що провід олімпійських ігор не все був в руках елійської держави. Первісно були ті ігри локальним сьвятом Пізатіда і Пізати та їх королі мали тут провід. На основі сьвідощів грецьких істориків, написей і монет описує автор поодинокі стадії боротьби між Пізатами і Елійцями і провід в олімпійських іграх. *Fox Earle — The duoviri of Corinth* (*Journal intern. d'archéologie numismatique*, II, ст. 89—116) подає спис дуовірів в Коринті, який можна зложити на основі коринтійських монет. Вислід,

до якого автор доходить, більш деструктивний як конструктивний. Імена, які приходять ся до відомих вже додати — дуже нечислені, а тих, які треба вичеркнути — множество. Це із-за того, що досі вважали всі римські колоніальні монети, які не мали імени иншого міста, за коринтійські. Pöhlmann Robert — Sokrates und sein Volk. Ein Beitrag zur Geschichte der Lehrfreiheit, München, вел. 8°, ст. 133. Праця викликана головно поглядом Гомперца, висказаним у 2 томі праці „Griechische Denker“ (1897). Ріжниця обох поглядів можна зібрати в тім напрямі, що Гомперц каже, ніби Сократа засудили справедливо, бо він був за сильно суб'єктивний, а Пельман перечить сему: Сократа засудили несправедливо, бо він не хотів віддати ся в службу демократичному масовому духови. Sammlung der griechischen Dialekt. Inschriften von I. Baunack, A. Bezzenger, F. Blass, H. Collitz etc. Hrg. von Hermann Collitz, 2. Band, Göttingen, 8°, ст. (643—963). Сим зошитом закінчений другий том грецьких диалектичних написів, що обіймає дорійські написи з північної і середньої Греції і пелопонезійської Ахаї та колоній. Само видане дельфійських написів, що займають більшу половину книжки, вимагало 13 літ часу. Давніші зошити появили ся в 1892—96 р.; сей новий починає написами Амфіктионії, незвичайно важними для історії літ 380—178 пер. Хр. За сим ідуть деякі почесні написи, а в кінці написи надгробні і инші ріжного змісту. Wiliam Scott Ferguson — The Athenian Archons of the third and second centuries before Christ, New York, 8°, ст. V+99. Зріст епіграфічного матеріалу спонукує від часу до часу проби зреконструувати затрачену лісту епонімів з 3 і 2 ст. пер. Хр.; останніми часами робили такі проби Щукарьов (для хронології епонімів з 300—265 pp.) та Гомоль (для архонтів 2 в.). Автор сеї нової розвідки опирає ся на тім, що *γοαματεῖς κατά πρωταρείαν* в другій половині 4 в. ідуть по собі в офіційальнім порядку аттицьких філь. З сього він виводить, що і в дальших двох століттях було так само і кладе сей самий принцип в основу своїй хронології атинських епонімів. Nicolaides Cleanthes — Die geschichtliche Entwicklung der macedonischen Frage im Alterthums, im Mittelalter und in der neueren Zeit, Berlin, вел. 8°, ст. 267. Книжка більш полемічного ніж научного характеру, де на кождім кроці пробиває ся ненависть до Болгар. Ся остання доводить його до неможливих висказів, як напр. „Монгольсько-татарська бесіда Болгарів змішала ся з сербською, з чого по тому під впливом грецьких попів у 17 і 18 в. виробила ся теперішня болгарська мова“. Koerr Fr. — Alexander der Grosse. Mit 1 Kunstbeilage u 85 Abb. Bielefeld, 4°, ст. 96. Автор славний фільольоґ, звістний зі своїх праць, але історична ро-

бота вимагає багато инших спеціальних відомостей. Він не може напр. зрозуміти, що становище, яке заняли грецькі міста, було рішачим моментом в усіх перських війнах. Так само не згадує, що Атени все ще, по-при Персію, були першорядною морською державою. Так само неясно написаний образ внутрішнього становища в Персії. Bauer Adolf — Die Schlacht bei Issos (Jahreshefte des österr. archäol. Instit. II, ст. 105—128). Річка Пінарос, над якою була зведена битва — се нинішня Делі-чай. Автор справляє хибний топографічний опис поля битви у грецьких жерелах та розглядає саму битву зі стратегічного боку. З двох сучасних жерел до сеї справи, Полібія і Каллістена, вважає він останнього за ліпше обзнайомленого. Доволі замітну напись для пізнання внутрішніх грецьких відносин з кінця II в. пер. Хр. викопано в Дельфах. Се рішене сенату в спорі атенських ремісників з істмійськими з 112 пер. Хр. Просторий реферат про се подає: Collin G. — Inscriptions de Delphes Senatus consulte de l'an 112 av. J. C. (Bulletin de correspond. hellenique, 35, ст. 1—55. Атенські ремісники ввійшли в союз з італійською ремісничою організацією, мабуть десь в 139/8 р. пер. Хр. Одначе з часом помітила істмійська організація, що сей союз виходить для неї радше на шкоду як у хосен, із-за сильної атенської конкуренції. Отже на зборах в Сікіоні змінила статут і виключила атенських ремісників. Ті внесли жалобу до сенату і сенат у згаданій ухвалі рішає справу на їх користь. Напись сю знайдено у виконках французької школи; вона списана на 5 каменях, в колюми одна за другою, мовою доволі вже зіпсованою. Богато замітного до культурного і просвітнього життя Греків дають отей дві праці: Boll Franz — Beiträge zur Überlieferungsgeschichte der griechischen Astrologie und Astronomie, München, вел. 8°, ст. (77 - 140) відбитка. Оголошує вислід своїх вступних робіт до видавництва астрольогічних рукописей. Особливо важні замітки й находки автора про письма Птолемея: *περί κριτηρίων καὶ ἡμερονικῶν*, де йому вдало ся віднайти новий, досі незвістний кодекс у ватиканській бібліотеці, та про тетрабіблос, що від часу Меланхтона (1553) не був зовсім оброблюваний. Bouché-Leclercq A. — L'Astrologie grecque, Paris, 8°, ст. XX+655. Перша і славна публікація про сю тему. Автор видить предтечів грецької астрольогії у фільозофах. Вони то підготували їй терен, особливо стоїки, своєю теорією гармонії між людьми і світом. Плятон поставив кілька астрольогічних догм, які потому коментатори старали ся пояснити; а коли халдеець Берос оселив ся на острові Кос в перших роках III в., грецький світ був уже готовий прийняти се, що звали „новою наукою“. Далі показує д. Б. як грецька астрольогія оперла ся на халдейській, одначе Греки самі подали тут

свої правила. Переходить системи і теорії Манілія, Фірміка, Нехенса і Петозіріса а на решті Птоломея, котрий хотів получить астрологію з астрономією. Розсліджує та описує різні способи укладання гороскопів та їх пояснюваня. Автор держить ся славно, серед сеї маси замотаних і противорічних теорій, ясної і простої дороги, так що книжку сю пійме кождий пересічно освічений чоловік.

Croiset, Alfred et Maurice — Histoire de la littérature grecque. Tome V, Période Alexandrine per Alfred Croiset. Periode Romaine par Maurice Croiset, Paris, вел. 8°, ст. 1096. Сим томом закінчена ціла простора праця. Автори вихиснували всі висліди найновішої науки про після-клясичну грецьку літературу. „Невдячні“ появи, як Дідимус (ст. 303), Гермагор (ст. 91 одна стрічка) збувають ся тут дуже коротонько; те саме можна сказати й про такі питання як александрийський юдаїзм. Німецькі критики висше ставляють підручник Хріста (пор. „Огляд“ за 1898 р. Записки т. 28, Н. Хр. ст. 26). Terret Victor — Homère. Étude historique et critique, Paris, вел. 8°, ст. XI+640. Як перед кількома роками учений Wahlen новим виданем Горация Гаупта потягнув черту через цілу кон'єктуральну критику, що за останніх 50 літ не лишила майже ненарушеним ні одного вірша поета — хоче автор признати цілу роботу учених, від появи Вольфових пролегоменів, коло розбиваня єдності Гомерових віршів — за марну. Гомер — се історична особа; уродив ся в X ст. в Смирні і перебував довго на Хіосі. Іліяда і Одисея — се його твори. Вони стоять в суцільній звязи зі собою, як се доказує автор розбором їх укладу, особливо порівнанем з иньшими ширшими творами, та збиванем закидів роблених противниками. Замітний тут спис всіх праць про Гомера, доданий на кінци, що обіймає 75 ст. скорочених заголовків! Dimitrijević Milan — Studia Hesiodica, Leipzig, 8°, ст. 234. Вже часто вказували учені, що текст Гезіода на різних місцях показує ріжний уклад, який можна замітити з рукописної традиції, схолій і свідонств старинних писателів. Автор виводить, з цілої серії варіантів тексту, що в старину існували дві рецензії: одна гірша, котру маємо в наших рукописах, друга ліпша, котру він на основі тих варіантів звязує з Аристархом, що свою рецензію зладив на основі пейзастратейської. Wilhelm Adolf — Simonideische Gedichte (Jahresh. des österr. archäolog. Instit. II, ст. 221—245) — про напись атенську оголошену Ульріхом Коелером в CIA II 1677. Се, як виказує автор, частина епіграми надрукованої в Anthologia Palatina VII 254 під іменем Сімоніда. Що до дійсного авторства Сімоніда, то про се висказує ся автор дуже скептично. Kirchhoff Christian — Dramatische Orchestik der Hellenen, Leipzig, вел. 8°, ст.

V+511 — думає з ритму пісень в трагедії відтворити рухи роблені підчас сьпіву. Як можна прийняти лише довгі і короткі кроки, то обмежує ся число можливих кроків до 2, що стоять до себе в відносинах складів — ̣. Міра короткого кроку рівна олімпійській сїтамі (0·2403375m). По сїм обчислив автор докладно рухи в Іполіті Еврипіда. Він знає ще багато иньших річий: як хор входить, як уставлює ся, поздоровляє бога і т. и. Blaydes Fredericus H. M. Aeschyli Choephoroi cum annotatione critica et commentario ed. Halle, вел. 8°, ст. VI+196. Blaydes Fredericus H. M. — Adversaria critica in Aristophanem, Halle, 8°, ст. 128 — як більша частина праць і видавництв Blaydes а, без більшої вартости. Текст виданий, як закидають фахові критики, без найменьшого принципу, в апараті цілковита мішанива рукописних лекцій, схолій, чужих і власних кон'єктур; в поясненях по більшій частині чужі замітки, часто між собою суперечні. Zacher Konrad — Kritisch-grammatische Parerga zu Aristophanes, Leipzig, вел. 8°, ст. 439—530 відбитка. Містить пять розвідок: 1) відповідь на критику Кайбеля; 2) *ν εφελη* у Аристофана: згідність рукописної традиції з написами 5-го в. показує, що то „ν“ треба писати всюду на кінци вірша; 3) 2 sg. ind. med. *ει* чи *η*? — в Аристофана „ει“ первістне; 4) поясненє деяких слів як *ἐπιπαστα*, *κλαστάζω* і т. и. 5) доказ, що Rutheford-а виданє равенських схолій не лише в основі зовсім схиблене, але й виводи доволі слабі. Aristotelis ars rhetorica. Iterum edidit Adolphus Roemer, Leipzig, 8°, ст. CII+245. Перше виданє вийшло 1885 р. В сїм, другим виданю приросло вступне слово через всаджене розвідки про первістну форму і долю утвора. Автор представляє собі сю річ так, що „Реторика“ була первістно богато просторійша; лінивий переписувач пропустив богато. Сю скорочену копію порівнано потому з повнішою і богато (але не все) додано в скороченій формі, часто на невластивім місци. В суперечці, яка веде ся про поділ і часове означенє писем Фільона замітна розвідка: Cohn Leopold — Eintheilung und Chronologie der Schriften Philos., Leipzig, вел. 8°, ст. 387—435 відбитка. Цілковитий брак доброї традиції і зміни, яким улягав поділ Фільонових писань ще в старину, не дозволяють більш як в приближеню рішити справу. А про те удало ся авторови зробити кілька дуже важних заміток. Сюда належать: справленє часу написаня книги Александер, відступленє від поставленого д. Massebiau поділу аллегоричного коментаря і поясненє книжки наведеної Іваном Дамаскеном „τὸ ζ' καὶ η'“. За невдалу треба вважати пробу розділеня „legatio“ від „contra Flaccum“. Про Герона Александрийського появило ся три студії, які мають бути приготовленем до виданя всіх писань сього автора: Heron's von Ale-

xandria Druckwerke und Automatentheater griechisch und deutsch. hrg. v. Wilhelm Schmidt, Leipzig, вел. 8°, ст. LXX+540. Додаток до сего: Die Geschichte der Textüberlieferungen, Leipzig, 8°, ст. 182. Schmidt W. — Heron von Alexandria, Leipzig, 4°, ст. 15. Про особу Герона знаємо дуже мало, особливо від коли признано згадку Ктезібія в одній написи за сумнівну. На основі Повідонія можна прийняти рік 55 за найближшу дату діяльності Герона. Д. Шмідт цинить за низько значіне Герона, бо хоч він мав і попередників в своїй науці, то все ж в його писаннях слідно самостійну людину а не звичайного компілятора. Се доказує иньша сьогорічна публікація: Euclidis opera omnia ed. I. L. Heiberg et H. Menge Suppl. Anaritii in decem libros priores elementorum Euclidis commentarii. Ex interpretatione Gherardi Cremonensis ed. M. Curtze, Leipzig, 8°. Д. Курце віднайшов у Кракові переклад коментаря An-nairizi-я зроблений Гергардом з Кремони. Тут показує ся ліпше ніж у виданю арабського оригіналу Гейберга і Верстона, що Герон Александрійський поробив цінні замітки до перших 8 книг Еклідових „Елементів“.

Огнищем археологічних студій в Греції служить атенське археологічне товариство, котрого *Практика* за р. 1898 вже вийшли і описують докладнійше, як тут се можливо, поодинокі змаганя. Відкопано цілковито стоа Атталія в Атенах. Окрім сего ведено викопки коло Епідавру і в Сувії. В Коринті веде свою роботу американське товариство і викрило багато нових точок до топографії долишньої частини міста. В Дельфі покінчила французька школа відкриті останків гімназія; англійська — викопала на острові Мельос микенський замок, і почала роботи в Наукратіс. Німецький інститут занятий дослідями коло водопроводів на заході Акрополя, та викопками на Парос, Кос, та города Пірене в Малій Азії. Праці коло археологічних розвідів в Малій Азії ведені систематично, дають багато інтересних вислідів. Anthony і Munro віднайшли коло Bigaditeh в Мизії і Emed у Фригії багато останків примітивної зброї. Др. Коерте описав находки „троянського“ гончарства коло Boz-euyk і Beubazar. Долучаючи сї находки, до попередних зроблених Ramsey-ом і иньшими маємо багатий матеріал до старинної Кипріотської і Егейської культури. Нові додатки дають в сім році Crowfoot J. W. і Anderson J. G. C. у своїх статях під заг: Exploration in Galatia cis Halym (The Journal of hellenic Studies, vol. 19, ст. 34—134). Перший в них зупиняє ся над питанням про расову приналежність пра-мешканців тих околиць. Справа ся доволі замотана. Др. Коерте називає їх просто Фригійцями, одначе ані факт, що Гордіон був один час фригійською столицею, ані обставина, що подібні находки викопано коло Філіппополя, Яссів, Сальоніки, відки, як думають, прийшли Фри-

гійці — не дозволяють більше, як лиш догадувати ся, що се можливе. По думці автора годі виключити Кавказ і Арменію з їх неолітичними останками, як можливу колыску сеї людности. Найновіші праці Енсена (див. Огляд літ. за р. 1898 Записки т. XXVII Наук. хрон. ст. 18) Петерсена, Люшана і ин. роблять сю можливість що-раз більш певною. З другого боку досі побільшували вплив турецький а навіть і грецький. Також за високо ставили вплив галлійської інвазії. А. Körte продовжує публікацію вислідів своїх археологічних розкопок в Малій Азії п. заг. Kleinasiatische Studien IV (Mitth. des kais. deut. Archäol. Inst. Athen. Abtheil. т. 24, ст. 1—45). Тут зупинює ся він на описі могили під Bos-öyük (Lamunia) з останками старофригійської культури. На вершку могили лежить оброблений камінь, незвичайної форми, котра вже давно звернула увагу учених. Автор думає, що се „phallos“ як символ животворної сили і вказує на аналогічний звичай у Японців. Особливо докладно і старанно ведуть ся розсліди на місці старинного Пергама. Вони почали ся в 1878 р. заходом заряду королівського музею в Берліні, первістно лише з цілю відшукати дальші частини великої гігантомахії, котрої кілька кусників найшов Кароль Гуман. Дальші викопки розширювали що раз то більше розсліджений терен, так що під кінець відкопано міський торг з святинею Діонізія, театр, Траянеум, котре перед тим несправедливо уважали за Августеум — навіть укріплення і будови поза міськими укріпленнями. Так виринуло ціле старинне місто, зовсім неподібне до попередних здогадів про него. На основі тих праць видав заряд королівського музею „Führer durch die Ruinen von Pergamon“, перше видане в 1887 р. а сього року друге. При помочи берлінської академії наук удало ся розслідити доволі докладно ще й околицю міста, долину ріки Каїка, поблизькі міста: Атарней, Перепене і Айтай та водопроводи, особливо в часу королів. Зібраний таким чином матеріал — останків архітектури, скульптури і написий почали репродукувати в славнім видавництві „Alterthümer von Pergamon — доси 5 зошитів (томи: II, IV, V, 2 і VIII 1, 2). Детальний опис предметів найдених на тій території за останні літа, уложений систематично і сумлінно оброблений, дають: Conze A. & C. Schuchhardt — Die Arbeiten zu Pergamon 1886—1898 (Mitth. des kais. deut. archäol. Instit. Ath. Abth. т. 24, ст. 97—240). Автор славної розвідки про водопроводи в Льодицеї д. Вебер (пор. Огляд зах. євр. літер. Записки т. XXVII, ст. 23) друкує тепер подібну розвідку про Смирну. Weber G. — Die Wasserleitungen von Smyrna (Jahrb. d. kais. deut. archäologischen Instit. XIV, ст. 4—25). Старинних водопроводів є тут шість, з тих два вже знищені. Автор розсліджує

їх будову і дорогу, куди вони йшли. Цілий ряд нагробних написів найдених в Пізидії подає і пояснює Cousin, Georges. Termessos de Pisidie (Bulletin de corresp. hellénique, 35, ст. 165—192). Цілість авалищ має вигляд величезного гіпнодрома. Йдучи з Yenindje-khayve, ряд гробів лежить на ліво. Правий бік обсаджений також гробами, але сі останні видовбані у скалі і не мають ніяких написів. Д. Кузен вважає їх за більш старинні. Arkwright Walther — Über das lykische Alphabet (Jahresh. des österr. archäolog. Instit. II, ст. 53—76). Лікійська азбука має 29 букв; імовірно всі, а 19 з них безперечно походять з грецької. Їх значіне давно вже старалися розв'язати, останнім разом робив се Савельсберг. В реєстрі, який він подає, 17 букв відчитано добре, 5 означено в приближеню добре, а інші зле. Автор складає цілу азбуку, зіставляючи лише 2 букви як непевні. Кілька археологічних заміток з Елевзіна подає O. Rubensohn — Eleusinische Beiträge (Mitth. des kais. deut. archäol. Instit. Athen, Abth. 24, ст. 46—71). 1. Про Деметер на *Ἀγέλαστος πέτρα*. Сю „скалу журби“ вважає автор за мітологічний вхід до Гадесу і віднаходить її в печері Плютоніон коло Елевзіна. 2 Про рел'єфну вазу з Елевзіна і 3 Тріптолем рільником. По оповіданям Елевзіяців перший, котрий приніс сюда рільництво, мав бути Тріптолем. Автор оспорує погляд, немов міт про Тріптолема — пізнійша вигадка, що повстала доперва під впливом єгипетських поглядів. Одною із найбільш замітних пам'яток старинних Атен зістає ся фриз вмурований у фасаді т. зв. малої метрополіс, що від кількох літ має назву св. Елевтерія. Фриз сей обіймає багато характерних фігур і загально звістий під іменем „Zodiaque“ або „Athenischer Festkalender“. Що се дійсно календар, річ певна; одначе значіне поодиноких фігур доволі неясне. Перший пробував їх пояснити Беттхер у 1865 р. Сею справою займалися опісля Бурсіян, Вольтерс, Рейнах, а в минулім році Тіле. Всі поясняли фігури як представленє поодиноких атенських сьвят. Тепер Svoronos I. N. у розвідці: Der athenische Volkskalender (Journal intern. d'archeologie numismatique, II, ст. 21—78), через прирівнуванє фігур фриза до малюнків на античних монетах, доказує, що тут представлені: 12 знаків зодіака (Thierkreis), символи 12 місяців, 4-ох пор року і зав'язя у поодинокі місяці (оранє, сійбу, збірку винограду і т. и.). Тим способом він доповнює навіть знищену частину фриза. Перед 27 літами звернув учений Conze перший увагу на грецькі вази з геометричним орнаментом. Нині зібрано вже доволі багатий матеріал. Ним кіснує ся тепер Wide Sam. у розвідці: Geometrische Vasen aus Griechenland (Jahrb. d. kais. deut. archäologischen Instit. XIV, ст. 26—43, 78—86). Матеріал сей узяв автор головню з народного музея в Атенах та збірки Силльо-

га в Гераклі на Криті. Геометричний стиль на вазах дуже різнородний і кожда країна, кождий остров має окрему ціху. Находки упорядковані в розвідці по країнам, з яких вони походять. Історичного розвою самого орнаменту автор не подає із-за малого числа певних даних; висказує ся лише, що геометричний орнамент на атицьких вазах тривав дуже недовго. Wolters Paul — Vasen aus Menidi (Jahrb. d. kais. deut. archäologischen Instit. XIV, ст. 103—135). Продовженє статі з попереднього року. Керамічні останки, які автор тут описує, мають головню значіне лише з огляду на місце находки. Лише невеличка частина має самостійну вартість. Важний вислід, до якого доходить д. Вольтерс при кінці розвідки: находки копулового гробу коло Меніді показують, що тамошній культ героїв тривав без перерви від микенської доби. Він перестав в 5 в., одначе не вигасає поволи. Як раз деякі найпізнійші начиня є заравом найкрасші; тому імовірний здогад, що причина перерви була зверхня. Як така насуває ся пельопонезька війна. В архидамійській війні заволоділи вороги містом Ахарнами, а місцева людність мусіла утікати; так само було при облозі Декелі. В ту пору упав культ героїв.

Toudouze Georges — Les grands manifestations de l'art grec. Paris, 8°, ст. 100. Добрий популярний підручник для пізнаня двох найголовнійших епох грецької штуки: микенської та класичної. Книжка поділена на три частини, в яких автор обговорює скарбниці (Троя, Микени, гроби Атридів), релігійні празники (Атени у V в.) і великі ігрища в Олімпії. До сего додано численні ілюстрації. Sauer, Bruno — Das sogenannte Theseion und sein plastischer Schmuck. Leipzig, вел. 4°, ст. XII+274. Автор розсліджує з незвичайною докладністю фронтон (Giebel) даху на сьвятині Тезейон і старає ся на основі заглублень і слідів прикріпленя винайти статуї і ґруни, які там були уставлені. Подібну пробу робив вже проф. Сауер в 1890 р. на східнім фронтоні Партенону і то з незвичайним успіхом. Вислід сеї нової роботи той, що на східнім фронтоні було уродженє Еріхтоніоса, на західнім Гефайст у Тетіс і Буріноме. На основі сего виводить автор, що сьвятиня була присьвячена Гефайстови. Дуже гарно написаний особливо четвертий розділ: стилістична аналіза скульптур і характеристика їх творця. Тут обговорено докладно відносини сих скульптур до партенонських і показано, не вважаючи на рішучу залежність, основні ріжницї в техніці й уложеню. Six J. в продовженю своїх Ikonographische Studien (Mitth. des kais. deut. Archäol. Instit. Röm. Abth. Bd. 74, ст. 81—90, пор. „Огляд“ за р. 1898 Записки т. XXVII Наукова хроніка ст. 24) обговорює портрети: Мавссолля, сатрапа карійського; Александра III і Александра IV, македонських королів. Lange, Julius — Darstellung des Menschen in der älteren griechischen Kunst.

Aus dem Dänischen übs. von Mathilde Mann. Strassburg, 4°, ст. XXX+225. Автор задумував перейти представлене людського тіла через цілу історію штуки; однак смерть перешкодила йому в с'їм, так що він перевів свою розвідку лиш до 400 р. пер. Хр. Зміст представляє ся так: I, правила представлюваня людського тіла в примітивній штуці всіх народів, також і диких, особливо-ж у Єгиптян — з включенем грецької штуки до 500 р. пер. Хр. II, Перехідний стиль у Греції; представлене фігури на площі. III, Перший розцвіт грецької штуки: образи боротьби, чоловік-взвір; формація ідеального типу; фронтонові фігури Партенону, Поліктет. На місце часописи „Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österr.-Ung.“ почали тамтого року виходити „Jahreshefte des österr. archäolog. Institutes“ з тою самою програмою. Вступна стаття Benndorf Otto — Über den Ursprung der Giebelakroterien (ст. 1—51) зупиняє ся над питанням про початок і походженє острого закінченя даху. Автор збирає лише матеріял, головню зі старинних будівляних памяток і подає свої замітки, не рішаючи на разі самої справи. Він знаходить велику схожість між акротернями на азійським сході і старо-грецькими. Деякі замітки до сего питання подає ще Treu Georg — Zur Entstehung der Akroterien und Antifixe у тїм самім журналі ст. 199 і д. Furtwängler Adolf — Griechische Originalstatuen in Venedig (Abh. der philosphilol. Cl. der königl. bayer. Akad. d. Wiss. 21, ст. 275—316) — описує серію жіночих мармурних статуєт, доси не закрімчену, в Museo archeologico палати дожів. Всі ті фігури походять з часу пайвисшого розцвіту оригінальної грецької штуки з пятого і четвертого віку пер. Хр.

3. Рим. Hülsen Christian — Bilder aus der Geschichte des Kapitols, Rom, 8°, ст. 31 — окрема відбитка відчиту держаного в протестантськїм зборі в Римі. Згадуємо її з огляду на розголос, який зробила праця сего автора „Forma urbis Romae antiquae“ перед кількома літами. Arendt Anton — Syrakus im zweiten punischen Kriege I. Theil. Quellekritik, Königsberg, вел. 8°, ст. 114. По основнім і зовсім самостійно написанім вступі про „значіне Сиракузи у війні між Римом і Картагіною“ йде 7 розділів критики жерел. Найінтереснійші про Полібія, Лівія і Плутарха. Фахові критики закидують авторови лиш невідповідний метод, який вибрав при своїм розсліді. Drumann W. — Geschichte Roms in seinem Uebergange von der republikanischen zur monarchischen Verfassung. 2 Aufl. I Bd. Aemilii-Antonii, Berlin, вел. 8°, ст. 484. Се книжка, що тішить ся великим впливом із-за оригінального розуміня дієвих осіб і часу. Сліди сього впливу слідно навіть у 3-ім томі історії

Момвена. Однак історія Друманна розлітає ся на цілий ряд поодиноких житєписий і не дає читачеви звязи подій. Се нове виданє подає текст незміненій, лише для цитатів вихіснувано тут нові виданя клясиків, і епіграфічну, нумізматичну та історично-фіольологічну літературу. В довгій боротьбі, яку вели римські імператори в добі від 1 до 4 віку против сенаторської аристократії, одною з найважнійших опор для сих перших було володіне великими доменами, призначеними для їх приватного ужитку, незалежно від державних дібр. Про сю справу статя: Homo Léon — Le domaine impérial à Rome. Les origines et son développement du I an IV siècle (Mélanges d'archéologie et d'hist. 19, ст. 101—129). Автор показує, як цілею цісарської політики за ті три столітя було зломити вплив сенаторської аристократії. Сенат був особливо могучий в Римі й Італії, коли між тим осередок могучости імператора лежав у військах на провінціях. Аристократія мала в Римі окрім політичних і фінансових привілежій переважну частину землі у своїм володіню, а друга частина, публичні міські домени мала під своїм зарядом. Цісарі стремлять отже до набуваня земельної посілости на шкоду вельмож. При кінці 3-го ст. стають вони найбільшими посідачами в Римі і заравом необмеженими автократами в державі. Оба сї розвої йдуть рука в руку. T. Rice Holmes — Caesar's Conquest of Gaul, London, 8°, ст. XLII+846. По короткїм і яснїм викладі про здобуте Галлії, на основі оповіданя Цезара (ст. 1—162) йде на 662 сторонах докладний розслід всіх річий, які можуть цікавити читача „Bellum Gallicum“: про час написаня коментаріїв, достовірність Цезара, кельтійську етиольогію з вихісноваєм всіх пра-історитних і краніольогічних вислідів, географія Галлії, топографічні питання, римський військовий устрій і т. и. Про докладність, з якою автор працював, свідчить обставина, що коло книжки він працював 11 літ. Замітити можна лише незвичайне упередженє против кон'ектуральної критики і легковаженє ортографії імен. Stolle Franz — Wo schlug Caesar den Ariovist, Strassburg, 4°, ст. 42. По доволі бистроумних выводах приходить автор (як і богато иньших) до пересвідченя, що „великий табор“ або поле, де Аріовіст був побитий, лежить між містами: L'Isle sur le Doubs, Villersexel, Lure, Belfort і Montbéliard. Справа ся могла-б лише через археольогічні находки бути остаточно порішена. Domaszewski A. v. — Die politische Bedeutung des Traiansbogens in Benevent (Jahreshf. des österr. archäol. Instit. II, ст. 173—192). Лук сей, по своїм призначеню: „ianus viae“, виставлений на місци, де починає ся via Traiana, поведена з Веневенту до Брундізії. Він містить три групи образів: 1 на стороні зверненій до міста представлені відносини цісаря до Риму; 2 на противнім боці — його заслуги для провінції; 3 в сере-

дині луку — добрі діла для горожан Беневента. Се сумаричне пояснене опирає автор на докладнім обговореню кожного релієфа з окрема. Peter sen E. — Trajans dakische Kriege nach dem Säulen relief erzählt. I Der erste Krieg, Leipzig, 8°, IV+95. Властиво коментар колюми Траяна, в богато дечому ріжний від коментаря Cichorius-a, особливо противний автор локалізації походу в другого року. Перевага П. над своїм попередником лежить у привичасню і вишколеню в археологічних розслідах. Koch Wilhelm — Kaiser Julian der Abtrünnige, seine Jugend und Kriegsthaten bis zum Tode des Kaisers Constantius (331—361), Leipzig. До історії внутрішнього життя і культури замітні особливо дві публікації: Aust Emil — Die Religion der Römer, Münster, вел. 8°, ст. VIII+268. Загальні черти римської релігії, її істота, епохи її історії, найважніші боги, державний і приватний культ — се справи обговорені в сій книжці. Літературний показчик випав трохи за скупю: не наведено напр. такої книжки як: Fabretti, Corpus inscriptionum Italicarum. Впрочім праця відповідає своїй завдачі. Besnier Maurice — Les scolae de sous-officiers dans le camp romain de Lambèse (Mélanges d'archeol. et d'histoire, т. 19, ст. 199—258). Звістна заборона Мартиана: ne milites collegia in castris habeant. Між тим істнованє військових колегій стверджено по написам. Епіграфічні тексти, зібрані з цілого простору римської держави, доказають що істнували такі товариства і то в великім числі. Всі вони належать до одної доби; найдавніші сягають кінця II в., більша частина — початку III-го. Суперечність між сим фактом і заборною Мартиана толкує автор тим, що під „milites“ треба розуміти простих жовнірів, а в склад тих товариств входили підофіцери. Тепер удало ся в Lambèse найти статути сеї військової організації і сеся розвідка посвячена головню розборови тих статутів.

При огляді праць із історії римської літератури почати треба від нового, другого видання звістного підручника до історії літератури: Schanz Martin — Geschichte der römischen Litteratur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Iustinian. 2 Teil: Die römische Litteratur in der Zeit der Monarchie bis auf Hadrian. 1 Hälfte: Die augusteische Zeit. 2 Aufl. München, вел. 8°, XII+372. Нове се виданє праці проф. Шанца з 1892 р. сильно розширене; особливу увагу звернено на наведене цілої найновішої літератури, і се не лише регістративно, але й інформативно, що до вартости поодиноких праць. Увійшли деякі зовсім нові уступи, як напр. про Горація в середніх віках, про вплив Тібулля на наступників, про carmen saeculare. Часто стрічаємо більш рішучі ніж давніше вискази і погляди. При кінци згадаємо, що

й показчик річий оброблений далеко докладніше. Pascal Carlo — Dictionario dell'uso Ciceroniano ovvero Repertorio di locuzioni e costrutti tratti dalle opere in prosa di M. Tullio Cicerone, 8°, XV+777. Автор писав вже богато, одначе доси головню про справи історичні, мітологічні і лінгвістичні. Се перша його фільологічна праця і тим пояснити треба деякі помилки. За сю роботу брав ся вже Merguet, одначе його Handlexicon Ціцерона урвав ся на першім зошиті. Паскаль хоче подати перегляд складні і стилістики Ціцерона. Щаслива була гадка усунути на бік все, що стрічає ся рідко або винятково у Ціцерона, звернути увагу на богато ілюзій при перекладі латинських слів на нові мови. При тим автор опер ся на найліпших новочасних жерелах, головню на Архіві Вельфліна. Попри се одначе критика підносить богато прогалин у сій праці, особливо при висловах юридичних. Belling H. — Studien über die Kompositionskunst Vergils in der Aeneide, Leipzig, 8°, ст. VI+250. Розсліди В. обіймають Некію, опис щиту і цілі книги I, II, IV. Не вважаючи на величезну літературу про Вергіля, досі мало писано про спосіб його роботи. Одначе се що нам дає автор зовсім не рішає питання. Він укладає собі дивацькі схеми, вірить не лише у малу, але й у велику респонзію. Про недокінчені вірші доказує (не він перший), що їх не треба уважати знаком недокінчення епосу, умисно вибраним способом піднести ефект. Il libro decimo della Instituzione oratoria di M. Fabio Quintiliano commentato da Domenico Bassi. Seconda edizione, Turino, 8°, ст. XXXI+138. Доводі просторий вступ зложений з трех частин: жите і меньше важні твори Квінтіліана, Institutio oratoria, десята книга. Текст має богато зміц, бо видавець вложив тут свої ріжні поправки. P. Cornelius Tacitus — Dialogus de Oratoribus erklärt von Constantin John, Berlin, 8°, ст. VII+164. Збірка Вайдмана не містила доси критичного виданя Дияльоґу Тацита. Гадка, поручити сю справу д. John-ови, була щаслива, бо він звістний вже з давійших своїх праць про заговор Катиліни і Дияльоґу. Видавець у просторім вступі обговорює питанє автентичности і кладе натиск на велику схожість Дияльоґу з давійшим історичним стилем Тацита. Далі розбирає артистичний уклад і ціль а в кінці перовзори та жерела сього письма. Текст, окрім кількох дрібних змін, поданий на основі четвертого виданя Гальма (1884). Лише апарат критичний і замітки вийшли слабше. Klebs Elimar — Die Erzählung von Apollonius aus Tyrus. Eine geschichtliche Untersuchung über ihre lateinische Urform, Berlin, вел. 8°, ст. XI+532. „Historia Apollonii regis Tyri“, латинський роман, має у світовій літературі подібно важне становище як роман псевдо-Каллістена про Александра. Клебс розслідує критично цілу рукописну традицію роману.

Против дотеперішнього погляду, що автор роману був християнином, докажує він, що се поганський роман з 3 в. по Хр, який доперва у перерібках набрав християнської ціли. Goetz Georgius — *Thesaurus glossarum emendatarum. Pars I, Leipzig, 8°, ст. X+368.* Великанська праця, яку підготував Г. Леве, перекладали Г. Гоєц і Г. Гудерманн, зближає ся до кінця. Маємо тут на думці звістний *Corpus glossariorum latinorum*, у котрий висше наведена публікація входить як перша частина VI-го тому. Се реєстр який уможливує відповідне вихисноване материялу зібраного в попередніх томах. При обробленю поодиноких статей звертав автор увагу в першій мірі на римську і грецьку старину, але по при се ясно означив відносини їх до середовічної латини, до романських, англо-саксонської і німецької мови. Під сам кінець згадаємо ще появу 6-го тому звістної публікації: D' Arbois de Jubainville H. — *Cours de littérature celtique; tome VI. La civilisation des Celtes et celle de l' époque homérique, Paris, 8°, ст. 418.* Появу сього тому винередила вже слава попередних, котрим критики не-спеціалісти не могли нічого закинути, хіба незвичайне розвалковане предмету. Так само й сей том можна би скоротити на половину. Зміст його незвичайно замітний, бо автор поклав собі за дачу доказати, що Галійці трьох перших століть пер. Хр. і Ірляндці, як нам їх чертає найдавніша епічна література, стояли на тій самій культурній степені, що Греки і Троянці епопеї Гомера. Як спільні звичаї обох груп показує автор: поодинокі борці перед цілим військом; аойди відповідають бардам, галійські божества мають майже те саме значінє що грецькі — одиаче друїди зовсім не похожі на жреців грецьких. Також не мали Кельти понятя одного божества, їх віра більш догматична, містила менш суперечностей ніж грецька. Спільний антропоморфізм, культ дерев, рік, людські жертви, забобони про деякі числа, особливо про 3 і 12. Далі зупинює ся автор коло родини у обох груп. Головна різниця в степени моральности — висшої в Греції; спільні ціхи: моногамія, що не виключає конкубінату, тверда власть батька. Також зброя у обох груп майже однака, з незначними відмінами. Ціла праця зладжена з незвичайною читаністю і знанєм предмету, особливо ірляндських переказів.

По живій роботі коло викопок на Forum Romanum, яка тревала протягом 1871—84 р. наступила застоя, перервана доперва в сім році. Роботи почали ся в листопаді 1898 в подвійнім напрямі. Перша річ, се упорядковане архітектурних фрагментів з викопок за останніх 28 літ, які лежали безладно розкинені, а далі реконструкція тих памяток, у яких се можливо. Початок зроблено з двома величезними стовпами в часу Діоклетіяна та сьвятиньку Веста. З нових розкопок треба згадати

відкритє дому з льонгобардських часів, північної улиці „Forum“, аж до лука Севера, вимощеної чорним базальтом, та початок відслоненя передньої частини сьвятині Сатурна. Офіціальне справозданє про нові відкритя на форум появило ся з припорученя італійського міністерства просьвіти, під заг. „Stele con iscrizione latina arcaica scoperta nel foro romano“ Roma. На думку ученого G. F. Gamurrini, ся напись, зроблена грецькими літерами, походять з VII або найпізніше з VI в. перед нашою ерою — отже з часів римських королів. Крім язикового значіня напись ся дає потвердженє деяких оповідань Лівія і через се надає більш віри і иньшим його оповіданям, адискредитованим гіперкритицизмом новіших учених. Докладний перегляд найновіших археологічних здобутків в долішній Італії та Сицилії, особливо при розкопках на Monte Tabuto і Montecacello коло Comiso, в Катанії, околиці Матерни і ин. подає E. Petersen: *Funde und Forschung (Mitth. des kais. deut. archeol. Instit. Röm. Ath. XIV, ст. 163—192).* Про результати археологічних розслідув в Африці знаходимо просторе справозданє: Gsell Stéphane — *Chronique archéologique africaine (Mélanges d'archéol. et d'histoire. 19, ст. 35—83).* Він збирає всі праці про сю справу, які появили ся в друку за останній (1898-ий) рік. Сюда відсилаємо тих, що сим займають ся.

Історія старої християнської церкви представляє ся тепер як незвичайно трудний і непевний терен. Ріжні погляди, з яких виходять поодинокі історики церкви і убожество жерел довели до незвичайної ріжнородности вислідів, в якій годі остаточно визнати ся. Щоб сьому на будуче зарадити, старає ся Headlam A. C. в статі: *Methods of Early Church History (The English hist. Review 14, ст. 1—21)* подати границі, серед яких можливий був тут поступ і осягненє позитивних вислідів, та методи яких досі придержували ся. При тим вияснює, що доволі довгий час був на тим поли несумнівний поступ, котрий залежав від певного методу — сим отже методом треба послугувати ся й в будучности. Hoppenot J. — *Le Crucifix dans l'histoire et dans l'art, dans l'âme des saints et dans notre vie, Paris, 8°, ст. XIII+214.* Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte. Hrsg. von der Kirchenväter-Commission der königl. preuss. Akademie der Wissensch. Origines. Bd. 1, 2, Leipzig, лєкс. 8°, ст. XCII+374; 545. Перші два томи нового критичного виданя Оригіна, зладжені проф. Koetschau в Енї, містять письмо про мучеництво, книги против Цельза і письмо про молпту. Від часу виданя Делярю (Париж 1733) не зроблено для критики тексту тих писань майже нічого. Через се виданє відповідає пекучій потребі, тим

більш що воно перше подає текст повний, без пропусків. При тім цінні замітки у вступі про критику тексту і генеалу творів. Тут веде автор остру полеміку з Wendland-ом про вартість тексту книг против Цельзуса в cod. Vatican gr. 386 saec. 13, котре кладе, зовсім справедливо, вище як текст в т. зв. Фільокалії. Cod. Vat. gr. 386 опирає ся на рецензії Памфілія і Евазбія, а ся знова на оригіналі.

Др. Мирон Кордуба.

БІБЛІОГРАФІЯ

(рецензії й справоздання).

Археологическая летопись Южной России, составлена под редакцией Н. Ф. Бѣляшевскаго, т. I — 1899 г., К., 1899, ст. 227.

Під таким титулом в додатках до Київської Старини і особними відбитками виходила в 1899 р. маленька археологічна часопись, з великою старанністю й знанням ведена нашим земляком, археологом Миколою Біляшевським. Зміст сеї хроніки дуже різнородний: переважають звістки про нові нахідки, окрім того стрічаємо звістки про діяльність різних наукових інституцій в сфері археології, реферати про нові видання й кілька коротких статей-монографійок археологічного змісту; взагалі хроніка підходить своїм змістом досить близько до московської часописи „Археологическія извѣстія и замѣтки“, не дорівнюючи числом розвідок, але за те переважаючи її багатством чисто хронікарського археологічного матеріалу, в котрім лежить головна вага і цінність хроніки д. Біляшевського. Взагалі „Літопись“ служить дуже цінним підручником для кожного, хто интересуєть ся українською археологією, і праця, вложена в неї редактором, варта всякого признання. В дальших томах було-б пожаданим побільшення числа статей-розвідок, більша систематичність в бібліографії (тепер вона має досить випадковий характер) і більша рівномірність в хронікарських звістках: в сім томі найліпше представлена правобічна Україна, слабше лівобічна і зовсім слабо Галичина; розумієть ся, в сім вина не редактора, а головни брак інтересованих людей і незвичайно слабій розвій археологічних студій в декотрих краях України-Руси, в тім і в нашій Галичині, де археологія стоїть незвичайно слабо, не вважаючи на істнування спеціальних консерваторій, кількох

музеїв і фондів на досліди. До тому редактор додав показчик місць, але треба-б ще й показчика річевого — ріжних категорій находок. *М. Г.*

Г. Ф. Герцбергъ — *Исторія Византіи*. Переводъ, примѣчанія и приложения Н. В. Безобразова, Мва, 1897, Ст. IX+2+674

Видана 1883 р. в колекції Онкена праця Герцберга вийшла в перекладі з примітками й додатками російського византиста проф. Безобразова. Переклад не може похвалити ся особливими чеснотами, деякі місця навіть наводять на гадку, що ледво аби так професор перекладав, або бодай проглядав уважно переклад, але се для нас менша річ, інтереснете, що д. Безобразов додав свого до німецької праці. Його примітки під текстом — ріжного характеру й вартости; по части він використовує тут російську византийську літературу, поминену німецьким автором, по части доповнює текст ріжними увагами. Взагалі-ж примітки сі мають досить випадковий характер; досить наприклад вказати, що епізоди русько-византийських зносин, або взагалі такі, для котрих багато зроблено в російській науковій літературі, а у Герцберга описані неповно, або недокладно, зістали ся без всяких пояснень і взагалі без приміток автора — нпр. історія походів Святослава в Болгарію й византийські землі (с. 162 і далі), або зносини імп. Василя з Володимиром (с. 170), тай примітка автора на с. 213 про сі зносини (може через свою короткість теж не визначаєть ся докладністю). В кінці книжки (с. 581—674) додані статі: про царгородський двір, про організацію ремесла й торговлі і про селянство; статі сі, хоч в значній мірі компілятивні, написані інтересно і служать користним доповненням праці Герцберга; можна-б бажати подібних доповнень і по деяким иньшим питанням внутрішньої історії Византії. Кількадесят не дуже елегантських, але виразних образків (в німецькім оригіналі їх було більше і ліпше виконані) служать теж користним доповненням текста. Прикро дає себе відчувати брак показчика імен, а ще прикрійше — майже повний брак бібліографічних вказівок, особливо коли зважити, що джерел віде не цитуєть ся; сей брак бібліографії в значній мірі редукує користь книжки, як наукового підручника. *М. Г.*

А. Васильевъ — *Славяне въ Греції* (Византийській Временикъ, 1898, ст. 404—436, 626—670).

Праця д. Васілева дає огляд питання про славянську кольонізацію на півострові Балканськім по кінчини Пельопоннеза протягом середних віків. Живу увагу до сеї кольонізації звернула в 30-тих роках сього віка теорія Фальмераєра, професора лянсгутського ліцея в Баварії, немов

теперішні Греки не можуть уважати ся потомками колишніх Гелленів, бо старо-грецький елемент давно вже загиб, місце-ж його зайняли иньші етнографічні елементи, головно славянський та альбанський. Ся теорія викликала велику бурю у вченім і невченім сьвітї, бо заперечувала Новогрекам їх гелленське походженє, звала їх Славянами. Відовзались численні голоси критики на сю дивовижну теорію, й вона дійсно не удержала ся в цілости, але наукова критика і провірене жерел викликані нею, внесли чимало сьвітла в се питає та при тім спонукали учених до дослідів над впливами славянського елемента не лиш на Грецію, але й на всю византийську державу, і розширили дуже круг нашого історичного знаня. Тому то Васілев рішив ся ще раз зачіпити сю річ, зібрати всі певні жерела, що згадують про Славян у Греції та розглянути теорію Фальмераєра і розвиток вчених спорів на сю тему аж до наших часів.

Великий напад Славян на Грецію лучивсь 577 р. Про сей напад подає звістку церковний писатель Іван Ефеський та при тім дає сьвідощтво про перше оселенє Славян у Греції. Потому Іван, аббат біклярійського монастиря, сучасник, що жив у Константинополи, споминає в своїй хроніці про напади Славян і Аварів між роками 576—579. Від тепер місце Болгарів, що ходили з Славянами, заступають Авари, що звичайно в своїх походах лучились зі Славянами. В році 587 або 589 Авари рушились знов і спустошили, по словам хронїста Еваґрія, Сінгїдон, Анхіяль і цілу Грецію. Се місце в Еваґрія дало основу теорії Фальмераєра. Про згаданий факт говорить ще Монемазійська хронїка, в котрій окрім сього є ще звістка про нахід Аварів і Славян на Пельопоннез та про перехід Пельопоннезців у Сицилію. Але сею хронїкою треба обережно хісноватись, бо зложена була вона десь у X, чи XI віці, або ще пізнійше. Кольонізація Славян прибирає тимчасом що раз більші розміри. Імя Славян стає звісне і на Заходї. Ізидор, єпископ севільський сучасник цїсаря византийського Гераклія, пише, що в початках пятого року панования сего цїсаря (616 р.) Славяни загорнули від Римлян Грецію. Про другу важну, майже рівночасну подію згадує сьвідощтво, здає ся Томи Пресвітера, якобітського писателя VII віка, що Славяни напали на Крит і иньші острови. Отже в початках VII віка була Греція в руках Славян, що нападали на подальші острови і мали свою флоту. „Звідси то й можна вивести, що Греція була доволі густо заселена в початках VII віка чужими елементами, котрими були в даній хвилї Славяни“, зауважає Васілев.

Пізнійше, аж до перших років VIII віка нема про Грецію взагалі ніяких звісток. По всякій імовірности кольонізація Греції Славянами

поступала далі вперед, займаючи вже й Пеллопоннез. Навить на заході Греції було стільки Славян, що мало не вся земля звала ся сучасниками славенською. Тут зауважає автор, що в VIII віці з'являється новий термін для означення людности Греції. „Вона не зове ся уже *Ἑλλήνας*, лиш *Ἑλλάδοι*; ся-ж обставина вказує, по моїй думці, певно на се, що самі Візантійці заприїтили в той час перемену в складі людности грецького півострова і тому не могли називати його давнішим іменем“. В жерелах VIII віка стрічається ще знайоме імя Аварів; розуміти-ж під ним треба також Славян. Славянська колонізація зростає до того степеня, що навіть Пеллопоннез став ся в половині VIII віка в очах Візантійців славянським. Значаються ся навіть зі сторони Візантійців перші походи на Славян у Греції. Причина їх, на думку Васілева, лежала мабуть в остраці Візантійців, що Славяни, могуті вже в ту хвилину, можуть стати грізним елементом у частих дворських революціях, або захотять завести собі з часом окрему державу. В перших роках IX віка прокинулось в Пеллопоннезі сильне повстання Славян. Славяни хотіли либонь вихідувати прикре положення Візантії по нещасливій війні з болгарською державою. Головним епізодом сього повстання і то немало значіння була облога города Патр, про що оповідає Константин Порфірородний в творі „*De administrando Imperio*“. Славянам помагали Араби; побідили однак Візантійці. „Побіда візантійців під Патрами, каже Васілев, творить епоху в історії славянської колонізації Греції, а радше в Пеллопоннезі; з того часу вона підпадає під владу Візантії, і Славяне перестають тут панувати. По побороженню північних ахейських Славян головну роль в Пеллопоннезі грали два славянські племена — Мілінгі й Езеріти, що мешкали на схилах Тайгета. Сі два племена довго задержували свою незалежність і дожили навіть до турецького пановання на півострові, коли иньші зникли вже в часі франкського завоювання в XIII віці. Християнство прийняли грецькі Славяни при кінці IX віка. Протягом X віка Славяни не жили спокійно, часто лучались їх повстання, а таке плем'я, як Мілінгі, являє ся в жерелах „хоробрим народом, що має свого правителя і чує себе так сильним і незалежним, що відважує ся нападати й на візантійські землі“. Є ще кілька звісток про Славян в сьому пору, за те пізніше до початків XIII віка нема майже ніяких жерел. Тільки писання Михайла Акоміната, що був у половині XII віка атенським митрополітом, вносять троха світла в історію сего часу. Акомінат вихований на старинних грецьких зворах, жалує ся на зіпсоване грецького язика в Атенах, на перемену його в якесь незрозуміле варварське наріччя. Васілев бачить в сьім варварстві не що иньше, тільки сліди славянського впливу і прихилиє ся до погляду проф. Успенского, що обстає на основі писань Михайла Акоміната за існуванням в XII віці коло Атен славянських громад, названих друнгами.

міната за існуванням в XII віці коло Атен славянських громад, названих друнгами.

Під панованням Франків на Мореї в початках XIII віка стрічає ся на півострові вже чотири етнографічні елементи, а то: останки старогрецької людности — візантійських Новогреків (Ромеїв) — Славяно-греків — і майже чистих Славян в Аркадії та на схилах Тайгета. З славянськими племенами мають Франки багато до роботи, тим більше, що вони в XIII віці не стратили ще цілком свої сили і самостійности. В XIV віці почалась у Греції, по упадку на півночі сербської держави Душана, альбанська колонізація, що придушила Славян, про котрих жерела вже майже зовсім замовкають. Альбанське плем'я зайняло перше місце в Греції.

По такім менше більше зібранню звісток про славянський елемент у Греції переходить Васілев до огляду звісної теорії Фальмераєра. Фальмераєр, хоч талановитий чоловік, не мав поважного наукового підготовлення; все у него було обчислене на ефект. В погоні за ним легко, розуміє ся, понадав в парадоксальність і пусту імпровізацію. Перший раз висловив Фальмераєр свій погляд про Новогреків у переднім слові своєї „Історії півострова Мореї в середні віки“, виданої 1835 р. В шумних словах проголосив він тут світові, що ані капля чистої, гелленської крови не тече в жилах теперішніх Греків, що теперішня людність Греції се славянські осадники, получені узлом східної віри з масою Славян від Мессини до Архангелівська. До такого пересвідчення прийшов Фальмераєр на основі свідочств Прокопія, Менандра і передовсім Еватрія, що в своїй хровіці згадує про знищене цілої Греції Аварями, з котрим то іменем нерозлучно треба ставляти й Славян; але при них дуже важке значіння у нього мали докази антропологічні й лінгвістичні. Пізніше долучив ся ще один момент — міграція Альбанців у Грецію в XIV віці, і се все схилило Ф. завзято обставати при проголошеній раз теорії, в котру сам навіть багато не вірив і голосив її лише задля більшого ефекта. Однак докази Фальмераєра не були так слабкі, щоб їх можна було відразу свалити. Бачилисьмо предсі звістки про Славян у Греції, витягнені з жерел Васілевим. Фальмераєр був до того дуже добрим лінгвістом, тож не легко приходило кому небудь закинути йому щось в його лінгвістичних виводах. Якийсь отже час критиковано Фальмераєра лише на вітер, поки не появилась строго наукова критика, що захитала його теорією. Не буду переходити ближше цілої сєї критики, зазначу тільки за Васілевим, що виводи Фальмераєра показались, по оголошенню нових жерел, солоно гіперболічними, що тоді, коли він вважав Атени зовсім запустілим селищем варварів, животіла там ще лишена в спадщині прадідня наука,

що деякі документи, із котрих Ф. черпав докази, були фальсифікатом, а Євагріява звістка ще не може нічого сама по собі рішати.

Над теорією Фальмераєра розгорів ся завзятий спір учених, бо Фальмераєр мав також своїх прихильників; навіть Шафарик не виступив против його теорії. Рішучий удар задав Фальмераєровій теорії доперва Карл Гопф, що одначе в своїм критицизмі посунув ся за далеко. І так, нпр., старав ся він доказати, що правдива славянська колонізація Греції почала ся доперва з половини VIII віка, чим заперечує свідощтва Менаандра, Йоана Ефеського, Євагрія і інших. В поміч Гопфови прийшов ще Мікльшич: він з лінгвістичної сторони приглянув ся теорії Фальмераєра і заманіфестував, що в новогрецькій мові принципіально не можна запримітити чужого впливу, хіба незначне число слів, принятих без сумніву зі славянського. Фолькльорні студії німецького ученого Шмідта виказали, що не було ніякого перерива між Старогреками і нинішнюю людністю. Ще й дальше цілий ряд учених займав ся живо теорією Фальмераєра. Одні обмежали її й старали ся дати їй якусь реальнішу форму, другі перечили всім впливам славянським на Грецію. До останніх належали головню грецькі учені; звістний Сата (Sathas) виступив навіть з альбанською теорією: що Славяни ніколи не сягнули до Пельопоннеза, прихожим же народом були тільки Альбанці, що вважались Пельопоннезцями народом грецького племені. Ся теорія одначе не має ніякого наукового значіння.

Так представляє ся питання Славян у Греції в ученій літературі. Щоб рішити се питання остаточно, Васілев звертає ся на кінци своєї праці до огляду жерел про Славян у Греції, поданого у вступі, і реасумуючи всі позитивні виводи із них, приходить до такого виводу: Славяни в Греції почали осідати в кінці VI віка; доказом сего свідощтво Івана Ефеського. Поодинокі звістки про Славян у Греції до половини VIII віка, порозкидали по різних жерелах, вказують безперечно на дальший зріст їх колонізації. Нічого дивного, що в жерелах, справді досить скупих про сю добу, не лишило ся докладніших свідощств про Славян у Греції до половини VIII століття. Вся увага істориків була звернена до сторони столиці, що в кінці VI і протягом першої половини VII віка переживала небезпечні моменти супроти грізних нападів Аварів і Персів; в середині VII віка появили ся Араби і головний інтерес зосередковав ся на далекім сході — в Азії. Своїх питомих хроністів Греція тоді не мала і наколи-б вони навіть були, вони не могли-б так легко запримітити сю повільну, непримітну, мирну славянську еміграцію, котра почалась по походах з кінця VI століття. Чума 746—747 року отворила правительству очи: вона змусила його звернути увагу на спустошену Грецію і правительство побачило, що там живе вже далеко не давніша

людність; сих нових осадників стали називати в початку 'Ελλαδικοί, по тому вкінці VIII віка просто Славянами. По 747 році нові маси Славян заселили Грецію і вже сягали до самого полудня.

Таким чином славянським впливам на Грецію годі відмовити великого значіння, і не посуваючись до крайного Фальмераєрівського погляду. Строго науковий історичний метод, оснований на провірюванню жерел та на оцінці їх стійности, виводи лінгвістичні і антропологічні студії учених не нозваляють заперечити вплив славянського елемента на витворення нинішньої новогрецької людности.

Ф. М.

Книга для чтенія по історії середних вѣковъ, составленная кружкомъ преподавателей подъ редакціей проф. П. Г. Виноградова, Москва, т. I, 1896, ст. VII+446, т. II, 1897, ст. IV+967, III, 1899, ст. 587.

З ініціативи кількох московських професорів і учених завязалось кілька років тому в Москві товариство для улекшування самоосвіти дорогою підручників, популярних відчитів, програм для читання. Кілька підручників уже вийшло. Під редакцією проф. Виноградова вийшло три томи підручника по середній історії, зложених з написаних для нього самостійних і більш менш компілятивних статей. З них більш інтересні для нас в I книжці три статі Мілюкова про розселення Словян, про словянський побут і релігію (с. 67 — 117), в II кн. П. Лаврова про Кирила й Методія (с. 133—230) і М. Соколова про староболгарське письменство (с. 913—931), в III кн. Ганза В. Михайловського. Німецька колонізація і новий сільський і міський устрій в Польщі, Польський король Казимир Великий і Нешавські статuti Казимира Ягайловича, їх місце й значіння в історії державного розвою в Польщі — всі три М. Любавського. Проф. Мілюков у своїх статях дав користні популярні огляди славянського побуту й життя; може тільки западто він понизив культурний стан Словянства в другім і трохи залего перейшов над питаннями словянської мітології в третім, занадто багато давши місця гадкам про загальну генезу релігійних поглядів і замало — фактам словянської мітології. Статі про Кирила й Методія й староболгарське письменство писані спеціалістами і можуть дуже добре придати ся до орієнтування в сих питаннях. Статя Михайловського про зносини з Новгородом згадує лише кількома словами. Статі Любавського мають характер компіляцій на основі польської наукової літератури і з неї-ж черпають освітлення (часом односторонне) тих подій, про які йде мова.

М. Г.

Русская история съ древнѣйшихъ временъ до смутнаго времени. Сборникъ статей, изданный подъ редакціею В. Н. Сторожева, вып. I (Библиотека для самообразования, XIII), Москва, 1898, 16^о, ст. XXII+2+657.

Ся книжка являєть ся результатом тої-ж організації для помочи самоосвітї, що й обговоренї вище хрестоматїї по середній історїї. Перший том сеї публікації присвячений „начальному періоду русскої історїї“, себто, як поясняє передмова — історїї київської держави, до відокремлення поодиноких земель. Редактор кладе натиск на повну осібність сього київського устрою й культури від суздальсько-московської, признаючи, що суздальсько-московська держава зовсім не була новою, дальшою фазою київської: Русь дніпровська і Русь північно-східня два зовсім відмінні історичні явища; історію їх творять не однаково дві осібні часті русскої народности“.

Такий погляд автора треба признати значним поступом супроти традиційного, проти котрого приходило ся й мнї виступати в своїх оглядах; поправити треба тільки, що творять ті дві історїї дві осібні народности, а не часті одної: та сама народність не потребувала-б да саро переробляти свою історичну роботу, як висловляєть ся зацитований редактором автор (с. XVIII); по друге — не треба забувати, що великоросійська народність проробила свою еволюцію не зовсім самотїйно, а багато діставши готового з політичної й культурної еволюції київської держави. Редактору треба-б, з огляду на традиційне баламутство, ближше і докладнїйше пояснити відносини між т. зв. київським і суздальсько-володимирським періодом, відносини, що *mutatis mutandis* можна прирівняти напр. до відносин варварських держав Галїї до римської, а не до періодів в історїї тої самої держави.

Книга полишає зовсім на боці історію зверхню і відсилаючи читачів по неї до підручника д. Елпатевського, займаєть ся виключно т. зв. внутрішньою історією, а головню державною й суспільно-політичною еволюцією. Вона поділяєть ся на дві половини; перша подає головнїйші теорїї що до основ суспільної організації й державної еволюції Русї (розділи 1 і 2, с. 1 — 314), вона затитулована (не зовсім докладно): Начальний період історїї Россїи; друга, надписана: Южная Русь XI—XII вв. (с. 315—658, розділи 3—5), присвячена політичному й суспільному устрою та культурному житю київської держави; тут окрім виїмків з публікованих давнїйше праць маємо дві старанно і солідно написані статї — одна про холопів, самого редактора, д. Сторожева, друга — про економічний побут Руської Правди д. Покровського.

Надїючи ся, що сей підручник невдовзі дочекаєть ся нового видання, я висловлю кілька уваг що до його укладу — аби з них редактор міг при новім виданню скористати.

І так, на мій погляд, на сам перед перша половина — огляд теорїї безперечно зайняла нерозмірно багато місця, на некористь иньших питань; виїмки зроблені занадто великі, середнього читача вони попросту можуть знудити своїм повторюванням того самого на кілька способів; для такого підручника се за велика розкіш і її міг би вповні заступити зроблений на два аркуші компілятивний огляд, або й котрий готовий, нпр. Бестужева-Рюміна, доповнений пізнїйшими теорїями. Уривок з Чічерїна тут не на місці, бо належить до суздальсько-московської держави.

Розділ III—суспільно-політичний устрій київської Русї випав досить добре, але бракує йому: а) вказівки на неоднаковий розвій віча й дружини в ріжних землях, бо в XII в. не можна говорити инакше як про землі, а не про одну київську державу, б) огляду дружинної верстви, її складу й суспільного становища. Розділ IV, присвячений праву, виїшов знову нерозмірно-великий для такого підручника (с. 421 — 534); думаю, що редактор-нравник сам не помітив, як виходить тут диспропорція. Оглядів провінціонональної адміністрації, фінансів, військової організації не маємо зовсім. Подана тут в оригіналі й перекладі Руська Правда з Троїцького кодекса — річ добра, але без неї теж можна-б було обійти ся, тим більше, що далеко докладнїйше коментоване, приступне видання має читач у Хрестоматїї Вуданова; взагалі подані редактором виїмки з памяток мають випадковий характер, і їх або не треба було зовсім давати, або дати більш систематичну виїрку, не поминаючи й головної памятки — літописи.

Пятий розділ — присвячений культурі, дає дуже мало для культури: опущено зовсім огляд штуки й артистичного промислу, та побуту у властивім значінню того слова. Так само дуже мало дано для економічного побуту: статї д. Покровського на се, розумієть ся, не вистає, випадало-б дати огляди промислів, торгівлі, тим більше що є й готові такі огляди в літературі. Нарешті, хоч редактор і багато старання показав при редакції, одначе випадало-б іще де що в поданих статях зазначити знаком запитання в нотках — напр. теорію про прихід Словян з карпатських країв, що фігурує в ріжних місцях як аксіома, звістки зачерпнені з Якимівської літописи (нпр. на с. 354).

Повторяю, сї примітки я зробив в надїї, що вони придадуть ся самому редактору при новім виданню. Робота його в услякїм разі заслугує всякої похвали й признання; він глянув на свою задачу вповні серіозно і вложив багато праці. Книга і в теперішнім своїм виді служить користним підручником, особливо для студентів, в поміч до курсів русь-

кої історії й історії руського права, тим більше, що по ціні книжка досить приступна, елегантно видана, в добрій оправі вона коштує тільки 3 руб. 75 коп. Дуже поручаємо її як підмогу при студійованню давньої українсько-руської історії.
М. Грушевський.

Лінгвістическо-історическія изслѣдованія о начаткахъ города Львова и окрестностей его съ возрѣніемъ на предисторическія времена переселенія славянскихъ и румынскихъ племенъ изъ придунайскихъ странъ въ предкарпатскія области, написавъ А. С. Петрушевичъ, Льв., вип. I—1893, II—1896, III—1897, ст. 1—600 (не скінчене ще).

О соборной богородичной церкви въ городѣ Галичѣ происходящей изъ первой половины XII столѣтія, составилъ А. С. Петрушевичъ, вип. I, Льв., 1899, стор. 136.

Імя крилошанина львівської капітули Антонія Петрушевича за границями Галичини відомо тільки нечисленним спеціалістам; в Галичині воно звісно досить, завдяки тому становищу, яке він займає серед „старої“ партії, але праці його популярні також мало мабуть, як і по за Галичиною; хіба може найбільше завзяті москвофіли змушують себе до читання праць „нашого великого Петрушевича“, як вони його звуть, і читають його більше менше з тим успіхом як Гоголів Петрушка; але треба признати, що в тім лежить вина не читачів, а тих праць, в котрих подає сей дійсно — „невтомний дослідник“ результати своїх дослідів.

От перед нами дві новіші його праці — „розсужденія“, „возрѣнія“ чи „покушенія“ (останнє по російськи се має значити — опытъ). В передмові до першої читаємо, що се друга частина „исторической трилогії“, котрої першу частину становило „Критико-историческое розсужденіе о надднѣстрянскомъ городѣ Галичѣ и окрестностяхъ его“, що друковалося в додатках до Вістника народного дома в р. 1882—8, а третьою частиною буде „Исслѣдованіе о Червенскихъ городахъ“, і в сій трилогії буде „генетический способомъ“ досліджена історія всієї „предкарпатської Руси“. Необнайдомленого читача може здивувати, що монографії поодиноких міст, як Галич або Львів, мають такі далекі цілі, але його здивування мусить ще збільшити ся: історична трилогія о. Петрушевича далеко виходить за тісні границі Галичини, робить „открытія“ (с. 5) не тільки „въ исторіи нашей предкарпатской области и етнографіи“, але в історії цілого Словянства чи цілої Європи. Галич, Львів — для нього не більше як поводи для дискусії, як опорні точки, до котрих прив'язує він, як павук, свою чудовну сіть, з тою ріжницею, що плетіння о. Петрушевича, не уступаючи в делікатности павутині, можуть здивувати читача

ще більшою смілістю, безграничною ріжнородністю й повною незалежністю від всяких методів або прийнятих поглядів.

Нпр. його велика монографія про Львів починаєть ся замітками до давньої топографії Львова (XV—XVI в.), але се триває дуже коротко; в подібних дрібницях шановний автор не барить ся довго і орлиним летом покидає нашу львівську кітлицю, щоб пустити ся в широкий світ — і прощай Львів з його „окрестностями“: palus Mus приводить автора до дослідів над назвами, що починають ся від mosk — Могава, Москва, Москаль і Мазур (с. 60), відси делікатний перехід (с. 62) до Вятчів, від них до Дулібів, що походять від дудьба, отже очевидно — були найдавнішими музикантами (с. 100), а що перейшли вони на Русь з Пانونії й були панонськими Волохами, тож наступає широке обговорення румунської теорії автора (с. 142), і читач довідуєть ся при тім, що такі назви як Буг, Путивль, Комарів, Канів etc. — все назви румунські (що скажете на се „открытие?“), а по дорозі дістає толкування цілого ряду слів з Слова о полку Ігоревім (с. 229 і далі). Відси зовсім натуральний перехід до Троянових і змієвих валів (с. 286), до руського імени (337), до Готів (358) і германізмів у словянським, відти до словянської мітології (391), відси до Кімеріїв (с. 436) і Кельтів, а від них легкий перехід до дольменів взагалі й на Україні спеціально (с. 448), відти до кельтських, а від них до староруських свят (с. 485), від русалій до Траків — Бесів спеціально (с. 517), і „розсужденієм“ про Сарматів і Скитів кінчить ся III випуск праці. Про вихід IV не доводило ся ще нам чути.

Замість третьої частини своєї трилогії о. Петрушевич розпочав нову працю про Галич, котра, по його, словам має бути „въ большей части повтореніемъ вкратцѣ уже напечатаннаго въ моемъ большемъ сочиненіи“ про Галич, виданім 1888 р. Вона розпочинаєть ся полемікою про галицьку церкву Успенія, головно з драми Шараневичом і Чоловским, написаною незвичайно хаотично і не науково, а від с. 45 розпочинаєть ся вже — „Хронологическое сказаніе о началѣ города Галича, княжества Галицкаго и о судьбѣ галицкой соборной Богородичной церкви“ — де вже говорить ся „про все“ — окрім тільки Галича і церкви Богородиці.

В парі з незвичайною писательською манєрою о. Петрушевича іде такий же незвичайний метод — (властиво негация всякого метода) — безпідставних здогадів і лінгвістичних ненаукових елюкубрацій, і також ерудиція: цитує о. Петрушевич силу-силенну праць з найріжніших сфер історичних і філологічних наук, не раз заповнюючи по кілька сторін зряду виписками з якої небудь книжки, але при тім ся література по часті перестаріла, по часті випадкова, що зраджує превеликі прогалини в відомостях автора. Заговоривши нпр. про змієві вали в Київщині

о. П. цитує *Starożytności polskie*, не знаючи, видно, нічого про наукову літературу цього предмета; виписавши трохи не цілу розвідку „К. Мельникова“ про металіти на Україні, друковану в Сборнику галицької ма-тиці, автор не знає нічого про інші роботи в сій справі etc. etc.

В парі з сим іде й та незвичайна мова, котрою пише найстарший з галицьких общеруссів свої праці; от нпр. кілька прикладів з перших сторін другої публікації: „митрополичьяго урядя“, „увѣренося“ (с. 1) „оставили въ спокоѣ (2), „первоначальной посады“ (3), „не озадачили тѣхъ же о самой большой древности“, „мынѣшнее наводнение оснований“ (8), „доконанось“, „знакомитыхъ покойниковъ“, „надармо“ (9), со отвѣтно латинскому обряду, а не греческо-восточному есть на ново пересозданъ“ (11) etc. etc.

Все се разом узятє робить творенія о. Петрушевича зовсім „неудобчотими“. „Тверді“ Галичани не могли-б зробити своему „великому Петрушевичу“ ліпшої прислуги, як замовити якомусь хоч трохи методично приготовленому чоловіку в Росії (між „твердими Галичанами“ ледви чи такий знайдець ся), аби з „большихъ сочиненій“ о. Петрушевича зробив невеличкий, але систематичний витяг, де-б звів систематично до купи його, що правда — переважно гелословні або фантастичні, але часом таки й інтересні здогади й гадки про різні факти в історії України-Руси, в формі більше приступній і язиком справді російським, а не сим твердим язичєм, — инакше всі „разсужденія“ сеї окраси галицької тверди пропадуть для півнійших дослідників безповоротно.

М. Грушевський.

Stanisław Kętrzyński — Gall-Anonim i jego kronika. Краків, 1899, 89 ст. 8⁰ (Відбитка в *Rozprawy Akad. Umiej.* Серія II Т. XII).

Праця ся зложена з двох частин: перша — історично-літературна розвідка, друга — критична студія над рукописями хроніки. В першій подає автор критичні оцінки дотеперішніх праць про Галля, в тім числі й недавну п. Гумпльовича, показуючи або їх недостачі або хибні досліди та гіпотези. Далі переходить до зібраня і уложеня в цілість усіх звісток, які можна зібрати, головно на основі самої хроніки, про особу літописця, його походженє, жите, осьвіту і т. и. Остаточно до цілком нових дослідів автор не доходить, поступає дуже обережно у висновках, тому й відкидає багато того, що поставили учені, що давнійше займали ся хронікою, спеціяльно відкидає рішучо гіпотезу Гумпльовича про ідентичність автора хроніки із крушвіцьким єпископом Балдуїном¹⁾, даючи йому ролю

¹⁾ Див. Записки т. XIII, бібліографію.

звичайного монаха-капеляна. За те зважаєть ся він на иньшу гіпотезу, на нашу думку, ще слабше збудовану, як висновка Гумпльовича, а се про спорідненє і звязи хроніста з познанським єпископом Франком. На основі лише оповіданя хроніки про се, що Франко радить князєви Владиславови Германови і княгині удати ся за потомством до св. Ідія в Сен-Жіль (Saint Gilles) висновує автор не лише се, що сей єпископ був Французом, але ще й своєю хроніста, і що сей прийшов до Польщі на зазив дбалого родича, хоч прийшов уже по смерти його. Крухі підвалини сеї гіпотези так і визирають із кожного боку.

Осьвіту літописця уважає автор розмірно високою, особливо знайомий був він із клясичною літературою. Опіняючи літописця як історика, підносить його правдомовність, хоч не можна йому приписати великої історичної здібности.

Головна вага праці д. К-ого лежить одначе в другій частині — про рукописи. Тут автор посунав науку в тій справі значно наперед. Найважнійша заслуга його — се докладне означенє залежности поодиноких кодексів від себе. З трьох знаних кодексів найдавнішим і найліпшим уважає кодекс зв. Замоїських (XIV в.), від сього походив би якийсь затрачений, далі від того кодексе зв. Сендзівова (XV в.) і рівнорядний якийсь затрачений, а від останнього аж кодексе назв. Гайльсберґським. Сей доказ переведений дуже докладно і зручно. Остаточно доходимо до результату, що за основу доброго виданя хроніки можна взяти лише кодексе Займоїський. Сей одначе теж не дуже певний як задля пізного списаня, так і з того, що фрагменти сеї хроніки переховані у Длуґоша і Папроцького (*Herby russer. pol.*) показують ліпший текст, як кодексе Замоїський. Сей дослід автора дуже дотепний, хоч при тім паде в гіпотезу про подвійну редакцію деяких частин хроніки вже у самого її автора, гіпотезу, що ледви чи буде прийнята й операсть ся на різниці виписок Длуґоша і Папроцького: автори хотілось конче признати виписки обох рівно автентичними і добрими. Справедливо відкидає автор усякі титули в хроніці. Нове виданє мусить бути заснованє на кодексі Замоїським і бути порівнанє з виписками півнійших істориків. До того доходить праця д. С. Кентржинського, здобуваючи собі почесне місце в науковій літературі сього предмета.

Galli Anonymi Chronicon recensuerunt Ludovicus Finkel et Stanislaus Kętrzyński, Львів, 1899, ст. 123+XX (*Fontes rerum polonicarum in usum scholarum t. I.*)

Се вже шесте, в наших віці четверте виданє хроніки Галля, одначе зайвим його назвати годі. Се властиво наслідок студії д. С. Кентржинського над хронікою, виложеної у його праці вище обговореній п. з. „Gall-

Аnonim i jego chronika", де показано конечну потребу нового видання хроніки. Отсе видане визначається коряксно супроти двох попередніх Перца і Бельовського, даючи текст ліпший, давнійший, на основі кодексу т. зв. Замойського (XIV в.), доповнений і перевірений критично уступами Папроцького Herbu rycerstwa polskiego, котрий подає виписки з хроніки дуже доброго тексту. Самий текст видано взірцево, з поясненнями. На переді додано окрім передмови, ще вступ про хроніку, зложений з двох частин, перша з них збирає критично звістки про автора (з відкиненням гіпотези Гумпльовича про єпископа Бальдуїна з Крушвици), друга знайомить нас із рукописями Хроніки і способом нового видання. Далі подано бібліографію предмета. Дуже добру прислугу дати може докладний покажчик, де окрім імен згорнено усе, що лише може мати значінє при студиях над тими часами, де кождіське слово треба брати під розвагу. Формат книжки дуже зручний. Взагалі можна мати лише вдячність для видавців за прислугу науці.

Dr. Kazimierz Krotoski. — Gall, scholastyk poznaiński i jego kronika (Kwartalnik Historyczny 1899. IV str. 675—682).

Ще одна нова гіпотеза про особу автора першої польської хроніки! Се вже не буде ані єпископ ані капелян, лише учитель-схолястик познанської школи, założonej єпископом Павлом; родом він із Франції і пише підручник для сеї школи у формі віршованої хроніки. Має на се й докази д. Кротоский: хроніст два-три рази згадує про школи. Сї згадки цілком реторичного характера, але се автора не спиняє. Мій Боже! чим то не можна-б зробити хроніста, як би ми брали підставою до виводів усе те, про що згадує хроніка! Маємо надію, що й се гіпотеза опинить ся остаточно в науці там, де вже зложено не-одну про автора найдавнішої польської літописи.

С. Томашівський.

А. И. Яцимирскій — Новыя данныя о Хожденіи архієпископа Антонія въ Царьградъ (Извѣстія отд. русскаго яз. академіи наукъ, 1899, I, с. 223—264).

Опись Царгорода Добрині Ядрейковича (пізнійшого арх. Антонія) до тепер звістна була з одного лише повного кодекса, виданого пок. Соввайтовим. Д. Яцимирскій знайшов в Молдавії новий повний кодекс, XII в., близький до виданого, але поправнійший і судячи по мові близький до оригінала; він дає цілий ряд поправнійших варіантів, що подекуди змінюють значінє тексту пам'ятки й дають нові факти. Д. Яцимирскій вчисляє всі сї важнійші варіанти в своїй статі і поки не маємо нового видання пам'ятки, в його статю мусить заглядати кождий, хто хоч користати з Антонієвого Паломника. Як відомо, головний інтерес він має

для царгородської археології; для історії давньої Руси в ній не богато, але і в сїм небогатім новім кодексі де що дає нового; так оповіданнє про церкву Бориса і Гліба в Царгороді читається в ній зовсім инакше (с. 249). Місце про паломника Леонтия „попа Русина“ читається в ній виразно „попъ Русинъ“, так що гіпотеза Лопарьова про се місце (див. Записки т. XXII) не знаходить потвердження (Яцимирскій по дорозі збиває сю гіпотезу на с. 245).

М. Г.

Памятники древне-русской церковно-учительной литературы. Выпускъ четвертый. Славяно-русскій Прологъ. Часть вторая. Январь — Апрель, подъ редакцією проф. А. И. Пономарева. Спб., 1898, ст. 11.

Обговоривши давнійше (Записки т. XXI) першу частину видання „Славяно-русского Пролога“ проф. Пономарьова, ми не богато дечого маємо сказати про сю другу часть. Та сама безсистемність і безцілність видання. Та сама диспропорція між науковими претензіями і дійсним виконанєм. І так із передмови до сього другого тома довідуємо ся, що думка була дати при сьому томі докладну історично-літературну статью, але знов ріжні перепони не дали д. Пономарьову зробити се, і він обіцяє, що вже при дальшій томі „обязательно будутъ даны и все недостающія примѣчанія къ содержанию и тексту „Пролога“ и обширная объяснительная статья“. Ну, будемо надіятися, бо хоч від видання рецензованого II-го тома вже минув рік, а дальшого тома все ще треба надіятися ся.

Але ба! Проф. Пономарьов обіцяв у першій томі покористувати ся в дальшій томі при друкуваню тексту величезним критичним апаратом, про який він там згадував, жалкуючи, що не міг покористувати ся ним при першій томі. Якжеж сповнив він свою обіцянку? А ось як. Другий том обіймає вибрані житія за чотири місяці (всіх 53), далі „Слова и поученія“ (всіх 77) і оповіданя та притчі вставлені в Пролог (всіх 31). Отже „критичне“ по своїому розуміню виданє тексту він дає тільки для 14 житий і то для самих коротеньких і маловажних витягів із грецьких житий, — решта матеріалу надрукована так само некритично, як і перший том. І що розуміє проф. Пономарьов під критичним виданєм тексту? Поданє, відки взято текст, і вставленє в текст кількох, звичайно маловажних, варіантів або грецьких слів із друкованого Менольотія. Виглядає такий „критичний“ текст ось як:

„Хотан Господь нашъ Богъ, яко сердца чловѣцкская (чловѣцкскими Сп) свѣдѣи и вѣдущаа (а) вѣдѣи, смотрѣннаа (σικουρίαν) оувѣрити вѣчловѣчєніа своєго, да нѣкто (Сп. не кто — Сп. никто — μήτις) от еретикъ имать глаголати, яко про призрѣчствѣ (Сп. призрѣчю — φαντασίαν) реди сѣ“ і т. д.

Добре що пр. П. обмежає ad minimum число таких „критичних“ текстів, бо кому-б хотіло ся їх читати?

Дещо більше цікавого дають „Примѣчанія“ долучені при кінці тома, хоч і тут несподіванка, бо додано уваги не до всіх статей уміщених у томі, а тільки до житий і то лише за січень. Із тих уваг довідуємо ся поперед усього, що проф. Пономарьов свідомо фальшує склад старо-руського Прольога, вносячи в своє виданє під титулом Прольога статі, яких нема в тім творі. І так він вносить сюди життє преп. Юліяни Лазаревскої, хоч признає сам, що його в Прольогах нема. „Но такъ какъ ея житіе, составленное сыномъ ея Дружиной Осорьинныиъ, принадлежитъ къ числу немногихъ древне-рускихъ святыхъ и праведныхъ женъ и кромя того справедливо считается очень важнымъ въ историко-литературномъ отношеніи, то мы и сообщаемъ его здѣсь“. Отже по думці проф. Пономарьова „життє“ преп. Юліяни належить до праведних жінок, а надто й до цікавих літературних памяток, і для того варто бути поміщене в „Прольозі“. Га, против такої льогічної аргументації дарма бороти ся!

Зрештою примітки, що не обіймають навіть усіх житий за січень, а вривають ся на д. 11, на Михайлі Клопськїм, навіть для житий московських святих не дають з наукового погляду нічогоісїнько нового супроти давнїйших праць Буслаєва, Ключевского та видань Общества любителей древней русской письменности. Додати ще хиба, що ціна виданя в прирівнаю до його великості і до його мінімальної вартості страшенно дорога.

І. Фрашко.

Акты литовско й метрики, собраны проф. Варшавскаго университета О. И. Леонтовичемъ. Том першій, випуск першій, 1413—1498 pp., випуск другий 1499—1507 pp., Варшава, 1896—7, 4°, ст. 169+200+LV.

Archiwum ksiąg z lat Sanguszków w Sławucie, wydane przez Bronisława Gorczaka, konserwatora tegoż archiwum, том V (1513—1547), Львів, 1897, ст. XXXI+456+CXVI.

Виданє актів литовської метрики професора варшавського університета Леонтовича не може уважати ся виданем критичним, бо д. Леонтович при виданю сих актів користав не з оригінала, а копії лихой, зробленої в минулім віці для практичного ужитку з заміною руської азбуки латинського, з численними похибками, і на її підставі проф. Леонтович реставрував оригінал, переводячи латинську транскрипцію на руську; се тим більша шкода, що тепер зовсім приступний оригінал (в московскім архіві мін. справедл.), і оден з рецензентів (д. Довнар Запольскій), порівнявши виданє д. Леонтовича з оригіналом, висказав численні похибки. Та поки не видано сих актів з оригіналу, виданє д. Леонтовича

мусить служити жерелом для кожного історика, що займає ся історією Литви.

Акты Литовської метрики в двох випусках обіймають разом 775 актів за час 1413—1507. Найбільша частина тих актів, бо 707 припадає на панованє Олександра, а нїмші 68 до років 1413 — 1490. Скажу перше дещо про акти перед Олександрові, а потім про акти Олександра. Розпочинає збірку акт унії в Городлі 1413 р. затитулований „Sequitur articuli ex privilegio Vladislai Jagelonis et Alexandri Withowdi dati in Hrodlo anno Domini MCCCXIII — копія неважна. З нїмших актів перед Олександрових заслугують уваги два: привілей великого князя Жигмонта і привілей Казимира. В першім прирікає Жигмонт, що не буде нікого ві шляхти карати, доки суд не докаже йому вини, потверджає давні привілеї шляхти і признає її дідичність в своїх добрах. В другім акті обіцяє Казимир не карати нікого ві шляхти, доки не докаже ся йому вини. За вину має покутовати лише сам провинник а ніколи „uxor pro crimine sui mariti, nec pater pro crimine filii et e converso“. Далі потверджує Казимир на Литві й Руси всі давні права шляхти, а церкві прирікає полишити всі її права і даровизни.

З поміж актів Олександра треба згадати передовсім привілей Олександра даний Волинській землі на права і вольности відповідно до привілея короля Казимира (з 16 лютого 1501 р.). В сїм акті признає Олександр Волицям привілей даний їм Казимиром, що, коли прийде на котрого з них до суду жалоба, то староста не має посилати по нього дітского, але в перед два рази завізвати листовно і доперва коли би сей по дворазовім візваню не ставив ся, має староста вислати дітского; потім нїмші привілеї як: староста не має права судити і брати поголовщини зі слуг Волиців, лише як котрий слуга провинить, то судить і карає його господин; Волиців не вільно ганьбити і вазити; Волицям вільно злодія карати на тім місци, де його зловять. В кінци наказує ся старостам, щоб не здержували Волиців, коли тоті хотять іти зі скаргою до короля. Далі треба згадати про акти, котрими Олександр надає містам мадебурське право а то місту Литовижу (589 акт), місточку Високому в Дорогицькїм повіті (642 акт), місту Лосчі (699 акт) і иншим.

Окрім сього маємо тут багато актів меншої ваги, як надання, судові справи і т. и.; дуже численні акти аренд мита та корчем.

В архіві князів Сапїгшків для нас інтересного дуже мало. Актів, які-б більше або менше дотикали ся нашої історії так мало, що можна їх вчислити і так:

Володислав кн. опольський надає Іванови Кміті замок і місто Буськ, при чім замітно, що він титулує ся „Vladislaus dux Opoliensis et Vielnensis, ac totius terrae Russiae dominus et haeres“.

Акт 146 з 1527 р. Жигимонт I піддає шляхту стрийського повіту виключній юрисдикції перемиського старости.

Акт 199. Королівський декрет з означенням дороги для волів і товарів спроваджуваних з Руси, Поділя, Волня і Волощини до Польщі. В сьм акті сказано, що всі товари мають іти через Львів, Городок, Перемишль і Сецдомир. Іншою дорогою товарів в Польщу спроваджувати не вільно.

Акт 206. Жигимонт I піддає Самбірський повіт виключній юрисдикції перемиського старости.

Акт 207. Жигимонт I піддає жидачівських старостів Івана Ауктуса і Юрія з Пацьова юрисдикції перемиського старости.

Акт 214. Жигимонт I надає 1531 р. Лисаковським війтівство в Судовій Вишні.

Акт 286. Жигимонт I передає Яну Тарновському право превенти (лише на оден раз) в одній канонії при костелі катедральнім у Львові і Перемишля.

Акт 323. Жигимонт I наказує щєбрешинському магістратови, аби був помічним комісарам, котрих висилає для розслідження доріг з Перемишля до Щєбрешина і Люблина.

Акт 233. Жигимонт I позваляє Петрови Кміті поставити начальника в замку в Медиці (Медика село під Перемишлем).

Акт 267. Жигимонт I передає Петрови Кміті право патронату в Мостисках.

Акт 278. Жигимонт I іменує Станіслава Кміту воєводою в Белзі.

Акт 289. Жигимонт I надає 1537 р. Петрови Кміті воєводство в Судовій Вишні.

Отсе й усі акти, котрі можуть нас інтересувати; иньші акти не дотикають в нічим нашої історії.

II. Ч.

Acta Tomiciana, tomus decimus, A. D. MDXXVIII, Познань 1899, ст. 481, in fol.

Десятий том Томіцінів містить акти і документи з кінця 1527 і цілого 1528 року; всіх документів в сьм томі 480, окрім вступної короткої хроніки Станіслава Гурєкого, первісного впорядчика спадщини Томіцького, під заголовком: „Anni Domini MDXXVIII memorabilia“. Згадані акти, впорядковані доволі хронологічно, дають нам багато різнородного змісту. Подибуємо тут і соймові постанови й королівські розпорядження, кореспонденцію короля Жигимонта з сусідніми державами, з папою та приватними особами, як нпр. Еразм з Роттердаму. Далі читаємо відповіді responsa посольствам чужих держав; інструкції, видавані урядом послам, що йшли за границю, та їх носольські справозданя. В кінці знайомимось

з багатою кореспонденцією визначніших людей Жигимонтової держави, нпр. таких гуманістів-політиків, як Томіцький, Дантишок, Кжіцький і иньші. Як бачимо, не одну цікаву річ можна-б витягнути з так багатого історичного материялу і про внутрішній стан Польщі в сьм часі й про її вишню політику та навіть до історії иньших держав Європи знайшли-б ся деякі подробиці, головни в справозданях Жигимонтових послів, що перебували на європейських дворах.

Та при тім усім, на жаль, не стрічаєм в сьм томі майже нічого, що дотикало-б ся історії українсько-руського народу; лише кілька дрібних заміток вдасть ся вчитати тут. І так нпр. декретом пйотрковського сойма з року 1528 (ст. 69) постановляє ся надзвичайний, загальний податок (contributio universalis) на оборону руських земель (pro servandis praesidiis in terris Russiae), поки зачне ся війна з Турками й Татарами, котрої гроза висіла тоді над Польщею. Серед оподаткованих верств, вичислених згаданім декретом, знаходимо руських попів і протопопів, званих також намістниками; до них належить отсей уступ: ...Item protopopones, alias Namiesthnicci per duos florenos, sacerdotes vero Rutheni, qui popones vocantur, ex singulis ecclesiis et synagogis per mediam sexagenam grossorum, medietatem videlicet pro prima, et aliam medietatem pro secunda rata praedicta persolvent; розуміть ся, про латинське духовенство в пйотрковськім декреті нема ані згадки — не згадує ся про ніяке subsidium charitativum, нічого, одним словом не накладає ся на латинське духовенство навіть в так пекучій хвилі, як війна з Турками, жадного податку, хиба що земельний від дана. Зверну увагу на розріжненє в сьм декреті назв ecclesia і synagoga; трудно брати сих двох назв за синоніми, бо не що повторюванє того самого понятя в двох формах та ще до того в урядовім документі?

Лишає ся ще в сьм томі одно місце гідне, щоб його нам не лишити на боці. Се лист з Литви секретара королівського Замбоцького до віцеканцлера Томіцького. В нїм говорить Замбоцький про політичну ситуацію на Литві, наостривши свій дотеп іронією і подекуди навіть злобою. Наведу його слова: In Lithuania passim clamitant, non esse bonum ordinem, sed in hoc ipso non bono ordine regnant multi et triumphant, qui alioqui vix digni essent, quibus Cossutianarum tabernarum fundamenta credentur. De neglectu justitiae etiam lamentantur multi, at hoc ipsum negligi justitiam multis profuit. Itaque, ut ubique terrarum, sic in Lithuania divites regnant, pauperes fame pereunt, mediocres musant, judicant, maioribus se taciti invident — sic se res habent“. Його слова криють за основою дотепу то невдоволенє, той рух і несупокій Литовців, що існували без сумніву в часі, коли розвивались засади Литовського статута.

По за сими дрібними замітками не знайдемо в обговорюванім нами томі Томіцив нічого для історії українського народу. *Ф. М.*

Памятники изданные кievскою комиссією для рабора древнихъ актовъ. Изд. второе съ дополненіями. Кіевъ 1898, т. I і II ст. VI+616, т. III ст. XVII+600.

В передмові від комісії подано причини, для яких отсі Памятники виходять у друге в світ, а се тому, що перші три томи давного виданя тепер уже бібліографічна рідкість, хиба четвертий може бути приступний історикам. Нововидані 3 томи в дечому відрізняють ся від першого виданя, як що до змісту, так що до форми виданя. Передовсім додано значне число нових документів: в першім томі 18, в другім 11, в третім 49; в змісті означені вони зізвідкою. Згадаємо найважнійші доповненя:

У першім відділі I т. надруковано ще кілька актів до історії заборони Жигимонтом III луцьким міщанам ставити братську церков 1620 р., значне число посмертних надань луцькому братству і деякі скарги за нарушене власности його.

У третім відділі надруковано передовсім літописний опис подій 1647—56 по польськи, без великої історичної вартости, дальше кілька листів Хмельницького до царя і його воевод 1648 р. з намовами воювати з ним Поляків, в кінці інтересний опис посольства Смяровского до гетьмана під Замостем 18—24/XI 1648 р.

У першім відділі II т. подано лист кievського братства 10/IV 1625 до московського патріарха Філарета з проханем виеднати царську заемогу на братську церков; подібне теж письмо митр. Могили до царя з 29/I 1640; відносини козацтва до братства освітлені ще наказом Петрижицького, щоб кievські козаки не чинили братству перепон у заавідуваню майна з 17/VII 1632 р., та універсали Хмельницького з наданем братству маєтків, що належали до латинського духовенства з 11/I 1651 і 9/I 1656, й ин.

До другого відділа II т. додано устави про мита в вел. князівстві Литовскім 1563, 1568—73 рр.

У третім відділі II т. надруковано універсал Хмельницького 28/VIII 1650 з забороною кривдити шляхту і зазивом, щоб селяне і переселовці були послушні своїм давнійшим панам. До історії львівського братства (1 відд. III т.) додано лист антиохійського патріарха Йоакима з зазивом до дарів в користь школи, друкарні, церкви і шпиталя тогож братства (15/I 1586): лист алек. патр. Мелетія про справу подружя епископів (20 IX 1592); три скарги братства про релігійні переслідованя від міського уряда з рр. 1594—1596; лист еп. Желиборського до

його родича в Москві з проханем допевняти ся від царя милостині на церкву св. Юрія, й ин.

У третім відділі згадати треба лист Радзейовского до Виговського про те, як козацькі послы могли б прийти до Швеції (30/V 1652); лист Хмельницького до кримського хана за підмогою (16/IV 1654); два акти про бунти люблинських міщан 1655 р.; листи Виговського до кримського хапа і його везира за згодою (10/IX 1657); лист йогож до царя про Пушкаря (3/III 1658); лист наволоцького полковника Суличича до Бутурліна про зраду Виговського (18/V 1658); універсал Яна Казимира з забороною шляхті повертати ся у Київське, Чернігівське та Брацлавське воеводство перед остаточним уложенем угоди (7/XI 1658); універсал Виговського, щоб козацькі відділи межі Случю і Горинею поступились назад і не вбороняли повороту шляхті (26/I 1659); лист про походи Виговського і конотопську битву (20/VII 1659); кілька листів Юрка Хмельницького до царя 1660 р.; його присяга польському королю і пункти його военної ради з коронними гетьманами; зазиви Юрія і Цецюри до козаків покоритись королю, й ин.

У формі зроблено деякі переміни: а) усунено кирилицю з першого виданя в користь гражданки; б) не подано вже перекладів актів на російську мову; в) рисунки і карти аменьшено до двох видів Кієва 1651 р.; г) заведено більш хронологічний порядок у документах; г) у заголовках подано докладнійший зміст актів. До третього тому долучено докладний покажчик. Редакцію вів О. Левицький.

Як небудь се видане користно виходить супроти першого і дуже потрібне, то таки годі здержатись від заміту, що краще було не пердруковати Памятників, доповнивши їх кількадесятьма новими актами, але уложити було цілком пове видавництво, з иньшим пляном, змістом і з далеко більшими доповненями, усунути незручний поділ кожного тома на 3 відділи і т. ин. Супроти великої сили розсипаних материялів до XVI—XVII в. по найріжнійших видавництвах, і супроти великої ще скількості архівних жерел, стають сі Памятники цілком не першорядною збіркою жерел до історії України. Але спасибі і за се. *С. Т.*

Josephi Bartholomaei Zimorowicz opera, quibus res gestae urbis Leopoldis illustrantur, ex mandato senatus eiusdem civitatis edidit Dr. Cornelius Heck (Józefa Bartłomieja Zimorowicza Pisma do dziejów Lwowa odnoszące się z polecenia reprezentacyi miasta wydał dr. Korneli Heck), Львів 1899, ст. XLIV+423.

Столиця Галичини не може повеличатт ся, щоб історики дуже нею піклувались. Про суцільну монографію її історії майже говорити не можна,

хба що хропіка Зубрицького, писана пів століття тому назад і вже не відповідна вимогам теперішньої науки, хоч ще мабуть довго буде першорядним підручником для істориків; історія Львова кс. Ходницького належить уже до безворотної минушини і не має найменшої наукової вартости. Навить спеціальних монографій не багато: кілька гарних праць В. Лозинського, розвідок дра Чоловского та Гека, от і все. Видавництво жерел дуже скупе, найбільше це дала Ставропігія у своїх Moment-ax, дещо з найдавійших жерел оголосив др. Чоловский, понад те хба що появило ся приагідно. Шкода, бо материялу страшна сила, лише-б охоти та якогось улешня зі сторови відповідних інституцій.

З тієї то причини вирізняєть ся дуже користно книжка, якої заголовков подали ми вище. Вийшла вона припадково, бо приватна ініціатива використала 400 літній ювілей уродни Зіморовича, славного діяча міста Львова та його історика. Поміщено тут ось які писаня Зіморовича:

1) *Leopolis Triplex*, хроніка Львова, зложена із трьох частин: а) *Leopolis Russica*, б) *L. Germanica*, в) *L. Polonica*, обіймає історію міста від найдавійших часів до 1633 р. (ст. 1—215).

2) Опис облоги Львова 1672 р. (*Leopolis a Turcis, Tartaris, Cosacis, Moldavis a. 1672 obsessa*) (ст. 216—279).

3) *Elogia quatuor obsidionum civitatis Leopoliensis*, вірші про облоги 1498, 1648, 1655, 1672, (ст. 280—283).

4) *Viri illustres civitates Leopoliensis* подає житє видних міщан від найдавійших часів аж до сучасних (ст. 285—340).

5) *Domus virtutis et honoris*, історія львівської лат. катедри (341—357).

До тих материялів написав Гек вступ, де подає кілька поглядів на важнійші моменти історії міста Львова, означає час написаня поодиноких творів і їх рукописні відношини. При кінці книжки додав він словар і показчик, що будуть користні при близшім студюваню сих жерел.

Наукова вартість сих материялів не однакова, перше місце займає безперечно *Leopolis Triplex*, але загально вони ще ждуть руки критика, що визначив би їм докладне місце серед жерел до історії Львова. Маючи надію колись забрати ся до сього завданя, перестасмо сьогодні на сій лише замітці.

С. Томашівський.

С. Л. Шташицький — Князья Пузыны, историко-генеалогические материалы, Спб., 1899.

В коротенькій передмові автор зазначає, що в польській історіографії останніх двадцяти років сотворено міцний ґрунт для наукового студюваня історії литовсько-руських родів, і виданне праці Радзімь-

ского та Руліковського (1880 р.), присвяченої кн. Острожським та Заславським, вважає за епоху в сфері генеалогічних праць, бо за нею пішли поважні праці Вольфа, гр. Ожаровского, Бонецкого, Жиглінського, парешті останіими часами в Кракові почав виходити „Герольд Польський“, спеціальне виданне, присвячене геральдиці та генеалогії, „щоб положити кінець фаптастичним генеалогіям, що раз-по-раз з'являють ся, і уставити певні точки опори для розслідув на далі“ (6 стор.). Розвідку свою д. Шташицький зробив на підставі досить широкого історичного материялу, між иньшим і 49 актів, вийнятих ним з Литовської метрики і ріжних архівів. Документи сі обіймають цілих три віки (1496—1800 р.) історії рода Пузын, інтересного і для наших істориків участю декотрих з них в українських справах. Серед литовсько-руських книжних родів рід князів Пузын являєть ся одним з старійших. Старинні польські геральдики свідчать про те, що князі Пузыни у всіх актах публичних і юридичних, починаючи від половини XV в. аж до першої чверти XVIII в., носять титул князів, і походять з одного коліна з кв. Огниськими із Козельська. Архивні документи цілком підтверають свідочтва геральдиків. На підставі документів з безперечною певністю тепер можна довести, що рід Пузын веде ся від дорогобужських (смоленських) князів Глазин, що вже в половині XV в. були в службі литовських князів і мали маєтности в Дорогобужському повіті. В половині XV в. кн. Василь Глазипа вислужив у короля Казимира в Дорогобужському уділі волость Метиславець. У кн. Василя було два сини: Іван і Олекно. Князь Іван втік в Москву і йому дано призвище Пузыни, котре перейшло вже на весь рід. Члени роду Пузын мали поважні посади маршалків, каштелянів, старост, чашиників, підкоморіїв, суддів і т. и., деякі з них брали участь в посольствах до московських царів.

Ф. Мт.

С. Голубевъ — Незвѣстное полемическое сочинение противъ папскихъ притязаній въ Юго-западной Россіи (1633 г.), К., 1899, ст. 42 (відбитка з Трудів кiev. дух. ак.).

Проф. Голубев знайшов в Московській типографській синодальній бібліотеці невідомий бібліографам твір: „Rzym albo Stolica Rzimska iesli co ma do praw korony Polskiej u W. X. Litewskiego politickich, krotkie uwazenia, roku 1633 stanom koronnym na seym koronaciey podane“. В другому томі своєї дисертації про Петра Могилу д. Голубев тільки згадав про сей полемічний твір (бо тоді у нього не було жадного способу більш менш докладно розібрати його), а тепер він хоче заповнити сю прогалину своєї монографії і познайомити читачів з сим цікавим твором. Полемічний твір, що його розбирає в сій невеличкій брошурі д. Голубев, надруковано в 1633 р. і ось з якого приводу. Після

смерти Жигимонта III православні мали надію поліпшити своє становище; почала ся, як звичайно бувало, боротьба і суперечка православних з католиками. Католики виступили з аргументом, що православні завжди були католиками і залежали від папи, що вони тільки иноді звертали в схизму, що королі давали православним різні права і привилеї тільки тоді, як вони були справжніми католиками, що тепер (після смерти Жигимонта III) православні стали схизматиками, тим то їм не треба і не можна робити ніяких полегкостей. Проти сього виленське братство видало дві публікації: *Synopsis і Supplementum Synopsis*, де на підставі історичних фактів було доведено, що православні з давніх давен залежали не від папи, а від константинопольського патріарха, що вони завжди були православними і мали від королів привилеї не яко католики, а яко православні-ж. Після сього католики виступили з аргументом, що православним не можна давати ніяких прав і привилеїв, поки їх не затвердить папа, яко голова католицької церкви. Ось проти сєї то нової аргументації католиків і написано брошюру, що її розглядає д. Голубев. В ній православні мали на меті довести, що папа має силу тільки в чисто духовних справах, що йому підлягають тільки католики, що в державних справах авторитет папи здебільшого нехтуєть ся, що і королі і закони не дуже то вважають на волю папи, як вона іде проти їх інтересів (покликають ся на статут кор. Казимира 1451 р., короля Альбрехта в Пйотркові 1496 р., Олександра в Радомі 1505 р., Жигимонта 1538 р., статут про монахів 1635 р.). Серед иньчих сучасних полемік сей твір визначаєть ся тим, що в йому перший раз почали розбирати претензії пап на „зверхність над руською церквою з погляду державних інтересів. — На думку проф. Голубева сей твір написав за підмогою м. Петра Могилы Адам Кисель; а надруковано його в Київ-Печерській друкарні, заснованій м. Петром Могилою. — В кінці своєї брошюри д. Голубев обіцяє надрукувати весь сей твір в Архиві Юго-Западної Росії і тоді сказати про нього що небудь більш певне. В.

В. В. Волкъ-Карачевскій — Борьба Польши съ козачествомъ во второй половинѣ XVII и началѣ XVIII вѣка (Университетскія Извѣстія 1898 — 11, 1899 — 1, 2, 3, 4, ст. 361—XIII).

Автор починає передмову від відповіді на закид, який йому могла-б зробити критика: „Так багато говорилось і писалось про се питання, що ледви оплатить ся переписувати усе від давна вже звістие“. На се він приводить мотиви, які його змусили писати сю широку монографію, а се: інтересність предмету і недостача систематичного представлення означеного часу. Як би иньших причин дійсно не було, то ми могли-б

зробити авторови закид, що він занадто легко дає себе побуджувати ріжним мотивам. В історії, як і в кожній науці, нема нічого неінтересного (що найбільше саме оброблене може бути не дотепне), то-ж сей мотив праці не виправдує. Другий мотив можна-б брати поважно, але не згодимо ся із тим розумінєм його, яке має д. автор. Коли д. В.-К-ий вважає систематичним се, що появить ся в технічній одноцільності, се-то в одній книжці під одним заголовком, — то згода; коли одначе систематичність ще не значить те, що підручник, і коли до систематичного оброблення історії забирають ся звичайно люде по дуже довгих попередніх студиях, — то з того боку зробимо закид молодому авторови, що забрав ся до написання праці, до котрої підготувати ся було фізично дуже тяжко.

Добра воля, працьовитість, талант — усе те ще тут замало. Автор чув се мабуть добре, тож і написав: „переходячи тепер до огляду жерел, що ними користував ся я для своєї роботи, мушу заявити, що не всі жерела до розбираного мною питання вичерпав я, так сказати, до дна — сього, здаєть ся миї, не може сказати навіть учений першої руки, а не лише такий новик в науковім ділі, який я є“...

Але-ж не в тім діло, щоб вичерпати жерела до дна, того ніхто у світі не годен, але щоб використати жерела так, аби результат був якимсь поступом в історичних дослідах. Коли-б був автор опер свою студию на новім, невиданім материялі, то се вже говорило-б за себе і давало-б вартість самій роботі, але тут автор оперує загальнозвістним материялом, видобуваючи з нього у перше хіба другорядні звістки. Д. В.-Карачевскій не може навіть мати сього вдоволення, що використав усї жерела до другої половини XVII ст.: він нпр. не знає навіть материялів першорядної ваги для гетьманства Дорошенка: *Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, вид. Ключицким у *Acta historica res gestas Pol. illustrantia*, vol. II, t. I, pars I—II, у Кракові 1881 р.

До того автор доволі некритичний, бере звістки, які йому стрічають ся, дуже мало пробує розв'язувати суперечности, які подибуємо дуже часто в жерелах; вкінці занадто рівномірно поводить ся з актами, мемуарами і новою літературою. Монографії Костомарова та Антоновича належать у автора до частійших жерел. Правда, є дещо у автора ширше розведене у перше, але усе то вартости другорядної, як подробиці походів, найзди і т. н.: що прим. у Антоновича (Останні часи козацтва) подано у дописках, то у автора перенесено у текст. І синтетичні виводи автора теж не великий поступ, одні фалшиві, иньші односторонні, або навіть пристрастні. Перейдім зрештою до ближшого обговорення поодиноких сторін праці, ідучи порядком.

Перша глава обіймає гетьманство Виговського. На того гетьмана дивить ся автор дуже неприхильно, навіть переходить у тім напрямі своїх попередників, прим. Костомарова. Д. Карачевський рад би назвати Виговського чимсь у роді Валенрода. На думку автора головним політичним мотивом гетьмана було се, що він постійно бачив перед собою приклад веселого безжурного життя польських панів і всіма своїми симпатіями тягнув ся до Польщі (ст. 4); сі симпатії скриває він облудою (ст. 10); політика його — се політика брехні й обману (ст. 65); він не міг уложити собі иньшого ідеала як аристократична республіка (ст. 5). Останнє твердження наївне, иньше придатне було-б більш у історичнім романі як у поважній студії, де політичний напрям, і то не одиниці, не може бути виведений инакше, лиш як доконечний наслідок дійсних обставин. Автор не бачить, що політика Виговського — се продовжене політики Хмельницького, він мабуть і не додумуєт ся, що підвалини під гадацьку угоду поклав не хто иньший як сам таки Хмельницький не то вже своїм останнім аворотом, але й цілим напрямом 9-літньої боротьби; деякі скрупули у тім напрямі мав і автор, але збув їх дуже наївною для історика заміткою: „що б він (себто Хмельницький) зробив — Бог знає“ (ст. 1). Навіть отроєне Богдана Поляками уважає автор правдоподібною річю (ст. 2).

За далеко завело-б нас, як би ми хотіли перечити ся з подібними гадками автора, скажемо хіба, що така класифікація історичних осіб по симпатіям річ дуже ненаукова, тим більше, що жерела не дають основи до таких апріорних осудів. Нехай би був автор узяв під розвагу поступованя двох иньших значних козаків у час гетьманованя Виговського, а се Тетері і Богуна. Сам автор говорить, що Тетеря був прихильником згоди з Москвою, а Богун з Польщею (ст. 10). З того вже видно, що не лише аристократичні забаганки, прикривані облудою, грали ролю у політиці тодішньої козацької старшини, але ще й иньші дещо глибші.

Автор, говорячи про гадацьку угоду, говорить, що вона творила Велике Руське князівство, самого навіть Виговського зове раз автор князем (sic!), мабуть не відомо авторови, що урядовий текст угоди не згадує нічого про якенебудь князівство і згадка про се подибуєт ся лише у Єрлича. Справа ся не висвітлена, але не годилось брати її так безкритично, як се зробив автор. Тимто гадки про реакцію при Чуднівській угоді (ст. 75) цілком безосновні.

Автор усюди дуже виразно зазначає свою нехоть до тої старшини, що зближала ся як небудь до Польщі, а бачить щось ліпше у тих, що тягнули Україну в московські порядки. Чим польська культура і польський суспільний лад у тодішніх часах були поганіші від московських, про се не стрічаємо нічого певного у автора.

Як непримирений автор до Польщі, так усюди клонить він голову перед політикою Москви: „вона виповняла свою історичну місію — приводила до єдності управи усі частини своєї держави“ (ст. 95). Подібні фрази про історичну місію подибуємо частіше, видно, що автор прихильник подібної теорії, а варту було як би автор був краще пояснив, що се він зове історичною місією.

Автор не любить Виговського і Тетері (гл. II), тож, природно, симпатичні йому противники сих гетьманів. Повстанє паволоцького полковника Івана Поповича хоче автор піднести до рівеня якоїсь ідеїю революції й надає йому цілком демократичний характер. Він відкидає навіть здогад жерел, що се повстанє було не без порозуміння з Сомком. Чому? Тому що про се не говорить сам Сомко в Актах Ю. і З. Росії (!). Так само відкидає безосновно звістку Самовидця про порозумінє Поповича з Бруховецьким (ст. 104—110). Тимчасом, на нашу думку, діяльність Поповича нічим не показує своїй кращій стороні і він сам нічим не ріжнить ся від Пушкарів, Бруховецьких, Ханенків і т. ин.

Як автор у подробицях некритичний, показує прим. оповіданє про здобутє Поповичом Павлочи, де забиває сандомирського воєводу Лисаківського, який цілком не жив на світі.

При згадці про Бруховецького автор якимсь чином водить свої розуміння иньшою дорогою, бо зове його гідним суперником Тетері (ст. 111), немов би він не належав до того самого ряду „козацьких батьків“, як Пушкар, Попович і ин. Чи для оцінки поодиноких із тих „батьків“ доволі сього, хто з ким має до діла, з Польщею чи Москвою? У автора так воно виходить.

Д. Карачевський, розділяючи старшину безосновно на дві категорії: прихильників Польщі і прихильників народа, заходить инколи в немилу ситуацію що до оцінюваня поодиноких людей, і навіть у суперечности. Виговський був на його думку зрадник, Тетеря просто Лях, навіть без руських костей, але коли прийшлось авторови звести обох проти себе і пояснити смерть Виговського, стараєт ся він викрутити ся словами: „я не стану вичисляти причин“ і т. ин. А вже проста противорічність здогад автора, що Виговський міг стати провідником невдоволених мас народа проти Польщі та його повірника Тетері (ст. 121). При третій главі додамо ще, що означене смерти Тетері р. 1683 дуже сумнівної вартости (ст. 132).

Новий напрям козацької політики в руках Дорошенка мотивований ось якими словами: „Про союз із Польщею не могло бути й мови. За багато вчинено обопільних кривд, за глибока була пропасть межі демократичною Україною і шляхотською Річю посполитою, щоб ся остання

могла по людськи повести себе і жити з наново відданою їй Україною, з тими грубими „хлопами“. Прощу собі не думати, що се слова якого козака з XVII ст., ні, се погляд д. В. Карачевського!

Інакше розумінє про Москву. До неї, по словам автора, „інстинктивно стреміли як правобережці так і лівобережці“, але вона цілком розумно робила, що Дорошенка не прийняла на його умовах, бо се „значило вирікти ся своєї історичної місії“. „Концептивно“ — то правда, але чи й согласно з логікою?

Пункти договору Дорошенка з Туреччиною переказані безкритично, вони подекуди неймовірні, нпр. пункт про верховну власть над турецькими військами на Україні, про обмеженє Туреччини у зносинах із сусідніми державами й ин. Питанє автентичности збуває автор словами: „по правді не знаємо, чи сї умови певні“...

Переговори і зносини Дорошенка не повні і не всюди ясні з причини, що автор не знає важних до того жерел, про що згадав я вже на початку.

З Ханенком автор у клопоті. Сеж прецінь представитель народа, „глибоко демократичного“ Запорожя, а входить з Польщею у таку згоду, до якої не зійшов ані Виговський ані Тетеря. Ханенко вийшов таки у автора „польською креатурою“. Але тим ще автор суперечности не відсунув. Видно, що до історії не можна приступати з позиченими шаблонами.

Кольонізаційні старання Польщі, головни Собеского, оцінює автор неприхильно. Чому? Мабуть колонізація запустілих околиць сама собою, без огляду на се, хто її веде, мусить бути з культурного боку поступом. Неприхильно мав її осудити сам український народ. Автор пише: „Народ не міг іти назад у сторону (?), па зазив польського уряду, недовіре до нього, зложено віками, було сильне у народі, інакше як під порукою свободи особистої, свободи сумління і свободи економічної... Сї старання були невдатні“ (ст. 245—6). А зараз низше подибуємо: „Самійлович усякими способами старав ся перепиняти тому, щоб універсали (Собеского) мали успіх на лівім боці. Ясно, що С-ич дуже бояв ся, щоб перехід не почав ся наново, а народ ждав нетерпеливо зазива на нове жите; тому ще король не вспів оголосити своїх універсалів, як С-ич видав свої, в яких переконавав народ не вірити польським заманам... Але самими листами не ограничав ся. Він переслідував усіх, хто лише хотів іти на зазив короля. На березі Дніпра поставлено сторожі й їм наказано ловити утікачів, з погрозою смерти тим, хто буде противитись“... (ст. 246—8).

Як се можна було писати одно побіч одного, се пояснить нам хіба сам автор.

Значну частину IV глави займає докладний образ поліського козацтва. Се ліпша сторона монографії д. Карачевського, але лише своєю докладністю, сама-ж собою має в монографії другорядну вартість і дещо суперечне тенденціям автора.

Ми вже вище говорили, що автор нерівно судить козацьких діячів. Некористний осуд дістав Виговський і Тетеря, дещо прихильніший був уже автор до Дорошенка, за те з цілою симпатією обговорює автор діяльність „козацького батька“ — Палія (V гл.).

У своїх поглядах на особу білоцерківського полковника д. Карачевський не оригінальний, він пішов слідом Костомарова та Антоновича, але при тім зробив сьому поглядови лиху прислугу, бо занадто докладно описав діяльність Палія і при тім не в міру часто висказує свої симпатії йому, що разом доводить читача до иньших думок. Постараємо ся підперти нашу гадку, тим більше, що на особу Палія загально утвердив ся погляд, дійсности не відповідний. Щоб в гори сказати про реальну вартість сїєї частини монографії, зауважимо, що вона занадто близько стоїть до давньої праці д. Антоновича (Останні часи козацтва на Правобережї), і що до змісту і що до форми, аби її привитати з дуже великою радістю.

Ідеалізуючи сильно Палія, автор уживає ріжних красок і деякі з них говорять читачеві щось цілком противне, як задумав автор. Вже в гори ставляючи Палія на рівні з Іскрою, Самусем і Абазином і підсуваючи їм однакові політичні думки, змушує нас автор поневолі трохи холоднїше дивитись на діла „козацького батька“. „Люде сї взялись кольонізувати пустиню, надїючи ся цілому населеню дати козацький устрій, опісля підбивши ся у силу, відкинути цілком вплив і власть Польщі та прилучитись до східньої України, станувши під притекцію московського царя“. Чи автор уважає такий політичний плян верхом мудрости? Чи у тих замислах Палія „народ бачив персоніфікацію своїх бажань й ідеалів?“ Автору мабуть добре звістно, було се добре звістно й Палїєви, що Москва змагає як раз до чогось противного, ніж аби надати цілому народови козацький устрій; докази на те дає історія лївого берега. Коли світогляд Палїєвої політики був дійсно такий, як подає автор, то представитель її — се ніякий національний герой, але собі звичайний тіснолюбий козак, прихильник химерної і цілком некультурної волі, без ніякого ширшого національно-політичного погляду. Зрештою пригляньмо ся його ділам ближше.

Палій дістав пустинні землі для кольонізації, але не залюднює їх зазивом селян, як се чинила прим. Польща, але збирає коло себе „городових гуляк і всяку зволоч“ і робить із тих елементів ядро свого полка (ст. 281). Як бачимо, не дуже ідеально воно...

Широко розводить ся автор над питанням, чому Палій вибрав осередком своєї діяльності Хвастів, а не що инше. Після довгих виводів довідуємо ся, що тим хотів він убити католицьку пропаганду, яка літ тому 40 мала тут свій центр (sic!). І автор дивується ся мудрости Палія і собою вдоволений, що зрозумів сю мудрість, а ми дивуємо ся який хід гадок у автора... А найважійша причина, аби бути близько Білої Церкви і Києва, не промовляє уже авторови до серця.

Народ згодом горнув ся до Палія, се зрозуміло, але звідки автор узяв звістку, що в Галичині околиці Перемишля й Сянока цілком опустіли і в деяких селах не можна було знайти ні одної населеної хати, що все пішло до Палія (ст. 284)? У нотці цитує автор розвітку Антоновича, але на ділі там читаємо далеко инакше (Антонович, Останні часи козацтва, ст. 68).

Принагідно, а властиво переробляючи проф. Антоновича, характеризує автор Мазепу тими самими словами, що й Антонович, хіба дещо підпущеними водою. Характеристика на мою думку хибна, вкажу лише на одно банальне повторюване чужих поглядів без глибокого зрозуміння. „Він рішив ся адвигнути на Україні шляхотський стан і поставити його у такі відносини до народу, які були в Польщі“. Що се значить? Як би Мазепа сам проти загального напрямку рішив ся на такий принцип політики, тоді треба-б його назвати геніяльним чоловіком. Таким він не був, бо цілий хід української історії ішов у тім напрямі, а заінагтуровав його не хто инший як сам Богдан Хмельницький, продовжав Виговський, Тетеря, Юрій Хмельницький, Бруховецький, Самійлович, Мазепа, навіть Палій, а вже найбільш таки російський уряд.

Гравітніших походів Палія на Татарів ніяк не можна вчислити до суспільних його сторін. Тими походами він викликавав хіба набіги Татарів на свою територію і так псував діло своїх рук. Мотивами сих походів Палія було на думку автора лише бажання зробити себе популярним серед народу (ст. 289).

Теж не вміру прихильно обговорює автор походи Палія на шляхту волинську і поліську. Він розказує, що козаки виганяли лише шляхту і робили се в добре зрозумілім національним інтересі, а таки зараз опісля наводять приклади своєї діяльності: тут змушують селян переходити у Хвастівщину, тут накладають окуп на міщан, там цілі села обернули в пустиню і т. ин.

Авторови було якось ніяково з тими прикладами і він додає: „Природно, що шляхті по утраті маєтків, не полишалось нічого більше, як вибратися з краю. Територія сих маєтків могла прийти під владу Палія, і таким способом ціль його досягалась“ (ст. 293). Таким способом можна-б виправдати і походи Батія.

Певно, годі прикладати в історії до поодиноких подій якусь безоглядну етичну міру, але ніякому історикови не вільно теж подавати її події краще, як вони дійсно були, тому годі получати з культурною роботою участь Палія у шляхотських ворожнечах (ст. 294 — 295), а вже просто немило вражає пояснене автора, чому Палій жив у згоді з вельможами, а грабив просту шляхту. Як би Палій був дійсно такий, як хоче автор, то конче мусів би чинити на оборот.

Щож патомісь того ставив Палій у своїй землі? З одної події, де козаки побили польського каптурового судю і понищили всі судові акти, кричучи: „Вийте Ляхів, нехай не їздять на суди, наш тут козацький суд!“ — виключно, кажу, з сеї події доходить д. Карачевський до твердження: „Виганяючи шляхту, Палій зараз старав ся знищити усі сліди того суспільного ладу, що був утворений Польщею, знищити увесь правний устрій, замінивши судом козацької ради“ (ст. 299). Се вже куріоз!

Не можна назвати нічим ані ідеальним ані геройським се вічне допрошуване Палія бути під царською рукою, навіть тоді, коли його становище було цілком певне і справа колонізації була далеко від кінця. Не треба бути нічийм сторонником, щоб видати осуд: Палій не мав ніякого політичного хисту.

Ми вже раз говорили, що автор не дуже сумлінний, коли наводить жерела. Се можна ствердити і при описи події з Дружкевичом над Дністром, що на ділі показує ся менше побідно для Палія, як описує автор¹⁾.

Рік 1702, боротьба Польщі із Швецією були на думку автора дуже догідною порою для Палія. „Він зрозумів, що саме тепер настав догідний час виповнити свій плян: вигнати цілком шляхту із української землі, розширити козацький устрій на цілу людність і вповні відділити сей край від Річи Посполитої“ (ст. 318). І як би на доказ успіхів сеї діяльності наводить слова Луцянова про Палієву „безпорочну голитьбу.“ Далше додає: „На нещасте ми не мали ніякого матеріялу для вироблення собі гадки про внутрішній побут володінь Палія, що так прекрасно припали до поглядів і смаку народа“ (ст. 319). Як раз недостача жерел не повинна давати автору права уживати стільки загальних фраз, про народні погляди, козацький, демократичний устрій і т. ин. Що більше недостача жерел повинна-б авторови звернути гадку у противний бік і покласти перед ним сумнів: а може Палій таки нічого не умів збудувати... Такі сумніви можуть виступати на кожнім

¹⁾ Мабуть автор не знає добре польської мови, бо слова *armatę odebrać usiłowal* переклав словами: захватить артиллерию (ст. 307, пор. Grabowski, Staroz. pol. II, 532).

кроці. Про сю ідеальність Палія має, на погляд автора, говорити ще й сам склад його сторонників: єсть там селяне, міщане, духовенство і — шляхта; ся шляхта належала до нашої шляхотської верстви. Тепер ми питаємо автора, як він поясняє собі diese Zwiespalt der Natur? Палій прихильник вельмож; Палій нищить, виганяє просту шляхту для ідеалу; Палієви помічна проста шляхта мабуть також для ідеалу; Палій в найкращій дружбі з ополяченим Братковським, і Палій — народній ідеал!?

Остаточо, се не одинокі місце дивних логічних елюкубрацій автора. Говорячи про поведене Самуся, приводить д. Карачевський його відповідь Полякам на домагане положити зброю: „Ми тоді будемо прихильні королеви і Річи Посполитій, як у нас по всій Україні не буде лядської ноги“. І певно ніхто не догадував би ся, яку конклюденцію виведе автор із тих слів! Вона така: „Вже ся одна відповідь докажує, що головну ролю у тім повстаню грав Палій, хоча сам і не зачинив його і старав ся відвести від себе підозріне в участі“ (ст. 325).

Не-вже-ж, що цілком несподівано? Ми не хочемо перечити, що Палій був душею сього повстання, але й ніяк не можемо дозволити на таку дивну дедукцію.

Коли хочемо повстаню 1702 р. придати якийсь ідейний характер, то дуже тяжко прийдець ся нам зрозуміти його форму, особливо розділ на поодинокі ватаги, які запускають ся за здобичею туди, де ні Палій, ні Самусь не думали воскресати „козацького“ ладу. Ніяк теж не можна прирівнювати сих рухів до повстаня 1648 р., вони ані так масові, ані так інтензивні, і далеко їм до того ідейного підкладу, що зродив рухи 1648 р.

Коли читаємо про поодинокі моменти сих рухів, дивно нас знову вражають слова д. Карачевського: „Таким способом, ми видимо, ціль Палія була до певної міри здобута; воєводства Київське, Брацлавське і все Поділля були в руках козаків і пани всюди були вигнані“ (ст. 334). Чому автор не поставив собі тут питане, чи сі землі були теж у руках Палія? Аж се, думаю, була-б ціль здобута і Палій був би — політик. Без того не видно ані крихітки якоїсь його заслуги, окрім того, що взяв Білу Церков. Широку „безурядицю“, як сам зове автор, розвели не його коваки, але Самусеві.

Д. Карачевський не вважав чомусь потрібним ближше обговорити справу обвинувачування Палія Мазепою у зносинах з Швецією через Любомірського, хоч се було-б дуже інтересно. Чи може тому поминув се автор, що й д. Антонович про се не говорить?... Шан. автор останніх часів козацтва положив хоч коло слова „зрада“ знак запита (?) і тим почасти піддав читачеві напрям у гадках про те, чи закиди сі дійсні

чи видумані. Д. Карачевський не то не ставить знаку, але й не пробує навіть доторкнутись питання дійстности сієї справи.

Як супроти того усього виходить Семен Палій? Автор, ідучи за своїми попередниками, виходить при осуді його діяльности від народньої поезії та per fas et nefas убирає Палія у се убране, яке уткала йому народня фантазія за довгі десятки років. Мабуть відомо автору, що в Галичині співаєть ся ще велика сила пісень про карпатських опришків і всі вони ідеально крашать своїх героїв, але таки годі, щоб історик дивив ся на них крізь очи теперішньої народньої уяви. Значить ся, при обговорюваню історичних подій ми мусимо виходити від найпевніших жерел, без попереднього, на психологічних вражіннях симпатії та антипатії опертого погляду. Безсторонний читач при самій монографії д. Карачевського, опираючись на сей фактичний матеріал, який тут поданий, мусить прийти до логічного висновку: Палій був добрий провідник козацтва проти Татар, без великих панських забаганок, але при тім чоловік малих здібностей, без ніякого ширшого національно-політичного світогляду, без ніякого зрозуміння суспільних обставин, і без ціли у тім напрямі, партикулярний ворохобник, приклонник вельмож, без дрібки самостійности, що лише умів зебрати царської ласки взяти його під „високу руку“, діло кольтонізації вів без пляну і напряму і без виразної ціли. Що до політично-національного світогляду стоїть він далеко поза Хмельницьким, Дорошенком, а навіть Мазепою, зближаєть ся найбільш до провідників козацтва перед 1648 р. Остаточо Палій, як остаточо дуже багато з історії козацтва, жеде ще свого історика.

Д. Карачевський дає нагоду нам ще порушити одну справу, а се змагане висвободити селян із підданства. Він згадує про проголошене такої волі за Палія (ст. 323) і бере її без застережень. Правда, у XVII ст. були у Польщі нові загальні погляди (принесені з Німеччини) про рівність усіх людей і про певну неоправданість, головно з релігійного боку, неволі, одначе поважно прикласти сих гадок до політичних змагань не зважував ся ніхто, бо се вже виходило поза рами тодішнього суспільного світогляду. Спеціяльно на Україні уживано дуже часто покликку: „вічна свобода“, а особливо виразно за Хмельниччини, опісля кидали межі народ сі гадки усі противники старшини, що хотіли опиратись на масах. Одначе поважно, в повнім значіню покликів сих ніхто не брав і остаточо проти усяких змагань селяне були вповні закріпощені.

В кінці звернемо увагу ще на один погляд д. Карачевського. Він застановляєть ся над тим, чому козацтво упало, особливо чому воно етично стояло так низько, як се описує Величко (II, 36). Автор одначе не вдоволеній поясненем Костомарова, оснований на географічним положіню та на міждержавних політичних подіях, і виводить свій погляд на

иньшу далеко важнійшу причину розпаду козацтва, а се розбрат козацтва з народом (ст. 106). Безперечно, є в тім правда, але її треба инакше поставити, а се: причина розпаду козацтва лежить у відносинах сього козацтва до народа. Поодинокі погляди д. Карачевського на сю справу могли-б викликати дуже широку полеміку, бо єсть там гадки бев великої історичної основи. Ширше розводитись остаточно над сим не будемо, бо праця д. Карачевського не може мати великих виглядів на те, щоб своїми поглядами здобула собі яке небудь треваліше горожанство в науці.

С. Томашівський.

Fr. Rawita Gawroński — Filip Orlik, jako hetman kozacki (Biblioteka Warszawska, 1899, IX стор. 389—419).

З особою Орлика, незвичайно інтересною в історії політичних ідей на Україні — стрічаємось в літературі доволі рідко — не тому, щоб діяльність Орлика переплила непримітно в течії подій історії України, як радше з браку відповідних матеріалів. Причиною сього було передовсім на скривь авантурниче, хоч повне змісту житє спадкоємця останніх змагань Мазени. Ми досі мусіли вдоволятись як одиноким основнішим твором про діяльність Орлика монографією Костомарова „Мазена и Мазеницы“, де на тлі сучасних подій на Україні виразно малює ся особа Орлика з його характером та задушевними мріями добути кращу долю для своєї вітчизни. Останніми часами прибула нова монографія — праця д. Равіти Гавронського під висше наведеним титулом. Але замість сподіваної студії ми дістали тут так сказати-б фрагмент Орликової біографії. Вправді автор застерігає ся, що в сій хвилі не мав наміру ближше застановляти ся над тогочасною політикою України, її прикметами та останніми результатами, бо думає говорити тільки про чоловіка, що пішов слідами Мазени, не годив ся з давнім ладом та був спадкоємцем сеї нестійности поглядів і стремління, „що було прикметою всіх змагань козаків в боротьбах польсько-козацького періоду“ — та все-ж таки по зазначеній програмі можна було чогось більше надіятись. Коли пишеть ся про чоловіка, що в європейській політиці підтримував довгі літа питання автономії України, праця повинна бути більш серіозною. Відкритий д. Гавронським в бібліотеці Чарториських в Кракові новий матеріал — дневник Орлика давав до сього гарну спромогу — на жаль, не зовсім використану ш. автором. Скільки звістно з праці д. Гавронського, дневник містить в собі багато даних для діяльності Орлика й проясняє його цікаві дипломатичні зносини з європейськими державами для сформовання коаліції проти Росії, що від часу боротьби під Полтавою ломала консеквентно крок за кроком автономічний лад на Україні: європейська війна звернена в першій лінії проти Росії, помогла-б Українцям скинути

ненависну опіку російського правительства, зломати завязки чужого ладу й незнаного досі на Україні абсолютизму. Відповідно використаний дневник Орлика міг би дати дуже багато інтересного, але автор не дав нам сього.

Переновідаючи зміст дневника, ш. автор попереджає оповідання кількома замітками про проби Москви обмежити власть українських гетьманів після 1709 р., а почавши від другого відділу особа Орлика становить головну основу праці; на кількох сторонах автор оповідає коротко молоді літа й пізнішу кар'єру Орлика, але тут найвиразніше проявив ся ділетантизм праці д. Гавронського. Автор не задав собі труда заглянути хочби й в сю невеличку літературу, яка існує про його героя а, в першій лінії в монографію Костомарова „Мазена и Мазеницы“. Тому кар'єра Орлика як генерального писаря при боці Мазени — час обопільного впливу гетьмана на писаря і противно, пройшов в праці без сліду.

Основніше оброблені літа по 1720 р. Тоді Орлик кидає Швецію й виїжджає на полудне з капітаном de Cloirs і сином Григорієм, щоби зближитись до Запорожа. З сеї хвилі зазначає ся зміна в його політиці, бо вважаючи справу Лещинського програною він старає ся зблизити до Августа за посередництвом шведського короля. Довший час перебуває він у Вроцлаві в небезпечности стратити свободу під напором російського посла Ягужіцького. Потім усе в товаристві капітана de Cloirs перебуває в Хотині, звідки знов веде свою акцію. Далі довгий час бачимо його в Сереві, а після в Тесальоніці.

Чотири роки тревала вже ся мандрівка без певного завтра. В сьому часі знов Орлик зближає ся до Лещинського, а сей порушає його справу на французькім дворі й представляє Англії й Голяндії, як сильно могла-б захитати становище Росії українська революція. Але Орлик ще з Лещинським політикує й чекає аж вяснить ся ситуація, хоч вносин з ним не зриває — противно подає йому навіть ради, потрібні для того, аби розвести революцію на Україні. Але при тім усім тратить Орлик чим раз більше надію на успіхи своєї справи — видно се з його змагань зблизитись до Росії. Сильно вплинуло на се невідрадне положенє матеріальне його родини та смерть доньки Анастасії відданої за генерала Штенерліхта.

Від р. 1729 починає ся живіща кореспонденція Орлика з Лещинським. За посередництвом сього останнього вислало французьке правительство Орликового сина, Григорія в Туреччину з тайною місією ноширати справу свого батька, посередно — самого Лещинського. Але пертракції тягли ся поволи й до нічого путнього не довели, не вважаючи на хвилиий проблиск кращої надії, коли 1732 р. Турція

хотіла виповісти війну Німеччині й до сього потребувала помочи Орлика.

На сьому місци кінчить ся Орликовий дневник, тут теж кінчить ся праця д. Гавровського, і вся дальша діяльність Орлика поминена ш. автором як річ малої ваги — не варта, щоб на неї звернути увагу, бо діяльна участь Орлика „в козацьких авантурах на Україні (по смерти Августа III) не принесла жадного позитивного результату ні козакам ні йому самому, ні Україні ні річи-посполитій.“ Чи сей аргумент оправдує гадку ш. автора?
О. Целевич.

Д. В. — Київській митрополитъ Рафаїль Заборовскій и его мѣры къ исправленію духовенства (Киѣвская Старина 1899, III ст. 397—423).

Коротенька статя д. Д. В., написана на підставі розпоряджень митрополита Заборовського і актив кїївської консисторії, інтересна тим, що кидає світло на стан тодішнього українського духовенства і взагалі — суспільности. Згадавши коротко про загальне значіне Рафаїла Заборовського для української церкви, про його заслуги на поли просвіти взагалі, а особливо про його старання коло розвою могилянської академії, що таки стала називатись Могило-Заборовською, — в дальшій змісті статі автор наводить майже виключно самі виривки з митрополичих „вказів“, шкода тільки, що „для вигоди читачів“ він перекладає їх на „сучасну (мову російську), задержуючи тільки найбільш характерні вираження“; в науковім видавництві така переміна зовсім непотрібна, а навіть відбирає статі багато інтересу.

Свій огляд митрополичих грамот автор веде хронологічно, зачинаючи від 1731 р. — року вступлення на катедру Заборовського.

Найбільш вражала митрополита темнота тогочасного сільського духовенства, його користолюбність, піянство і недбалість в сповнюваню своїх обовязків. Про стан просвіти тодішніх священників дає понятє грамота Рафаїла Заборовського, де він наказуючи протопопам присилати кандидатів до висвячуваня на дияконів, ставить як умову, щоб кандидати приїздили на висвяченє аж тоді, коли навчать ся добре букваря і катехізму, аби в консисторії перед висвяченєм не було з ними клопоту. Против користолюбности і піянства виступав він часто і дуже остро, страшачи за непослух ріжкими карами, а характерне і се, що між карами згадують ся не рідко і кари на тілі. Часто стрічають ся в грамотах упіпнення протопопам за недбалєство в виконуваню митрополичих наказів: згадуєть ся часто, що ті накази протопопи збували мовчанєм, а коли і виповнювали їх, то тільки з разу.

Митрополичі грамоти нормують також вибір священників на опорожені місяця і остро виступають против придавненого звичаю уважати парафію за дідичну власність в родині священника, хоч і не противлять ся в засаді тому, щоби на парафії наступав син або зять по батькови, але тільки тоді, коли покажеть ся до того відповідний. *М. Г'—а.*

С. Т. Голубевъ — Къ исторіи Київской Трехсвятительской церкви за вторую половину XVII столѣтія. (Труды кiev. дух. акад. 1899, I, ст. 105—142).

Відомий автор студії „Київській митрополитъ Петро Могила и его сподвижники“, розшукуючи до своїх тем матеріали в усяких архивах, має звичай робити собі уваги з нагоди всіляких документів, що йно припадають до рук, хоч стоять в досить далеком звязку з головними його темами; на підставі сих уваг утворюють ся дрібні статі й подають ся до друку. Часом буває, що в таких замітках годі шукати чого небудь справді цікавого й нового, буває й так, що теж саме, потрохи переіначене, з'являеть ся майже заразом в кількох часописах і виданнях; але проте, завдяки авторитету автора й живому викладу, сї замітки охоче приймають ся до друку й ваблять до себе читачів. От і ся висше згадана статя має також випадковий характер. Головним чином вона розв'язує питанне, до якого часу й року треба подавати реставрованнє після пожежі Трехсвятительської церкви в Київі: чи до 1695 р. (як думали до сеї пори археологи), чи до 1707 р. Автор доводить останнє: він порівнює свідощтва раннійших археологів (Максимович, преосв. Євгеній, Лебединцев), подає відомости з архиву мін. заграп. справ і дословно цитує документ що до сього (про який знав і Лебединцев), вважаючи сю цитату за дуже важну. З тим разом автор заводить річ про те, де стояла давня церква св. Катерини, та містить її коло Софійської катедри, чому доказів твердих не подає; далі займає питанне, чи можна прикласти давні згадки про Андреевську і Воздвиженську до одної церкви тільки під двома різними назвами; він згожуєть ся на се, вбачаючи в другій назві лиш вказівку на окремий приділ до Андреевської церкви, споружений московським воеводою Бутурліним.. Окрім того ведеть ся річ про Михайлівський монастир мужеський та женський. Взагалі вся отся статя д. Голубева містить досить слабо звязаний конгломерат документів, заміток, здогадів і т. и. Нарешті треба зауважити, що до сеї замітки додано фототипію з пляну 1688 р. тої частини Києва, де стояли: Михайлівський мужеський монастир з державними магазинами при боці й монастир женський. Для дослідників кїївської типографії й церковної археології сей плян може мати певний інтерес.
С. Г.

В. П. Горленко — Украинскія были. Описанія и замѣтки, К., 1899, ст. 168.

Книжка д. Горленка містить в собі одинадцять нарисів з української минушости, обчислених очевидно на широкий загал публіки, з метою популяризувати серед неї історичні відомости, бо як докірливо зауважає автор, „ученые наши чаще всего пишут сухо и блѣдно, отождествляя серьезность съ тяжеловѣсностью, а ученость со скукой“ (стор. 6). Хоч докір сей не можна уважати цілком справедливим і тим виправдувати „большую публику“ за те, що вона не читає наукових праць (не всі-ж бо справді наукові твори написано „сухо и блѣдно“), а все-ж занадто добре відомий той факт, що наші так звані освічені верстви справді вельми мало обзнайомлені з рідною історією. Се залежить по части від загальної байдужности до історії взагалі і разом з тим до рідної історії, що останніми часами опановала суспільність норуч з зацікавленем до економічних питань, а по части і від неприступности деяких сучасних історичних творів, дрібязкових по змісту і невдатних по формі, що подають здебільшого самий лишень сировий матеріал, часто без загальних висновків та ясної провідної думки. Тим то такі праці, як „Украинскія были“ д. Горленка, де історичні відомости подано в легкій, популярній, всім більш-менш приступній формі, не можуть бути зайвими, бо для певної частини нашої інтелігенції вони більш користні, ніж поважні історичні праці. На нашу думку, такі популярні начерки можуть де кого заохотити до дальшого студювання цілком наукових творів. Нам тільки здає ся, що д. Горленко занадто вже надуживає свій нахил до популярного викладу, надаючи перевагу формі над змістом: наприклад, начерк „бабушка Полуботкова“ — се просто таки белетристичне оповідання, хоч написане, як видно, на підставі історичних джерел, на тлі справдешньої історично побутової події. Се вже гріх в другий бік, і се також не наука.

Що до самого змісту начерків д. Горленка, то він, загально беручи, досить цікавий і різнородний. Перед читачем проходять змальовані вправною тямущою рукою і відомі особи нашої історичної минуштини, як Дмитрій Ростовський, Мелхиседек Яворський (начерк „Въ стародавней обители“), Теплов (начерк „Коварникъ“), і артисти Левицький і Боровиковський (начерки „Левицкій“ і „Боровиковскій“), і нікому не знані; а все-ж цікаві тини з тієї „сіроми“, що творила своїм звичайним життєм з його смутком і радощами справжню історію, хоч і не лишила жайже ніякого сліду в писаних джерелах, окрім хіба випадкових вказівок та натяків: до останньої категорії можна зачислити начерки — „Семейная драма въ военномъ поселеніи“, „Придворный бандуристъ въ бѣгахъ и бѣгуны отъ науки“, „Последніе кобзари“, „Стихотворецъ

обыватель начала вѣка“ і т. и. Особливо цікаві начерки про Левицького та Боровиковського, артистів кінця XVIII та початку XIX вв. Доля обох талановитих артистів вельми схожа: обох їх, Українців з роду, відірвано від рідного ґрунту; обидва понесли свої таланти і свій не абиякий хист артистичний до розкішного парського двору Катерини II, і хоч уславили ся своїми артистичними творами, та про те для своєї близької вітчизни, для свого рідного народу не зробили нічого і не лишили ніякого сліду в його історії. Се типові особи тих історичних обставин, — вони тягнуть ся по части і до наших часів, — коли Українці несли свої таланти — одні на користь Московщині, иньші — Польщі, забуваючи про свою близьку вітчизну. Кара історичної Немезиди не минула і сих обох артистів: людей вельми талановитих, що за иньших обставин стали-б красою рідного краю і народу, зовсім не знають нащадки і пам'ять про їх живе серед невеличкого лишень гурту спеціалістів

С. 6.

Ф. Кудринскій — Философъ безъ системы, Опытъ характеристики Григорія Саввича Сковороды (Київська Старина, 1898, кн. 1--3, ст. 35—63, 265—82, 436—57).

Автор збирає цікавіші звістки про житє Сковороди, що характеризують українського філософа, та застановляє ся над його наукою. Ми застановимо ся тільки над сею другою половиною статі.

Що до характеристики філософії Сковороди, то автор не годить ся з иньшими ученими, що хотять Сковороду підтягнути під якусь систему. Автор зачисляє його до еклєктиків. По його думці Сковорода не підтягав свої науки під ніяку систему, а вчив відповідно до життя і настрою. В порівнаню до иньшніх філософів автор підносить, що Сковорода не далеко зістав ся поза ними в науці про рівновагу сьвіта зверхнього з внутрішнім, але зістав ся поза ними в науці про ідеал чоловіка на землі. Коли Сковорода виводить ідеал одиниці, то иньші філософи шукають ідеалів громади яко колективної одиниці. Тому автор називає науку Сковорода теорією еґотизму супроти иньшньої теорії альтруїзму. З погляду релігійного Сковорода був еретиком, бо відкидав чуда і толкував нераз раціоналістично сьвяте письмо, хоч з другого боку вважав віру конче потрібною там, де розум не може сягнути. Також годить ся автор з тим поглядом, що наука Сковороди мала вплив на витворене секти молочанів. Нісні Сковороди по думці автора не мали артистичної стійности, але були популярними між національно-раціоналістичними сектами. Вплив Сковороди мав бути дуже великий не лише між простими людьми, але і між поміщиками. Автор думає, що і Сковорода не був свобідний від самолюбства і бажав слави. Своєю ориґінальністю хотів він

звернути на себе увагу, навіть мови в науці уживав ненародної, хоч умів гарно говорити по українськи й уживав її в житю. Автор не падає разом з іншими над тим, що хвилі часу можуть прикрити Сквороду. По його думці годі ставити на педестал того, що в своїм часі не міг видвинути високо свого знамени, але все таки називає Сквороду здоровою і відрадною появою свого часу.

С. Ги.

Столітній юбилей Подольської Духовної Семинарії 1798—1898, Камінець, 1899.

Ся ювілейна брошура скомпонована так, як звичайно komponують ся такі брошури: опись „торжества“, історичні звістки, промови, говорені в ювілейний день, привітання та адреси, одержані в те свято. Зміст взагалі такий, що за для його не варто було-б звертати уваги на сю друковану пам'ятку ювілею семинарії, як би межі сими невідмінними аксесуарами всякого ювілею не було де чого такого, що його варто було-б занотувати хоч коротенько — хоч певне не за його вартість. „Историческая Записка о Подольской Дух. Семинарии“ на нашу думку варта того, щоби дещо про неї сказати. Ся записка подає досить коротеньку історію (30 стор.) семинарії за цілих сто років. Історія написана сухо, офіційно, без жадної докладности, в звичайнім обрусительнім напрямі. Перебігаючи її здасть ся, ніби столітнє житє сеї середньої духовної школи тільки тим і обмежувалось, що в ній було стільки то ректорів, що деяких із них наставлено архиреями, що кільком талановитим учням її дано після важну посаду, що в кінці, семинарію протягом століття не раз реформували. Питання про внутрішнє житя школи, про саме шкільне діло, про реформи автор перебігає дуже швидко, показуючи лише де-не-де, що у його було трохи джерел для більше докладної історії: автор не раз звертаєть ся то до семинарського архіву, то до архіву консисторії. От сими вказівками і обмежуєть ся вартість історичної записки: знаємо принаймні, що джерел для історії семинарії хоч трошки та все таки є, і через те саме можемо чекати історії докладнійшої, піж яка подана в сій історичній записці.

Д. Я.

Чтенія въ церковно-археологическомъ обществѣ, вып. II, К., 1899, ст. 108.

В сьому випуску „Чтеній“ подано три реферати: „Дача Києво-Братскаго монастыря Церковщина“ П. Лашкарева, „О росписаніи стѣнъ и вообще объ украшеніи Киевскаго Владимірскаго собора“ й „Археологическая находка на хорахъ въ великой церкви Киево-Печерской Лавры“ обидва М. Петрова.

В своїому рефераті пєбіжчик проф Лашкаръов просліжує з історичного і церковно-археологічного боку історію урочища Церковщина. Воно лежить верст 20 від Поділя, за с. Широковом, біля с. Лісників. Сюди, як свідчить Патерик, часто удавав ся Θεодосій Печерський, тут була і його печера. Церковщина лежить в дуже хорошому місці, тим то тут ще з початку XVI в. вже знаходимо монастир „Святоє Пречистое Гнилецкий“. Сей Гнилецкий монастир, або Гнилець, зразу належав до Софійського катедрального монастиря, потім (як відібрано було і Софійський і Видубицький монастирі від уніятів) до Видубицького, після секуляризації монастирських маєтків (1786 р.) перейшов до скарбу, а в 30 рр. XIX в. його віддано Братському монастирю. По думці референта, се місце було головним пунктом, звідки діставали київську глину, що була таким гарним матерьялом для будови; на сю думку наводить його аналіза назвиск сього монастиря Гнилець (Глинець) і Кальний луг (кал — глина). Від церкви, що колись стояла в сьому монастирі, нічого не зісталось, навіть не можна зазначити її розмірів. Але-ж цегла, що лежить тут кругом, свідчить, що ся церква збудована ще в великокняжий період. Зруйновано було сю церкву мабуть 1416 або 1480 року.

Перший реферат проф. Петрова властиво належить до археології: тут дуже деталічно і докладно на підставі архива канцелярії київського генерал-губернатора говорить ся про те, як і через що протягалась будова Володимирського собору. Оцінюючи з церковно-археологічного погляду розмальованнє стін і взагалі орнаментацию Володимирського собору, д. Петров знаходить, що тут не витримано строго византійського стиля, як того вимагав проєкт церковно-археологічного товариства київської духовної академії. Найбільше винним у сїм, як і взагалі в тому, що так затягли ся роботи, проф. Петров уважає проф. Прахова, котрому було доручено нагляд отсих робіт, котрий і сам не хотів доглянути за всім так, як треба, і не умів найти собі потрібних співробітників.

В другому рефераті проф. Петров говорить про той, цікавий з археологічного боку скарб, що знайшли робітники під підлогою на хорах великої Лаврівської церкви 26 листопада 1898 р. — Знайдено було в невеличкій ниші, що закривала ся чавунною дошкою, 4 олов'яні посудини (дві круглі по 1/2 відра і 2 четир. угл. по 1 відру) і одну дерев'яну (2 відра). Окрема комісія (проф. акад. Лашкаръов, Петров і Завитневич, чиновник ген.-губерн. Новицький і польський нумизмат Віттиг) знайшла в сій посуді 6184 монет і медалів золотих (1 п. 26 ф. 50 золотн.) та 9895 срібних (16 п. 27 3/4 ф.). Найдавніша річ у всій знахідці се великий медальон (золотий) імп. Констанція та Констанса (IV в.), а найновіша монета — Петра I (1702 р.) (золота). Більшість монет XVII в., меньше XVI в., рідко стрічають ся монети XV в.: Михайла Федоро-

вича (2 зол.), Олексія Михайл. (2 зол.), Софії, Івана і Петра Олексієвичів (1 зол.), чимало (232) тут є і західно-європ. талярів з московськими печатками XVII в., талярів, що звалися ефимками. Польські монети ідуть від Стефана Баторія аж до Яна Собєського. Серед медалів польських найбільшу вартість має велика золота медаль кн. Константина Константиновича Острожського, з його портретом. Серед західно-європ. монетами зустрічаються монети австро-угорські, городів германського союзу, пруські, данські, шведські, італіянські, гішпанські, португальські, швейцарські і французькі. Сі гроші, по думці д. Петрова, потроху складались з податків, як про се свідчать реєстри податків 1636 і 1638 рр., що були знайдені разом з грошима. Коли Петро I 1706 р. зажадав від Лаври 20000 пуд. хліба для війська, то лаврське начальство сховало свої гроші, бо боялось, що Петро і їх відбере. Коли Лавру було віддано до рук митрополита (1786 р.), то архим. Зосима Валькевич та соборні старці, дуже незадоволені сим, не сказали нічого новому архимандриту м. Самуїлу Миславському про заховані гроші. Після смерті Валькевича і старців вже ніхто докладно не знав, де власне заховані гроші, тільки довго ще гомоніла чутка про якийсь скарб Мазепи. До реферату додано 5 таблиць, де дуже гарно відбиті в натуральній величині найголовніші монети та медалі.

B.

Потебня А. А. — Изъ записокъ по русской грамматикѣ. III Объ измѣненіи значенія и измѣнахъ существительнаго, 1899, Харків, ст. V+663.

Третій том „Изъ записокъ по русской грамматикѣ“ А. Потебні, що його так давно сподівалися, дякуючи заходам вдови небіжчика-професора нарешті побачив світ. Рукопись, як каже М. В. Потебня, надруковано в такому вигляді, як він залишився по смерті професора, без жадних змін і поправок. Ся студія замикає в собі розвій основних поглядів II тому Записок і містить розділи про характер абстрактности в іменниках якості, про іменники збірні, про початок категорій іменника, його атрибутивність і предикативність, про формальні прикмети конкретности іменника, про анозіцію, про усунення підмету, про походження прикметників і їх згоду, про синоніми, про hendiadys, грамат. рід і т. и. Розв'язуючи усі ті питання автор і в сьому творі, як і в давніших своїх працях, широко уживає порівняного методу і розв'язує загальні проблеми лінгвістики трохи чи не переважно на ґрунті українського язика. З сього погляду названа книга може дати українським філологам невичерпаний матеріал до студіювання прикмет нашого язика, його синтактичного ладу, законів стилізації і т. и.

T.

Владиміровъ, П. В. — Пятидесятилѣтіе „Мыслей объ исторіи русскаго языка“. К., 1899, ст. 45.

Сей коротенький начерк подає огляд, чи красше легку характеристику важіиших праць, що вийшли в Росії по історії російської і української мови за останні 50 лїт, і виклад поглядів, які мали російські вчені на взаємини обох мов, а також опис рукопису „Румянцевская Лѣтвица XII вѣка N 198“.

T.

Перетцъ В. Н. — Изъ исторіи пословицы, Спб., 1898, ст. 39.

Занотувавши ряд праць, що вийшли в Росії в 1896 і 1897 рр. по студіюванню прислів'їв і схарактеризувавши роботи д. Тимошенка і Сумцова на сїм полі, автор промовляє за потребою історичного студіювання прислів'їв, уважаючи, що таким способом буде можна виділити з маси матеріяла, що підлягає аналізови, не людські, а літературні прислів'їв і покаже ся змога відбудувати, хоч би і в загальних рисах, історію еволюції прислів'їв. До сеї розправки додано збірничок польських прислів'їв з рукопису 1726 року.

T.

Видавництва й книжки, обговорені в бібліографії сього тому :

Археологическая лѣтопись Южной Россіи, составлена подъ редакціей Н. Ф. Бѣляшевскаго, 1899.

Г. Ф. Герцбергъ — Исторія Византіи. Переводъ, примѣчанія и приложения Н. В. Безобразова, 1897.

А. Васильевъ — Славяне въ Греціи, 1898.

Книга для чтенія по исторіи среднихъ вѣковъ, составленная кружкомъ преподавателей подъ редакціей проф. П. Г. Виноградова, 1899.

Русская исторія съ древнѣйшихъ временъ до смутнаго времени. Сборникъ статей, изданный подъ редакціей В. Н. Сторожева, 1898.

А. С. Петрушевичъ — Лінгвистическо-историческія изслѣдованія о начаткахъ города Львова и окрестностей его, 1897.

— О соборной богородичной церкви въ городѣ Галичѣ происходящей изъ первой половины XII столѣтія, 1899.

S. Kętrzyński — Gall-Anonim i jego kronika, 1899.

Galli Anonymi Chronicon recensuerunt Ludovicus Finkel et Stanislaus Kętrzyński, 1899.

Dr. Kazimierz Krotoski — Gall, scholastyk poznański i jego kronika, 1899.

А. И. Яцимирскій — Новыя данныя о Хождені архієпископа Антошія въ Царьградѣ, 1899.

Памятники древне-русской церковно-учительной литературы. Выпускъ четвертый. Славяно-русскій Прологъ. Часть вторая подъ редакцію проф. А. И. Пономарева, 1898.

Акты литовской метрики, собраны проф. Э. И. Леонтовичемъ, т. I, в. 1 і 2, 1897.

Archiwum ksiąg Sanguszków w Sławucie, wydane przez Bronisława Gorczaka, т. V, 1897.

Acta Tomiciana, tomus X, 1899.

Памятники изданные кievскою комисією для разбора древнихъ актовъ, I—III, 1898.

Josephi Bartholomaei Zimorowicz opera, quibus res gestae urbis Leopoldis illustrantur, edidit Dr. Cornelius Heck, 1899.

С. Л. Пташицкій — Князя Пузыны, историко-генеалогическіе матеріалы, 1899

С. Голубевъ — Неизвѣстное полемическое сочиненіе противъ папскихъ притязаній въ Юго западной Россіи, 1899.

В. В. Волкъ-Карачевскій — Борьба Польши съ козачествомъ во второй половинѣ XVII и началѣ XVIII вѣка, 1899.

Fr. Rawita Gawroński — Filip Orlik, jako hetman kozacki, 1899.

Д. В. — Кіевскій митрополитъ Рафаилъ Заборовскій и его мѣры къ исправленію духовенства, 1899.

С. Т. Голубевъ — Къ исторіи Кіевской Трехсвятительской церкви за вторую половину XVII столѣтія, 1899.

В. П. Горленко — Украинскія были, 1899.

Э. Кудринскій — Философъ безъ системы. Опытъ характеристики Григорія Саввича Сковороды, 1898.

Столѣтній юбилей Подольской Духовной Семинаріи, 1899.

Чтенія въ кievскомъ церковно-археологическомъ обществѣ, II, 1899.

Потехня А. А. — Изъ записокъ по русской грамматикѣ, т. III, 1899.

Владиміровъ, П. В. — Пятидесятилѣтіе „Мыслей объ исторіи русскаго языка“, 1899.

Перетцъ В. Н. — Изъ исторіи пословицы, 1898.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hruševskij S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskij 29—86; 3. Ševčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyškyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Ševčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barviňskij 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačovnyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskij (Fortsetzung) 62—113; 3. Messapparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Cerniachivskij 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Vohhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarevskij's. Desiderata von M. Hruševskij 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Erinnerung an Markian Saškevič, von V. Kocovskij 25—35; 3. Ševčenko und Mickievic, vergleichende Studie von Dr. A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanci“, Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. I. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hruševskij 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyškyj und M. H. 222—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Ševčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyškyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynovskij 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von V. Levickij 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hruševskij 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläumsausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrijenko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonovskij, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Ševčenko im Gefängnis, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hruševskij 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und commerciale Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Velyčko S. 1—36; 2. Bittschrift von Honta's und Zelizniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd“ (Najmička) von T. Ševčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archäographische Notiz von M. Hruševskij 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von *.* 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotos“, griechische Grammatik, herausgegeben in Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studynskij S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hruševskij 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von V. Levickij (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko S. 1—38 u. 1—XVI, 2. „Lobrede auf Vitovd“, einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-lithuanischen Chronik, von M. Hruševskij 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie“, ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohyla im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studynskij 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von Al. Konyškyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhundert, von A. Lotočkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten“, ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von V. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakovskýj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Grossfürst. Littbauen, von M. Hruševskýj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barviňskýj s. 1—34; 2. Varlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5, Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Ševčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyškyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kijever Gebietes, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Levyčkyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F. Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studyňskýj 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakova 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Ševčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hruševskýj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašivskýj, 1—14; 3. Taras Ševčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyškyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—16; 5. Wiss. Chronik; Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kuševič, lemberger Rathsherr und sein Notizbuch, von S. Tomašivskýj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., herausg. von M. Hruševskýj 1—48; 3. T. Ševčenko's letzte Reise in die Ukraine (im J. 1859), von A. Konyškyj; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archäologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Kniževič, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hruševskýj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von V. Hnatiuk 1—38; 3. T. Ševčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896. I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyčkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., herausg. von M. Hruševskýj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von A. Konyškyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken in Očakov im J. 1545, mitgeth. von E. Barviňskýj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgeth. von N. Kniževič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. A. I. Markevič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hruševskýj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen während der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašivskýj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgeth. von M. Hruševskýj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jahrh., von M. Hruševskýj S. 1—20; 2. Varlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Ivan Nekraševič, mitgeth. von A. Lotočkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hruševskýj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Lotočkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukovina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897, dargestellt von V. Budzynovskýj (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jahrh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hruševskýj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von V. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyckyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hruševskýj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašivskýj 1—138; 3. Chmelnyckyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Ivan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyckyj's nach einer ital. Gravüre vom J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyckyj's (St. Temberski's Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyčkyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiv (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hruševskýj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorosenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Gelevyč 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein officieller Bericht), mitgeth. von I. Levyčkyj 1—43; 4. Jubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Uebersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotljarevskij's Werke in Galizien, von Dr. I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten“, Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryčkyj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Volynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hruševskij 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von O. Makovej 1—14.

Inhalt des XXVII Bandes. 1. Ein galizischer „Soldat der Zauberer“, mitgeth. von Dr. I. Franko S. 1—22; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratskyj (Fortsetzung folgt) 1—68; 3. Miscellanea 1—18; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 1—12; 5. Bibliographie 1—52; 6. Jahresberichte der Gesellschaft für das Jahr 1898 1—22.

Inhalt des XXVIII Bandes. 1. Die Kosaken im Feldzuge von Smolensk in d. J. 1633—4, von Oleg Celevyč S. 1—72; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, von Ivan Verchratskyj (Fortsetzung) 69—94; 3. Miscellanea: Einige Actenstücke zur Geschichte der ruthenischen Ansiedelung jenseits des Bug, mitgeth. von M. Hruševskij 1—10; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba 1—36; 5. Bibliographie 1—45; 6. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XXIX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Fortsetzung folgt) S. 1—13; 2. Die ruthenische Sprache auf dem archäologischen Congress in Kijev und der Antheil der Ševčenko-Gesellschaft an demselben 1—1; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn von Ivan Verchratskyj (Fortsetzung) 95—200; 4. Miscellanea 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Mittelalter 1—31; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Schluss) S. 14—67; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratskyj (Schluss) 201—276; 3. Zur Geschichte des „ruthenischen Ritus“ in Polen, Brief an die Redaction von Dr. Anton Prochaska mit Bemerkungen von Michael Hruševskij 1—8; 4. Miscellanea: Versuch einer Bibliographie des Gregor Skovoroda, von L. Č. 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898: In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften 1—24; 6. Bibliographie 1—38; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Februar—April 1899), 1—4.

XXXI—XXXII Bände enthalten die für den Kijever archäologischen Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — I. Hälfte: Archäologie, Geschichte, Ethnographie. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) 7—10, 27—30; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Archäologie, Geschichte und Ethnographie (deutsch) 11—26; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Kommunikate (ukrainisch) u. A.: Gab es unter den ruthenischen Volksstämmen einen Volksstamm der Chorvaten? von M. Hruševskij. Ornamentik der Osterier in dem Galizisch-Volhynien, von Dr. M. Korduba. III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Das Gräberfeld in Čechy (Bez. Brody), archäologische Untersuchung von M. Hruševskij, 1—22; Zvenyhorod bei Lemberg (Bez. Bibrka), historisch-archäologische Untersuchung von M. Hruševskij, 1—28; Ein Bleisiegel aus Stupnycia bei Sambor, eine Notiz von M. Hruševskij, 1—4; Sociale Classen und politischen Parteien im Fürstenthum Halič bis zur Hälfte des XIII Jahrh., von Dr. M. Korduba, 1—42; Zur Frage über die staatsrechtliche Stellung der Kijever Fürsten des XV Jahrh., von M. Hruševskij, 1—4; Die kleinrussischen Länder der polnischen Krone gegen Ende des XV Jarh. Feindliche Einfälle und Organisation der Grenzvertheiligung, von S. Rudnyčkyj, 1—54; Beiträge zur Geschichte der Kosakenaufstände vom J. 1595—6, von M. Hruševskij, 1—30; Die ukrainischen Kosaken in den Jahren 1625—1630, kritisch-historische Untersuchungen von S. Rudnyčkyj, 1—76; Die Überbleibsel des ursprünglichen Communismus bei den Bojken (Galizien), von Dr. V. Ochrymovyč, 1—16; Der slovakische Räuber Janošik in der Volkspoesie, von V. Hnatiuk, 1—50; IV. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1899), 1—4; V. Inhaltsverzeichnis des VIII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXVII—XXXII), 1—9.

Inhalt des XXXIII Bandes. 1. Bronzene Schwerte aus d. Bez. Turka (Galizien) von M. Hruševskij S. 1—4; 2. *Über den Accent in der ukrainisch-ruthenischen Sprache, Untersuchung von Dr. V. Ochrymovyč (Fortsetzung folgt) 1—64; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyčkyj (Fortsetzung folgt) 1—16; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlicher Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Neue Zeit; 2) Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 (Schluss) 1—54; 6. Bibliographie 1—46; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (September—December 1899) 1—5.

Inhalt des XXXIV Bandes. 1. *Ein Beitrag zur Geschichte der Dorfgeistlichkeit, aus den Samborer Akten des XVI Jahr., von Michael Hruševskij S. 1—82; 2. Einige Beiträge zu einer kritischen Ausgabe der Gedichte Ševčenko's, von Julian Romančuk 1—32; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1899: in ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivskij 1—8; 5. Bibliographie 1—58.

XXXV—XXXVI Bände enthalten die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — I. Hälfte: Sprachkunde und Literaturgeschichte. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) S. 5—6, 24—25; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Sprachkunde und Literaturgeschichte (deutsch) 7—23; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Kommunikate, u. A.: Die Nasal-Vocale in den slavischen Sprachen, von A. Barvinskyj, 3—5; Ein Beitrag zur Kenntniss der Entwicklung der Volkssprache in der Litteratur der galizischen Ruthenen, von E. Kokorudz, 7—8; Der litterarhistorische und historische Hintergrund des Liedes vom Ihors Heereszug, von Dr. V. Kocovskyj, 10—12; III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Über die Mundart der sogenannten Doly, von I. Verchratskyj, 1—128; Die Ruthenen der Eperies-Diöcese und ihre Dialecte, von V. Hnatiuk 1—70; Das „Slovo über die Auferstehung Lazars“, ein altukrainisches Poem auf apokryphische Themen, von Dr. I. Franko, 1—57; Ein neuer Beitrag zu den Studien über Ivan Vysenskyj, von Dr. I. Franko, 1—4; Das apokryphe Evangelium Pseudo-Matthäi über die Geburt und die Kindheit Maria's und seine Spuren in der ukrainischen Litteratur, von Dr. I. Franko, 1—32; Wer war der Verfasser der *Artyščynas* (1599)? von Dr. C. Studynskyj, 1—20; Jakub Gavatovič (Gavat), Verfasser frühestor ukrainischer Intermedien aus dem J. 1619, von M. Pavlyk, 1—44.

* Die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten Referate sind mit einem Sternchen bezeichnet.

Поодинокі томи „Записок“ (I—XXII, XXV—XXX, XXXIII—IV, XXXVII) коштують 3 корони, т. XXIII—IV 5 кор., т. XXXI—II і XXXV—VI по 6 кор., комплект I—XX т. продасть ся по 48 кор.; IX річник коштує 12 кор.

Preis einzelner Bände (I—XXII, XXV—XXX, XXXIII—IV, XXXVII) der Mittheilungen 3 Kronen., B. XXIII—IV 5 Kr., B. XXXI—II u. XXXV—VI à 6 Kr. B-de I—XX komplet kosten 48 Kr., IX Jahrgang kostet 12 Kr.

т. V. М. Смирнов, М. Дашкевич, І. Шараневич — Монографії до історії України-Руси	1-50	зр.
т. VI. Антонович Вол. і Гловайський Д. — Історія великого князівства литовського	1-60	"
т. VII. Іван Линиченко: Суспільні верстви Галицької Русі XIV—XV в.	1-60	"
IX—XII. М. Костомаров — Богдан Хмельницький	6-40	"
XIII. " Гетьмановане Виговського і Ю. Хмельницького	1-60	"
XIV—XVI. " Руїна	4-20	"
XVII—XVIII. М. Костомаров — Мазепа і Мазепинці, В. Антонович		
Останні часи козачини на Правобережі	3-30	"
XIX Розвідки про народні рухи на Україні-Русі в XVIII в.	1-80	"
XX. Шульгин — Начерк Коліївщини	1-50	"
Калитовський Ом. Др. — Матеріяли до літератури апокрифічної	0-35	"
Кельнер Л. Др. — Історія педагогії	0-60	"
Колесса Ол. Др. — Юрій Косован-Федькович	0-30	"
Костомарів М. — Руська історія в життєписах ч. II і III по	0-30	"
Левицький Нечуй І. — Сьвітогляд українського народу	0-30	"
Левицький К. Др. — Німецько-руський правничий словар	3-50	"
" Руська Правда	0-50	"
Левицький Ю. 1 і 2 падолиста 1848 р. у Львові (уряд. справозданне)	0-30	"
Літературно-науковий Вістник, річна передплата 8-00, повні річники 1899 — 8-00, книжки V—XII за 1898, з додатком розпочатих в попередніх книжках статей	6-00	"
Матеріяли до українсько-руської етнології т. I. (з численними рисунками і хромолітографіями	4-00	"
" т. II. (містить 1 ч. монографії проф. Шухевича про Гуцулів, з численними ілюстраціями)	2-00	"
Миколаєвич Я. — Опис каменецького повіту	1-00	"
Огоновський Ом. Др. — Історія руської літератури т. II. 3 зр. т. III. 4 зр. т. IV	1-00	"
" Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache	1-50	"
Овняшкевич Г. — Руська бібліотека т. III	1-50	"
Пам'ятки українсько-руської мови і літератури, т. I. Апокріфи старозавітні	2-00	"
" т. II. ч. I. Апокріфи новозавітні	2-50	"
Павлик М. — " Про читальні	0-50	"
" М. П. Драгоманов, сто ювілей, похорон, автобіогр. і спис творів	2-00	"
" Якуб Іаватович	0-20	"
Партицький О. — Старинна історія Галичини	3-00	"
" Словянська держава перед двома тисячами літ	0-10	"
" Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка	0-35	"
" Скандинавщина в давній Русі	0-20	"
" Слово о полку Ігоревім	0-80	"
" Темні місця в Слові о полку Ігоревім	1-40	"
Правнича часопись, річник IV—V по 3 зл., VI, VII — IX по	1-00	"
" Правда" письмо літературно-наукове з 1873, 76, 77, 79, 89—96 по	2-00	"
" з р. 1878 1 зр., річн. XIII з доповненем	1-50	"
Рудницький С. — Нове жерело до історії Хмельниччини	0-20	"
" Козацько-польська війна 1625 р.	0-30	"
" Українські козаки в 1625—1630 р.	0-50	"
" Руські землі Польської Корони при кінці XV в.	0-40	"
Руданський С. — Твори т. I—IV	2-00	"
Спис творів Ів. Франка за 25 літ його літ. діяльності	0-50	"
Стоцький С. — Буковинська Русь	1-20	"
Студинський К. Др. — Лірники, студія	0-20	"
" Пересторога, історично-літературна студія	1-00	"
Томашівський С. З життя галицько-руських соймиків 1648—1649 р.	0-35	"
" Народні рухи в Галицькій Русі 1648 р.	1-00	"
" Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі	0-50	"
Уманець і Спілка — Словар російсько-український т. I—IV	6-00	"
Учитель, орган Руского товариства педагогічного з р. 1890, 91, 92, 93, 94, 95 і 96 по	2-00	"

НБ ПНУС

249168

Франко І. Др. — Жіноча неволя в народних піснях	0-35 зр.
” Нарис історії філософії	0-30 ”
” Наші коляди	0-20 ”
” Іван Вишенський	1-00 ”
” Про паницину і її знесенє 1848 р.	0-30 ”
” Хмельницина 1648--9 р. в сучасних віршах	0-80 ”
” Слово о Лазаревь воскресєніи	0-25 ”
” Апокріфічне євангеліє Псевдо-Матвія	0-15 ”
Целевич Ю. Др. — Історія Скиту Манявського	1-20 ”
Целевич О. Причинки до зносин П. Дорошенка з Польщею	0-20 ”
” Участь козаків в Смоленській війні 1633—4 рр.	0-50 ”
Шевченко Тарас — Кобзар, 4 томи з пересилкою	9-00 ”
Шекспір — Драматичні твори, пер. Куліша т. I	1-00 ”
” Гамлет, пер. Куліша	0-70 ”
” Приборкана гоструха, пер. Куліша	0-70 ”
” Макбет, пер. Куліша	0-80 ”
Щурат Чернеча республіка на Афоні	0-10 ”
” „Чернець“ Т. Шевченка, студія	0-10 ”

Літературно-Науковий Вістник виходить місячно книжками коло 12 арк., річна передплата 16 кор. = 8 руб. (при бандерольній пересилці). Кн. V—XII річника 1898, з додатком статей розпочатих друком у попередніх книжках, 12 кор. = 6 руб.; річник 1899 цілий 16 кор. = 8 руб. Адміністрація: Чарнецького 26.

Адреса Товариства: Львів, Чарнецького 26.
 Adresse der Gesellschaft: Lemberg, Čarnecki-Gasse 26.

Всякі виплати для Товариства в Росії приймає книгарня Київско Старини в Київі, Безаковська 14 (1 злр. = 1 гульден = 2 корони).

НБ ПНУС

249168